

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Αναπαραστάσεις του πρόσφυγα στην Παιδική Λογοτεχνία»

Μπόζιου Όλγα

A.M.: 589

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Επιβλέπων καθηγητής: Καψάλης Δ. Γεώργιος, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων.

Μέλη: Παπαδοπούλου Σμαράγδα, Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων.

Σπανάκη Μαριάννα, Επίκουρη Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Ιωαννίνων.

Ιωάννινα, Ιούνιος 2021

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας, θα ήθελα, καταρχάς, να ευχαριστήσω θερμά τον Καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων και επιβλέποντά μου, κύριο Γεώργιο Δ. Καψάλη, για τις πολύτιμες υποδείξεις και την επιστημονική καθοδήγηση που μου παρείχε, τόσο για την εργασία μου, όσο και για τις μεταπτυχιακές μου σπουδές.

Θερμές ευχαριστίες απευθύνω και στην Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων και μέλος της εξεταστικής μου επιτροπής, κυρία Σμαράγδα Παπαδοπούλου, η οποία συνέβαλε καθοριστικά στη διεύρυνση των ακαδημαϊκών μου οριζόντων κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω και το μέλος της εξεταστικής μου επιτροπής, την Επίκουρη Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Ιωαννίνων, κυρία Μαριάννα Σπανάκη.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου για τη στήριξη και την υπομονή που επέδειξε για την πραγματοποίηση του στόχου μου.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά τις αναπαραστάσεις του πρόσφυγα στην παιδική λογοτεχνία. Το προσφυγικό ζήτημα απασχολεί τα τελευταία χρόνια έντονα την παγκόσμια κοινότητα. Ειδικότερα για τους Έλληνες αποτελεί και «βίωμα», που έχει καταγραφεί πλέον στην πολιτιστική κληρονομιά τους και στο συλλογικό ασυνείδητο. Στη συγκεκριμένη μελέτη, αξιοποιήσαμε λογοτεχνικά έργα που απεικονίζουν το προσφυγικό πρόβλημα και έχουν γραφτεί από συγγραφείς, που έζησαν την προσφυγιά ή που συνδέονται έμμεσα με αυτή. Ζητήματα επιβίωσης, αναγκαστικής μετακίνησης, προσαρμογής, αποκλεισμού και ενσωμάτωσης αναλύονται και συνοψίζουν τον τρόπο με τον οποίο αναπαριστούνται οι μορφές των προσφύγων λογοτεχνικά, οι εικόνες που προκύπτουν και τα ιδεολογικά μηνύματα που προωθούνται. Μηνύματα διαχρονικά, προερχόμενα από τις ατομικές και συλλογικές μνήμες, τα οποία έχουν πάντα ως σταθερά τον άνθρωπο και επιβεβαιώνουν τη γνωστή ρήση ότι «η ιστορία επαναλαμβάνεται».

Λέξεις – κλειδιά: παιδική λογοτεχνία, βίωμα και μαρτυρία, προσφυγική λογοτεχνία, πρόσφυγας.

Abstract

The present dissertation investigates the representations of the refugee in children's literature. The refugee issue is of great concern to the world community the last years. Especially for the Greeks, it is an "experience" that has now been recorded in their cultural heritage and into their collective unconscious. In this study we used literary works that depict the refugee problem and have been written by authors who lived the refugee or who are indirectly involved with it. Issues of survival, forced displacement, adaptation, exclusion and integration are analyzed and summarized in the way in which the forms of refugees are represented literary, the resulting images and the ideological messages that are promoted. Messages from time immemorial, coming from the individual and collective memories which always have man as a constant and confirm the well-known saying that "history repeats itself".

Keywords: children's literature, experience and testimony, refugee literature, refugee.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη.....	3
Abstract	4
Εισαγωγή	7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1.1 Παιδική Λογοτεχνία	10
1.2 Το Παιδικό-νεανικό Μυθιστόρημα.....	11
1.3 Θεματολογία του σύγχρονου παιδικού- νεανικού μυθιστορήματος.....	12
1.4 Το κοινωνικό μυθιστόρημα.....	13
1.5 Το παιδικό και νεανικό μυθιστόρημα στην Κύπρο.....	14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

2.1 Ορισμός του πρόσφυγα – μετανάστη.....	15
2.2 Προσφυγική Λογοτεχνία.....	19
2.3 Ταυτότητα και ετερότητα.....	20
2.4 Στερεότυπα και προκαταλήψεις.....	21
2.5 Η γλώσσα του πόνου στη λογοτεχνία.....	23
2.6 Το βίωμα και η μαρτυρία στο μυθιστόρημα.....	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ-ΕΡΓΩΝ

3.1 Κριτήρια επιλογής έργων.....	27
3.2 Κριτήρια επιλογής συγγραφέων.....	28
3.3 Βιογραφικά σημειώματα.....	34
3.3.1 Διδώ Σωτηρίου.....	35
3.3.2 Φιλίσα Χατζηγάννα.....	38
3.3.3 Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου.....	41
3.3.4 Λίτσα Ψαραύτη.....	44

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ-ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

4.1 Μέθοδος Ανάλυσης.....	46
4.2 Παρουσίαση των βιβλίων.....	48
4.2.1 «Μέσα στις φλόγες».....	48
4.2.2 «Χαρές και Λύπες».....	50
4.2.3 «Για την άλλη πατρίδα».....	52
4.2.4 «Το διπλό ταξίδι».....	55

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

5. ΑΝΑΛΥΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

5.1 «Μέσα στις φλόγες».....	58
5.2 «Χαρές και Λύπες».....	71
5.3 «Για την άλλη πατρίδα».....	78
5.4 «Το διπλό ταξίδι».....	87
5.5 Σύγκριση των βιβλίων.....	99
Συμπεράσματα.....	103
Βιβλιογραφία.....	106

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια, το τεράστιας έκτασης προσφυγικό ζήτημα απασχολεί την παγκόσμια κοινότητα, αφού αποτελεί ένα περίπλοκο φαινόμενο με ανθρωπιστικές, πολιτικές, οικονομικές διαστάσεις και επιπτώσεις. Το φαινόμενο αυτό έχει επηρεάσει και τη χώρα μας. Εξάλλου από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, η ιστορία του ελληνισμού είναι συνυφασμένη με την προσφυγιά και τη μετανάστευση. Η Ελλάδα λειτουργεί ως ενδιάμεσος σταθμός υποδοχής μεταναστών και προσφύγων. Οι ανακατατάξεις στην περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης και Μέσης Ανατολής, η κατάρρευση πολιτικών καθεστώτων, η καταπίεση των ανθρώπινων δικαιωμάτων και οι πόλεμοι οδήγησαν μεγάλο αριθμό προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να καταστήσουν την Ελλάδα ως τόπο παραμονής ή διέλευσής τους.¹

Το προσφυγικό φαινόμενο άλλαξε τα δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας σε διάφορους τομείς και αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας από μελετητές. Όπως ήταν φυσικό, η λογοτεχνική παραγωγή δεν έμεινε ανεπηρέαστη. Εξάλλου ένα κεντρικό γνώρισμα της λογοτεχνίας είναι η αμφίδρομη σχέση της με την κοινωνική πραγματικότητα. *«Τα λογοτεχνικά κείμενα αναδεικνύονται ως μηχανισμοί που χρησιμοποιούνται ώστε τα κοινωνικά υποκείμενα να εκφράσουν τις ανησυχίες τους και να αφομοιώσουν ή να διαμορφώσουν ανάλογα τις κοινωνικές επιταγές και τα πολιτισμικά συμφραζόμενα της εποχής τους».*²

Η εικόνα του πρόσφυγα αποτελεί ένα ιδιαίτερο και ξεχωριστό μέρος στη λογοτεχνία, που ορίζεται σε σχέση με την έννοια του «άλλου» και του «ξένου», αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και βίωμα για τους Έλληνες που έχει περάσει στο συλλογικό τους ασυνείδητο.³ Πολλοί συγγραφείς που ασχολούνται με την προσφυγική λογοτεχνία συμμαρτυρούν το δράμα των σημερινών προσφύγων, γιατί κάποιος από την οικογένειά τους ή κάποιος πρόγονός τους υπήρξε πρόσφυγας.

Γενικά τα παιδικά βιβλία «όταν αναφέρονται στην επικαιρότητα και στο προσφυγικό, ανασύρουν έμμεσα εθνικές μνήμες, όπως είναι η Μικρασιατική

---

1. Βλ. Γιώργος Νικολάου, *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο. Από την ομοιογένεια στην πολιτισμικότητα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.

2. Βλ. Ανδρέας Καρακίτσιος, *Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Ζυγός, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 55.

3. Βλ. Ανδρέας Καρακίτσιος, *ό.π.*, σ. 56.

καταστροφή και η έλευση των Ελλήνων προσφύγων στην Ελλάδα το 1922 ή ο εκπατρισμός των Ελληνοκυπρίων, με την τουρκική εισβολή του 1974 στην Κύπρο».⁴

Έτσι οι αναγνώσεις αυτών των λογοτεχνικών βιβλίων, γίνονται επίκαιρες και μας βοηθούν να κατανοήσουμε με ανάλογο τρόπο παλαιότερα έργα και να αναλογιστούμε τις ομοιότητες με τα χρόνια που διανύουμε.

Όπως υποστηρίζει η Αλεξάνδρα Ζερβού, «μέσα στις καινούργιες πιεστικές συνθήκες, τα σύγχρονα βιβλία δε γράφονται πια όπως πριν, αλλά και τα παλαιότερα δε διαβάζονται πια όπως πριν. Υπάρχει μία χαρακτηριστική αμοιβαιότητα ανάμεσα στην επικαιρότητα και την πρόσληψη των παλιότερων βιβλίων. Σήμερα, τα τελευταία μας βοηθούν να σχηματοποιήσουμε το χάος μιας ρευστής, αντιφατικής και φορτισμένης πραγματικότητας, γιατί μας προσφέρουν ένα σταθερό πλαίσιο για να την κατανοήσουμε, αλλά και αντίστροφα τα κλασικά έργα εγγράφονται στον σύγχρονο κόσμο, εμποτίζονται από την επικαιρότά και με αυτό τον τρόπο ανασηματοδοτούνται».⁵

Επομένως, μέσα από τη λογοτεχνία και τη βιωμένη εμπειρία, φωτίζεται το παρόν από το παρελθόν. Αυτή η διαδικασία αποκτά άλλη υπόσταση, όταν συγγραφείς γράφουν για το προσφυγικό, εξιστορώντας τα δικά τους προσωπικά βιώματα της προσφυγιάς ή μετουσιώνοντας σε κείμενο μαρτυρίες σχετικές με αυτή.

Αυτό που θα μας απασχολήσει στη συγκεκριμένη εργασία είναι ο τρόπος που το προσφυγικό φαινόμενο παρουσιάζεται μέσα από τον αφηγηματικό λόγο δόκιμων συγγραφέων παιδικής λογοτεχνίας, οι οποίοι έχουν βιώσει οι ίδιοι την προσφυγιά ή συνδέονται έμμεσα με αυτή. Σκοπός μας είναι να μελετηθούν ο τρόπος με τον οποίο αναπαρίστανονται οι μορφές των προσφύγων λογοτεχνικά, οι εικόνες που αναπαράγονται και τα ιδεολογικά μηνύματα που προωθούνται. Η μελέτη εστίασε σε έργα των δεκαετιών 1970 και 1980 και το ερευνητικό πεδίο ιχνηλάτησης και ανάλυσης συγκροτήθηκε από τέσσερα μυθιστορήματα, τα οποία αποτυπώνουν το προσφυγικό δράμα εξαιτίας της Μικρασιατικής καταστροφής, της Κυπριακής εισβολής και της Γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα. Με τα βιβλία αυτά, οι αναγνώστες βιώνουν τον προσφυγικό πόνο των ηρώων και συνειδητοποιούν ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται.

Για το σκοπό αυτό επιλέχθηκαν οι ακόλουθοι συγγραφείς και τα έργα τους:

---

4. Βλ. Αλεξάνδρα Ζερβού, «Εξιστορώντας την προσφυγιά και την αναγκαστική μετανάστευση στα παιδικά βιβλία-Υπερβαίνοντας την παιδαγωγική λογοκρισία», Περιοδικό Κείμενα, αρ. τ. 31, σ. 13.
5. Βλ. Αλεξάνδρα Ζερβού, *ό.π.*, σ. 6.

- 1) Η Διδώ Σωτηρίου με το «*Μέσα στις Φλόγες*», με το οποίο αποτυπώνει τις προσωπικές της εμπειρίες από το προσφυγικό δράμα της Μικρασιατική καταστροφής.
- 2) Η Φιλίσα Χατζηχάννα με το «*Χαρές και Λόπες*», που περιγράφει την προσφυγιά των Κυπρίων εξαιτίας της τουρκικής εισβολής.
- 3) Η Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου με το «*Για την άλλη πατρίδα*», που βασίζεται σε πραγματικές μαρτυρίες προσφύγων Κυπρίων, τις οποίες αποκόμισε η συγγραφέας από την πολυετή εργασίας της στον Διεθνή Οργανισμό για την προστασία και την ασφαλή μετακίνηση μεταναστών και προσφύγων.
- 4) Η Λίτσα Ψαραύτη με το «*Το διπλό ταξίδι*», το οποίο βασίζεται στην προσωπική της ιστορία, που έζησε το 1943 με τη γερμανική εισβολή και έγινε πρόσφυγας στην Παλαιστίνη.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο, που στοχεύει στην ανάλυση και κατανόηση των βασικών εννοιών της παιδικής λογοτεχνίας, του παιδικού-εφηβικού μυθιστορήματος και του κοινωνικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα και στην Κύπρο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο κρίνεται απαραίτητο να αποσαφηνιστούν οι όροι «πρόσφυγας» και «μετανάστης» για να αναλυθούν στη συνέχεια οι έννοιες της προσφυγικής λογοτεχνίας και της «γλώσσας του πόνου» στη λογοτεχνία. Επιπλέον γίνεται ερμηνεία της ταυτότητας, της ετερότητας, των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων. Τέλος, αφού τα επιλεγμένα βιβλία της έρευνάς μας βασίζονται σε βιωμένες εμπειρίες και μαρτυρίες, γίνεται επίσης αναφορά στην παρουσία του βιώματος και της μαρτυρίας στο μυθιστόρημα.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται τα κριτήρια επιλογής των συγγραφέων και των έργων που θα εστιάσει η μελέτη. Γίνεται επίσης μία παρουσίαση των βιογραφικών σημειωμάτων των συγγραφέων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο ακολουθεί η μέθοδος ανάλυσης που χρησιμοποιήσαμε και η παρουσίαση των τεσσάρων επιλεγμένων λογοτεχνικών βιβλίων, καθώς και μία σύντομη περίληψη των ιστοριών τους.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύονται τα κείμενα με βάση τη μεθοδολογία της έρευνας, έχοντας ως βασικό στόχο να διερευνηθούν οι μορφές των προσφύγων-λογοτεχνικών ηρώων. Στη συνέχεια ακολουθεί η σύγκριση των βιβλίων που θα βοηθήσει στη διεξαγωγή των συμπερασμάτων.

Τέλος, η εργασία μας ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα, καθώς και με την καταγραφή της βιβλιογραφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1.1 Παιδική Λογοτεχνία

Η παιδική λογοτεχνία, σύμφωνα με τη Μένη Κανατσούλη, είναι ένας όρος που το νόημά του αλλάζει από πολιτισμό σε πολιτισμό και από εποχή σε εποχή.⁶ Η παιδική λογοτεχνία μπορεί να οριστεί σε σχέση με τη λογοτεχνία ενηλίκων, αφού ένας συγγραφέας που απευθύνεται σε παιδιά κινείται με την ίδια λογική που κινείται ένας συγγραφέας που απευθύνεται σε ενήλικες, ακολουθώντας μία συγγραφική γραμμή εύληπτη στους μικρούς αναγνώστες.⁷

Σύμφωνα με τη Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου «η παιδική λογοτεχνία είναι η τέχνη του λόγου που καλλιεργείται από ενήλικες και απευθύνεται, κατά κύριο λόγο στα παιδιά, είτε ενσυνείδητα το επιδιώκουν αυτό οι δημιουργοί της είτε όχι. Με άλλα λόγια είναι το σύνολο των αισθητικά δικαιωμένων κειμένων που είναι σε θέση να συμβάλουν στην ψυχαγωγία των παιδιών και στην πνευματική τους καλλιέργεια, δηλαδή στην ανάπτυξη της ικανότητας για αντίληψη της ομορφιάς, στην ωρίμανση της προσωπικότητας και στη διαμόρφωση ελεύθερης συνείδησης».⁸

Σκοπός της παιδικής λογοτεχνίας είναι «να βοηθηθούν τα παιδιά στην προσωπική τους ανάπτυξη και, μέσω της αυτογνωσίας να περάσουν σε μια ωριμότητα που κυριαρχείται από κοινωνική ευαισθησία». Επιπλέον η παιδική λογοτεχνία «παίζει σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση των παιδιών, στην πολιτική ένταξή τους και εν γένει στο να τους μεταφέρει σύμβολα και μοντέλα ζωής, ειδικά σε σχέση με αξίες και με προσωπικές ή διαπροσωπικές συμπεριφορές». Ταυτόχρονα «έχει σκοπό να πληροφορεί, να προβληματίζει και να διαμορφώνει αξίες και στάσεις ζωής, ιδεολογία εν γένει».⁹

Βέβαια, αυτό που θα πρέπει να τονιστεί είναι ότι κάθε λογοτεχνικό έργο που απευθύνεται σε νεαρούς αναγνώστες δε θα πρέπει να προωθεί τον στείρο και μονόπλευρο διδακτισμό, ειδικά όταν αναφέρεται σε κοινωνικά θέματα. Αντίθετα ο

---

6. Βλ. Μένη Κανατσούλη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 199, σ. 36.

7. Βλ. Peter Hunt, *Criticism theory and children's Literature, Basic Blackwell*, Οξφόρδη 1991, σσ. 43-45.

8. Βλ. Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, *Η Παιδική Λογοτεχνία στην εποχή μας*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1990, σ. 14.

9. Βλ. Μένη Κανατσούλη, *ό.π.*, σ. 27.

συγγραφέας θα πρέπει να ασκεί θετική επίδραση στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών και στις επιλογές τους, όχι όμως υπό τη μορφή καθοδηγητή.¹⁰

Τέλος, σχετικά με την με την αισθητική αξία, ο Αναγνωστόπουλος τονίζει ότι η παιδική λογοτεχνία έχει αισθητική αξία αλλά και κοινωνικοποιητικό ρόλο, αφού δημιουργεί προβληματισμούς μέσα από τη διαλεκτική σχέση και τους τρόπους επικοινωνίας συγγραφέα και αναγνώστη. Τελικά το παιδικό βιβλίο, σύμφωνα με την Παιδαγωγική και Ψυχολογία, είναι αυτό που ανταποκρίνεται στη φύση του παιδιού, στην πνευματική και ψυχική του ιδιοσυγκρασία.¹¹

1.2 Το παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα

Το παιδικό και νεανικό μυθιστόρημα έχει μια σημαντική πορεία και θέση στο χώρο της παιδικής λογοτεχνίας και αποτελεί ένα ευρύ πεδίο μελέτης και έρευνας, τόσο από φιλολογική, γραμματολογική σκοπιά, όσο και από την παιδαγωγική λόγω της πολυσήμαντης σχέσης του με την εκπαίδευση. Ακολουθώντας τις ιδεολογικές και κοινωνικές εξελίξεις και αλλαγές κάθε περιόδου, το παιδικό μυθιστόρημα δεν είναι στατικό.

Επιχειρώντας μία αναδρομή, θα λέγαμε ότι τα γεγονότα του Α΄ και Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, η Μικρασιατική καταστροφή, η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση, ο εμφύλιος, τα μεταπολεμικά γεγονότα, η δικτατορία και η αποκατάσταση της δημοκρατίας επηρέασαν και την εξέλιξη της παιδικής λογοτεχνίας. Οι συγγραφείς, μέσα σ' αυτές τις έντονες συνθήκες, εκφράζονται και ενισχύουν το παιδικό μυθιστόρημα. Στην εξέλιξη του μυθιστορήματος συνέβαλαν και η ίδρυση δύο λογοτεχνικών σωματείων για την παιδική λογοτεχνία:¹² η Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά (1958),¹³ με την προκήρυξη διαγωνισμού συγγραφής μυθιστορημάτων για παιδιά, και ο Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού βιβλίου (1969).¹⁴ Ο τελευταίος

---

10. Βλ. Γεώργιος Δ. Καψάλης, *Μελέτες για την Παιδική Λογοτεχνία*, εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1998, σ. 3.

11. Βλ. Βασίλης Δ. Αναγνωστόπουλος, *Θέματα παιδικής λογοτεχνίας*, Ανιχνεύσεις, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1987, σ. 25.

12. Βλ. Τασούλα Τσιλιμένη, *Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό – νεανικό μυθιστόρημα*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σ. 15.

13. Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά: <http://www.womensliteraryteam.com/>

14. Κύκλος Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου: <http://www.greekibby.gr/>

ενίσχυσε το παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο με τη βράβευση των μυθιστορημάτων αλλά και με την καθιέρωσή του ως επίσημο μέλος της Παγκόσμιας Οργάνωσης Βιβλίων για τη Νεότητα, IBBY (International Board on Books for Young People).¹⁵

Ουσιαστικά, από τη δεκαετία του 1970, εξελίσσεται το παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα και μετά το 1980 κυριαρχεί στη λογοτεχνική πορεία. Νέα ρεύματα και τάσεις ακολουθούνται ως προς τη θεματολογία, ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή.

Σύμφωνα με τη Μένη Κανατσούλη, το παιδικό μυθιστόρημα ανάλογα με τη θεματολογία του διακρίνεται σε: ιστορικό, ηθογραφικό, κοινωνικό, οικολογικό, επιστημονικής φαντασίας, περιπέτειας και ταξιδιωτική πεζογραφία.¹⁶

1.3 Θεματολογία του σύγχρονου παιδικού-νεανικού μυθιστορήματος.

Στο σύγχρονο παιδικό και νεανικό μυθιστόρημα, καταγράφεται μια θεματική ποικιλία που εξελίσσεται δημιουργώντας ειδικούς κεντρικούς κύκλους. Για το σύνολο των προβλημάτων που αναδεικνύει το σύγχρονο παιδικό μυθιστόρημα ο Γιάννης Παπαδάτος¹⁷ προτείνει τρία θεματικά επίπεδα:

- 1) Διαπροσωπικές σχέσεις και ατομικά προβλήματα.
- 2) Κοινωνικά θέματα και προβλήματα.
- 3) Οικουμενικά θέματα και προβλήματα.

Η Τασούλα Τσιλιμένη αναφέρει ότι τα θέματα που προσελκύουν τους συγγραφείς είναι: *«Κοινωνικά προβλήματα που απασχολούν τον σύγχρονο άνθρωπο όπως ο ρατσισμός, η οικολογική καταστροφή, η μετανάστευση, η βία, το διαζύγιο, η μοναξιά, οι ενδοοικογενειακές σχέσεις, ο εφηβικός έρωτας, το Aids, τα ναρκωτικά, οι διαπροσωπικές σχέσεις, οι σχέσεις ισότητας κ.α.»*.¹⁸ Ανάλογα με την ένταση και την επικαιρότητα του θέματος, παρατηρείται και αντίστοιχη παραγωγή κειμένων. Τα θέματα προσαρμόζονται και αλλάζουν σύμφωνα με την πραγματικότητα. Για παράδειγμα, το πρόβλημα της μετανάστευσης των Ελλήνων τη δεκαετία του 1970, που απασχόλησε τη λογοτεχνική παραγωγή, τα τελευταία χρόνια, αλλάζει και

---

15. Παγκόσμια Οργάνωση Βιβλίων για τη Νεότητα: <https://www.ibby.org/>

16. Βλ. Μένη Κανατσούλη, *ό.π.*, σσ. 169-193.

17. Βλ. Γιάννης Παπαδάτος, «Η θεματολογία του σύγχρονου μυθιστορήματος για παιδιά και εφήβους», στο Επιθεώρηση *Παιδικής Λογοτεχνίας*, τομ.7, εκδ. Βιβλιογονία, Αθήνα 1992, σ. 15.

18. Βλ. Τασούλα Τσιλιμένη, *ό.π.*, σ. 19.

επικεντρώνεται στην παλιννόστηση ή στην είσοδο αλλοεθνών και στον κοινωνικό ρατσισμό που αντιμετωπίζουν οι ήρωες.

1.4 Το κοινωνικό μυθιστόρημα

Η σχέση παιδικής λογοτεχνίας και κοινωνίας αντιμετωπίζεται με ποικίλους τρόπους και κριτήρια. Στη θεωρητική της προσέγγιση, εξετάζονται η θεματολογία της, οι σκοποί και τα χαρακτηριστικά της, ως προς τη δομή και την ανάλυση του περιεχομένου της.

Σχετικά με το κοινωνικό μυθιστόρημα, η Λότη Πέτροβιτς αναφέρεται στα βιβλία *«που έχουν και κάτι άλλο ουσιαστικό να προσφέρουν, πέρα από την αισθητική απόλαυση»*, εννοώντας τα παιδικά μυθιστορήματα με κοινωνικό περιεχόμενο, που τα χωρίζει σε ιστορικά και σ' αυτά με θέματα των κοινωνικών προβλημάτων. Ως σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα εμφανίζονται οι φυλετικές διακρίσεις, ο ρατσισμός, η βία, τα ναρκωτικά, το διαζύγιο, η αμφισβήτηση του αυταρχικού γονιού, ο θάνατος, αλλά και οικουμενικά κοινωνικά θέματα, όπως ο πόλεμος, η προσφυγιά, η μόλυνση του περιβάλλοντος, η υπερκατανάλωση και η κοινωνική αδικία. Με αυτό τον τρόπο τα παιδικά κοινωνικά μυθιστορήματα συντελούν *«στη διαμόρφωση μιας ισχυρής δημιουργικής ελεύθερης προσωπικότητας, ικανής να αντιμετωπίζει σωστά τα κοινά προβλήματα που καταταυρανούν τη σύγχρονη κοινωνία»*.¹⁹

Το κοινωνικό μυθιστόρημα, σύμφωνα με την Τασούλα Τσιλιμένη, εξαιτίας της θεματολογίας και της φύσης του, παρουσιάζει ιδιαίτερη ανάπτυξη την τελευταία εικοσαετία. *«Οι συγγραφείς προκειμένου να προετοιμάσουν τον αναγνώστη για τα οικουμενικά κοινωνικά θέματα, επιδίδονται στη μυθοπλασία μεταγράφοντας την πραγματικότητα»*.²⁰

---

19. Βλ. Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, *Η παιδική λογοτεχνία στην εποχή μας*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1990, σ. 28.

20. Βλ. Τασούλα Τσιλιμένη, *ό.π.*, σ. 18.

1.5 Το παιδικό και νεανικό μυθιστόρημα στην Κύπρο.

Σύμφωνα με την Μαρία Μιχαλίδου, η λογοτεχνία για παιδιά και νέους στην Κύπρο δεν έχει μεγάλη ιστορία. Το πρώτο βιβλίο για εφήβους κυκλοφόρησε το 1894. Η λογοτεχνία αυτή συχνά διαχωρίζεται από την ελληνική παρόλο που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της. Και αυτό γιατί οι ιδιαίτερες συνθήκες και τα γεγονότα που περιγράφονται αναφέρονται σε καταστάσεις που αντιμετώπισε η Κύπρος.²¹

Το μυθιστόρημα απαιτεί χρόνο, προσπάθεια και ωρίμανση του δημιουργού και του λογοτεχνικού κλίματος. Γι' αυτό το λόγο άργησε η συγγραφή παιδικών μυθιστορημάτων στην Κύπρο. Ορόσημο αποτελεί το πραξικόπημα και η εισβολή το 1974. Έτσι το 1977, έχουμε τη συγγραφή τριών έργων που αναφέρονται στην τουρκική εισβολή: το ιστορικό μυθιστόρημα «*Στην Εφτάλοφη*», της Ρήνας Κατσελλή, «*Το προσφυγόπουλο της Κύπρου*» του Μιχαήλ Μαραθεύτη και το «*Χαρές και Λύπες*» της Φιλίσσας Χατζηγάννα.²²

Από τότε ως σήμερα, άνησε η παραγωγή μυθιστορημάτων στην Κύπρο, σε σύγκριση βέβαια με τον αριθμό των συγγραφέων και το συνολικό αριθμό των εκδόσεων.

---

21. Βλ. Μαρία Μιχαλίδου, «Το παιδικό και νεανικό μυθιστόρημα στην Κύπρο από το 1980 ως σήμερα» στο: Τασούλα Τσιλιμένη, *ό.π.*, σ. 230.

22. Βλ. Μαρία Μιχαλίδου, *ό.π.*, σ. 231.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

2.1 Ορισμός του πρόσφυγα – μετανάστη

Πρόσφυγας ονομάζεται, σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951²³ για τους πρόσφυγες, *«κάθε άνθρωπος που εγκαταλείπει χωρίς την θέληση του το κράτος του οποίου είναι πολίτης, εξαιτίας δικαιολογημένου φόβου ότι εκεί θα υποστεί διωγμούς λόγω της θρησκείας ή του πολέμου ή ακόμα και εξαιτίας της ιδιότητάς του ως μέλος μιας ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας ή των πολιτικών του απόψεων (πολιτικός πρόσφυγας), και επιπλέον, του είναι αδύνατο να εξασφαλίσει προστασία από τη χώρα του ή, εξαιτίας του φόβου αυτού, δεν επιθυμεί να τεθεί υπό αυτή την προστασία»*.²⁴ Μέχρι να του αναγνωρισθεί νομικά η ιδιότητα του πρόσφυγα από μία χώρα, ένας άνθρωπος μπορεί να βρίσκεται υπό το καθεστώς του «αιτούντος άσυλο». Συνήθως η αδυναμία εξασφάλισης προστασίας είναι αποτέλεσμα πολέμου, ωστόσο ο παραπάνω ορισμός αποκλείει τους πρόσφυγες εξαιτίας φυσικών καταστροφών. Μία άλλη κατηγορία ανθρώπων που ονομάζονται πρόσφυγες και δεν περιλαμβάνονται στον παραπάνω ορισμό είναι *«όσοι μετεγκαθίστανται ομαδικά σε άλλη περιοχή της δικής τους χώρας, είτε εξαιτίας φυσικών καταστροφών είτε για άλλο λόγο πάνω από τις δυνάμεις τους. Αυτοί ονομάζονται εσωτερικοί πρόσφυγες»*.

Σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες (UNHCR),²⁵ οι πρόσφυγες είναι άτομα τα οποία διαφεύγουν από ένοπλες συρράξεις ή διώξεις. Στα τέλη του 2018, υπήρχαν 25,9 εκατομμύρια πρόσφυγες παγκοσμίως. Η κατάσταση, στην οποία βρίσκονται, είναι συχνά τόσο επικίνδυνη και δύσκολη που αναγκάζονται να διασχίσουν εθνικά σύνορα για να αναζητήσουν ασφάλεια σε γειτονικές χώρες. Αναγνωρίζονται συνεπώς σε διεθνές επίπεδο ως «πρόσφυγες» και

---

23. Η Σύμβαση του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων είναι το βασικό νομικό κείμενο που αποτελεί τη βάση για το έργο της Ύπατης Αρμοστείας. Η Σύμβαση έχει επικυρωθεί από 145 κράτη και ορίζει ποιος είναι πρόσφυγας, τα δικαιώματά του και τις νομικές υποχρεώσεις των κρατών.

24. Βλ. UNHCR (Ύπατη αρμοστεία του ΟΗΕ) Ανακτήθηκε από: https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/02/UNHCR_Refugee_or_Migrant_GR.pdf.

25. Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες ιδρύθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 1950, με έδρα τη Γενεύη της Ελβετίας, από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, με εντολή να καθοδηγεί και να συντονίζει τη διεθνή δράση για την προστασία των προσφύγων και την εξεύρεση βιώσιμων λύσεων. Έχει τιμηθεί δύο φορές με το Νόμπελ Ειρήνης, το 1954 και το 1981.

έχουν πρόσβαση στην παροχή βοήθειας από τα κράτη, την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και άλλους οργανισμούς. Αναγνωρίζονται ως πρόσφυγες ακριβώς επειδή είναι πολύ επικίνδυνο για αυτούς να επιστρέψουν στην πατρίδα τους και χρειάζεται να αναζητήσουν καταφύγιο κάπου αλλού. Πρόκειται για ανθρώπους στους οποίους η άρνηση ασύλου έχει πιθανότατα θανάσιμες συνέπειες.

Οι πρόσφυγες καθορίζονται και προστατεύονται από το διεθνές δίκαιο. Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 και το Πρωτόκολλο του 1967, καθώς και άλλα νομικά κείμενα, όπως η Σύμβαση του 1969 του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας,²⁶ παραμένουν οι ακρογωνιαίοι λίθοι για την προστασία των προσφύγων στη σύγχρονη εποχή. Οι νομικές αρχές που τους κατοχυρώνουν διαπερνούν πλέον αναρίθμητους άλλους διεθνείς, περιφερειακούς και εθνικούς νόμους και πρακτικές. Η Σύμβαση του 1951 καθορίζει το ποιος είναι πρόσφυγας και χαράσσει το πλαίσιο των βασικών δικαιωμάτων, τα οποία τα Κράτη πρέπει να εγγυώνται για τους πρόσφυγες. Μια από τις πιο θεμελιώδεις αρχές που καθορίζεται στο διεθνές δίκαιο, είναι ότι οι πρόσφυγες δεν πρέπει να επιστρέφονται ή να επαναπροωθούνται σε καταστάσεις όπου κινδυνεύει η ζωή ή η ελευθερία τους.

Η προστασία των προσφύγων έχει πολλές διαστάσεις. Σε αυτές περιλαμβάνονται η προστασία από το να επιστρέφονται οι πρόσφυγες στους κινδύνους από τους οποίους έχουν διαφύγει, η πρόσβαση σε δίκαιες και αποτελεσματικές διαδικασίες ασύλου, καθώς και μέτρα που να διασφαλίζουν ότι τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματά τους γίνονται σεβαστά, ώστε να ζουν με ασφάλεια και αξιοπρέπεια μέχρι να βρεθεί μια πιο μακροπρόθεσμη λύση. Τα κράτη φέρουν την πρωταρχική ευθύνη για αυτήν την προστασία. Κατά συνέπεια, η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ εργάζεται στενά με τις κυβερνήσεις, παρέχοντάς τους συμβουλευτική και υποστήριξη, όπου απαιτείται, ώστε να ανταποκρίνονται στις υποχρεώσεις τους.

Η έννοια του μετανάστη

Αν και δεν υπάρχει σήμερα κανένας επίσημος νομικός ορισμός για τον μετανάστη, η πλειονότητα των ειδικών συμφωνεί ότι μετανάστης και μάλιστα ο διεθνής μετανάστης είναι «*όποιος αλλάζει τον τόπο συνήθους κατοικίας του ανεξαρτήτως του λόγου μετανάστευσης ή του νομικού καθεστώτος*».²⁷ Ο Διεθνής Οργανισμός

---

26. Ανακτήθηκε από: https://www.unhcr.org/gr/12771-prosfygas_i_metanastis.html

27. Βλ. Π. Νάσκου-Περράκη, «Η μετανάστευση, η διαπολιτισμικότητα και οι διεθνείς οργανισμοί», στο: Δέσποινα Συρρή, *Συμβιώνοντας με τη Μετανάστευση*, εκδ. Ιανός, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 66-72.

Μετανάστευσης²⁸ αναφέρει για την έννοια του μετανάστη: «Σε διεθνές επίπεδο δεν υπάρχει ένας οικουμενικά αποδεκτός προσδιορισμός της έννοιας του «μετανάστη». Ο ορισμός γίνεται κατανοητός, προκειμένου να καλύψει τις περιπτώσεις όπου η απόφαση για μετανάστευση λαμβάνεται ελεύθερα από το άτομο δίχως τη μεσολάβηση εξωγενών παραγόντων. Έτσι οι μετανάστες επιλέγουν να μετακινηθούν, όχι εξαιτίας κάποιας άμεσης απειλής δίωξης ή θανάτου, αλλά κυρίως για να βελτιώσουν τη ζωή τους αναζητώντας καλύτερες εργασιακές συνθήκες ή, σε κάποιες περιπτώσεις, για να ενωθούν με μέλη της οικογένειάς τους, που βρίσκονται ήδη στο εξωτερικό, όπως επίσης για εκπαιδευτικούς ή άλλους λόγους. Άλλοι μετακινούνται για να ανακουφιστούν από τις αρνητικές συνέπειες φυσικών καταστροφών, λιμών ή της απόλυτης φτώχειας. Τα άτομα, που εγκαταλείπουν τις χώρες τους για αυτούς τους λόγους, συνήθως δεν θεωρούνται πρόσφυγες σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Σε αντίθεση με τους πρόσφυγες, που δε μπορούν να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής τους με ασφάλεια, οι μετανάστες δεν αντιμετωπίζουν αντίστοιχο εμπόδιο στην επιστροφή τους. Εάν επιλέξουν να επιστρέψουν, θα συνεχίσουν να απολαμβάνουν την προστασία της κυβέρνησής τους.

Για την κάθε κυβέρνηση, αυτή η διάκριση είναι σημαντική. Οι χώρες αντιμετωπίζουν τους μετανάστες με βάση τους δικούς τους μεταναστευτικούς νόμους και διαδικασίες. Αντίστοιχα, τα κράτη αντιμετωπίζουν τους πρόσφυγες μέσα από κανόνες για το άσυλο και για την προστασία των προσφύγων, οι οποίοι καθορίζονται τόσο στο πλαίσιο της εθνικής νομοθεσίας, όσο και του διεθνούς δικαίου. Οι χώρες έχουν συγκεκριμένες υποχρεώσεις απέναντι στα άτομα που αναζητούν άσυλο στην επικράτεια ή στα σύνορά τους. Η Ύπατη Αρμοστεία βοηθά τις χώρες να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους, ως προς την προστασία των προσφύγων και το άσυλο.

Οι μετανάστες προστατεύονται από το διεθνές δίκαιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Προστασία, η οποία πηγάζει από την θεμελιώδη αξιοπρέπεια κάθε ανθρώπου²⁹. Για μερικούς, η μη παροχή προστασίας, επί τη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μπορεί να έχει σοβαρές συνέπειες. Μπορεί να ισοδυναμεί με παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως σοβαρές διακρίσεις, αυθαίρετη

---

28. Βλ. <https://Greece.iom.int/el>

29. Για παράδειγμα, η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα καθώς και άλλες σημαντικές διεθνείς και περιφερειακές συνθήκες, αναγνωρίζουν ότι όλοι οι άνθρωποι, περιλαμβανομένων των μεταναστών και των προσφύγων, έχουν ανθρώπινα δικαιώματα.

σύλληψη ή κράτηση, ή αναγκαστική εργασία, δουλεία, ή συνθήκες εργασίας που συνιστούν εκμετάλλευση. Επιπλέον, ορισμένοι μετανάστες, όπως είναι θύματα εμπορίας ανθρώπων ή ασυνόδευτα παιδιά μεταναστών ή παιδιά μεταναστών χωρισμένα από τους γονείς ή κηδεμόνες τους, ενδεχομένως να έχουν ιδιαίτερες ανάγκες για προστασία και βοήθεια, κι έχουν το δικαίωμα κάλυψης των εν λόγω αναγκών. Η Ύπατη Αρμοστεία στηρίζει τη διαχείριση της μετανάστευσης κατά τρόπο που να υπάρχει σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων, που βρίσκονται σε κίνηση.

Για την Ύπατη Αρμοστεία, η χρήση των όρων «πρόσφυγες και μετανάστες» αναφέρεται σε μικτές ομάδες ανθρώπων που μετακινούνται. Οι μετακινήσεις με πλοιάρια στην Νοτιανατολική Ασία είναι ένα παράδειγμα μιας τέτοιας περίπτωσης. Αυτός είναι ο καλύτερος τρόπος για να καταστεί δυνατή η αναγνώριση ότι όλοι οι άνθρωποι εν κινήσει έχουν ανθρώπινα δικαιώματα, που πρέπει να τυγχάνουν σεβασμού, προστασίας και εφαρμογής και ότι οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο έχουν ιδιαίτερες ανάγκες και δικαιώματα, τα οποία προστατεύονται από ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο. Αναφερόμαστε σε 'πρόσφυγες', όταν εννοούμε ανθρώπους που τρέπονται σε φυγή λόγω πολέμου ή διώξεων διασχίζοντας διεθνή σύνορα. Και χρησιμοποιούμε τον όρο 'μετανάστες', όταν εννοούμε ανθρώπους που μετακινούνται για λόγους, οι οποίοι δεν περιλαμβάνονται στο νομικό ορισμό του πρόσφυγα.³⁰

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι σε συζητήσεις πολιτικής, ο όρος «μικτή μετανάστευση» και συναφείς όροι όπως «μικτές ροές» ή «μικτές μετακινήσεις», μπορούν να χρησιμοποιηθούν αναφορικά με το φαινόμενο των προσφύγων και των μεταναστών (περιλαμβανομένων των θυμάτων εμπορίας ή άλλων ευάλωτων μεταναστών), οι οποίοι ταξιδεύουν μαζί χρησιμοποιώντας τις ίδιες οδούς και διαμεσολαβητές. Από την άλλη πλευρά, ο όρος «μικτός μετανάστης» δεν είναι σαφής. Πρόκειται για όρο, ο οποίος χρησιμοποιείται από ορισμένους για να περιγράψει, εν συντομία, πρόσωπο το οποίο ταξιδεύει ανάμεσα σε μικτά μεταναστευτικά ρεύματα και του οποίου το ατομικό καθεστώς δεν είναι γνωστό ή που ενδεχομένως να ταξιδεύει για πολλαπλούς, επικαλυπτόμενους λόγους.

---

30. Βλ. <https://www.unhcr.org/gr/12771-prosfygas-i-metanastis.html>.

2.2 Προσφυγική λογοτεχνία

Η Ευγενία Σηφάκη υποστηρίζει ότι με τον όρο προσφυγική παιδική λογοτεχνία αναφερόμαστε *«σε κείμενα που αναδεικνύουν τους λόγους και τις συνθήκες μετακίνησης και διαμονής των προσφύγων και των μεταναστών, με σκοπό την ευαισθητοποίηση των παιδιών αναγνωστών στο δύσκολο αυτό θέμα, αλλά και την εκπαίδευσή τους στο ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»*.³¹ Τις τελευταίες δεκαετίες, παρατηρείται μία μεγάλη ανάπτυξη βιβλίων της ελληνικής και παγκόσμιας λογοτεχνίας, η οποία ως απόκριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών, έχει σκοπό να ευαισθητοποιήσει και να εξοικειώσει τους αναγνώστες με αυτό το φαινόμενο.

Κατά τον Ανδρέα Καρακίτσιο και την Ελένη Καρασαββίδου, το σύνολο των παιδικών μυθιστορημάτων με θέμα τη μετανάστευση και το προσφυγικό μπορεί να διακριθεί σε ομάδες.³² Η πρώτη ομάδα αποτελείται από μυθιστορήματα, που έχουν εκδοθεί πριν από το 1989-1990, χρονιά ορόσημο για την ανθρωπότητα με την κατάρρευση των χωρών της Ε.Σ.Σ.Δ. Από το 1974 έως το 1989, ενισχύεται η επιστροφή των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων από χώρες της Ε.Σ.Σ.Δ. Έτσι, τα μυθιστορήματα που εκδίδονται αυτή την περίοδο έχουν ως θέμα τον Έλληνα μετανάστη του εξωτερικού στη Γερμανία και τον Έλληνα πολιτικό πρόσφυγα, που ζει στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ή τον απόγονό του, που επιστρέφει μετά τη δεκαετία του '80 στην πατρίδα. Στην ίδια περίοδο εμφανίζονται και τα μυθιστορήματα που έχουν ως θέμα τον Έλληνα πρόσφυγα του 1920-22 στην Ελλάδα, αλλά και τις προσφυγικές περιπέτειες Ελλήνων κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου και μετά.

Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από τα μυθιστορήματα που εκδίδονται μετά τη δεκαετία του '90, κατά την οποία εισέρχονται στην Ελλάδα μετανάστες ελληνικής καταγωγής, που επιστρέφουν στη μητέρα πατρίδα και αλλοεθνείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και την Αλβανία.

Η τρίτη ομάδα προέρχεται από τα τελευταία χρόνια και αναφέρεται κυρίως στους πρόσφυγες από τη Συρία.

---

31. Βλ. Ευγενία Σηφάκη, «Ερωτήματα για την παιδική προσφυγική λογοτεχνία», Περιοδικό Κείμενα, Τεύχος 30, 2019, σ. 1.

32. Βλ. Ανδρέας Καρακίτσιος, Ελένη Καρασαββίδου «Αναπαραστάσεις του μετανάστη στο παιδικό μυθιστόρημα», Περιοδικό Κείμενα, Τεύχος 3, Δεκέμβριος 2005, σ. 5.

Είναι γεγονός ότι τα λογοτεχνικά κείμενα αποτελούν ένα είδος αναπαράστασης της πολιτισμικής πραγματικότητας μέσα από την οποία τα άτομα, τα υποκείμενα αλλά και τα σύνολα την επεξεργάζονται, τη μοιράζονται, τη διαδίδουν, αποκαλύπτουν τον ιδεολογικό και πολιτιστικό χώρο στον οποίο και τοποθετούνται.³³

Τα έργα της προσφυγικής λογοτεχνίας ανήκουν στην κατηγορία που η Άννα Τζούμα ονομάζει «*αφηγηματικά λογοτεχνικά κείμενα εμφανών ιστορικών και κοινωνικών συμφραζομένων*», στα οποία ο μύθος είναι σύνθετος με την ιστορική πραγματικότητα.³⁴ Οι λογοτεχνικοί ήρωες εκπροσωπούν συμβολικά τους πρόσφυγες, είναι δηλαδή σύμβολα τα οποία φανερώνουν και την ιδιαιτερότητα του κειμένου. Η προσφυγική λογοτεχνία «ενέχει πάντα μία πολιτική διάσταση, καθώς στοχεύει στην αντίκρουση της ξενοφοβίας και του ρατσισμού, επικαλούμενη και προβάλλοντας τις αξίες της δυτικής ανθρωπιστικής παράδοσης».³⁵ Έτσι οι λογοτεχνικοί ήρωες-πρόσφυγες αποκτούν υπόσταση και φιλοδοξούν μέσω των συγγραφέων να γίνουν πρόσωπα οικεία. Με αυτόν τον τρόπο είναι κυρίαρχη η αισιοδοξία ότι η λογοτεχνία μπορεί να δώσει φωνή και στην οπτική του «άλλου», του ξένου, του πρόσφυγα ή μετανάστη.

2.3 Ταυτότητα και ετερότητα

Σύμφωνα με τον Βρύζα, «*Η ταυτότητα είναι έννοια που δύσκολα μπορεί να ορισθεί, αφού είναι λέξη αμφίσημη. Από τη μια μεριά, σημαίνει την απόλυτη ομοιότητα, την ισότητα ανάμεσα σε άτομα, ομάδες, απόψεις, πράγματα ή σύμβολα τα οποία ταυτίζουν το ένα με το άλλο αντίστοιχα. Από την άλλη μεριά, υποδηλώνουν το σύνολο των χαρακτηριστικών που διαφοροποιούν κάποιον ή κάτι από κάτι άλλο. Και ανάμεσα υπάρχει μία τρίτη παράμετρος αμφιβολίας, εφόσον ταυτότητα σημαίνει αυτό που κάποιος ισχυρίζεται πως είναι*».³⁶

---

33. Βλ. Φ. Αμπατζοπούλου, *Η γραφή και η βία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2000.

34. Βλ. Άννα Τζούμα, «Η διπλή ανάγνωση του κειμένου. Για μια κοινωνιοσημειωτική της αφήγησης», *Επικαιρότητα*, Αθήνα 1992, στο: Ευγενία Σηφάκη, «Ερωτήματα για την παιδική προσφυγική λογοτεχνία», *Περιοδικό Κείμενα*, Τεύχος 30, 2019.

35. Βλ. Ευγενία Σηφάκη, *ό.π.*, σ. 2.

36. Βλ. Κ. Βρύζας, *Παγκόσμια Επικοινωνία, Πολιτισμικές Ταυτότητες*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997 σ. 149.

Η ταυτότητα παραπέμπει στο άτομο ή την ομάδα είναι δηλαδή ατομική ή συλλογική. Ο καθένας «ανήκει σε πολλαπλές συλλογικότητες, είναι ένα πολυταυτοτικό από κοινωνικής πλευράς υποκείμενο». ³⁷ Οι συλλογικές ταυτότητες, σύμφωνα με τον Γκότοβο, «είναι τα προϊόντα διαρκών και επαναλαμβανόμενων μέσα στο χρόνο έτερο- και αυτοπροσδιορισμών. Η αρχή αυτή αφορά και την εθνική/εθνοτική ταυτότητα, δηλαδή τους (έτερο-και αυτό-)προσδιορισμούς, οι οποίοι αναφέρονται στη συνείδηση του «ανήκειν» σε μια διαχρονική ομάδα με κοινή καταγωγή και πολιτισμό». ³⁸

Ο Γκόβαρης υποστηρίζει ότι η ταυτότητα του σημερινού ανθρώπου διαμορφώνεται σε ένα κοινωνικό πλαίσιο που διαφοροποιείται συνεχώς, τόσο στο χρόνο, όσο και στο χώρο. Τα άτομα σήμερα χαρακτηρίζονται από τη σύνθεση πολλών ταυτοτήτων και όχι από μία ενιαία. ³⁹

Η ταυτότητα αποκτά το νόημά της σε σχέση με τον «άλλο» και θέτει τα όρια της ετερότητας, ατομικής και συλλογικής. Η ετερότητα αποτελεί συνιστώσα της ταυτότητας. Σύμφωνα με τον Γκότοβο, η ετερότητα ως έννοια και ως βίωμα προϋποθέτει σύγκριση συνειδητή είτε όχι. Δηλαδή κάποιος είναι διαφορετικός πάντα σε σχέση με κάποιον άλλον. Επιπλέον «η ετερότητα αφορά κατά κανόνα την εθνική, εθνοτική, θρησκευτική και γλωσσική διαφοροποίηση των μελών μιας κοινωνίας και συγκεκριμένα του πληθυσμού που ζει και δραστηριοποιείται στην επικράτεια ενός εθνικού κράτους». ⁴⁰

Στη λογοτεχνία η έννοια της ταυτότητας συνυπάρχει με την έννοια της ετερότητας. Ένας συγγραφέας αντιλαμβάνεται τον «άλλον» με βάση τις δικές του ταυτότητες και οι δύο αυτές έννοιες αλληλοκαθορίζονται μέσα από το λογοτεχνικό έργο.

2.4 Στερεότυπα και προκαταλήψεις

Η Αμπατζοπούλου χαρακτηρίζει ως στερεότυπα «μία ακατέργαστη ομάδα νοητικών απεικονίσεων του κόσμου, τα οποία διαιωνίζουν μία απαραίτητη αίσθηση της διαφοράς

---

37. Βλ. Αθανάσιος Γκότοβος, *Εκπαίδευση και ετερότητα, Ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*, εκδ. Μεταίχμιο, 2002, σ. 10.

38. Βλ. Αθανάσιος Γκότοβος, *ό.π.*, σ. 112.

39. Βλ. Χρήστος Γκόβαρης, *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2004.

40. Βλ. Αθανάσιος Γκότοβος, *ό.π.*, σσ. 11,16.

ανάμεσα στον εαυτό και το αντικείμενο που γίνεται ο άλλος». ⁴¹ Τα στερεότυπα επομένως αποτελούν σταθερές εικόνες και φίλτρα μέσα από τα οποία αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο και την πραγματικότητα. Ο Στεργίου υποστηρίζει ότι «η στερεοτυπία ως διαδικασία είναι αναπόφευκτη και γνωστικά απαραίτητη και τα προϊόντα της, τα στερεότυπα, ως γνωστικές κατασκευές, είναι γενικευτικά, υπεραπλουστευτικά και εξαιρετικά ανθεκτικά στο χρόνο και στη μεταβολή. Τέλος τα στερεότυπα συνιστούν ένδειξη των υφιστάμενων κοινωνικών αναπαραστάσεων είτε θετικού ή αρνητικού περιεχομένου». ⁴²

Τα στερεότυπα αποτελούν βασική συνιστώσα της προκατάληψης. Ένα στερεότυπο μπορεί να έχει θετικό ή αρνητικό χαρακτήρα. Αντίθετα οι προκαταλήψεις έχουν αρνητική έννοια. Οι προκαταλήψεις είναι η στάση που έχουμε «απέναντι» στον άλλο, η οποία προκαλείται από στερεοτυπικές σκέψεις. Κατά τον Γκόβαρη, «η προκατάληψη ορίζεται στην ψυχολογία ως αρνητική στάση απέναντι σ' ένα συγκεκριμένο άτομο ή σε μία συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα». ⁴³

Το άτομο φοβάται, ανησυχεί και θυμώνει όταν έρχεται σε επαφή με τους «άλλους» που είναι διαφορετικοί από αυτόν. Νιώθει ότι απειλείται αυτός, η κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει, αλλά και οι συνήθειές του και οι παραδόσεις του. Γενικότερα οι κοινωνίες, όπως και η ελληνική, καθοδηγούμενη από αρνητικά στερεότυπα αντιμετωπίζουν συχνά τους ξένους ως απειλή για την ταυτότητα και τον πολιτισμό του. Η άρση των στερεοτύπων για τον άλλο οδηγεί σε κοινωνική συνοχή και ειρηνική συνύπαρξη των λαών.

Η λογοτεχνία ως φορέας ιδεολογίας συμβάλλει στην αναπαραγωγή ή την αμφισβήτηση στερεοτύπων. Σύμφωνα με την Οικονόμου-Αγοραστού, ένας συγγραφέας μπορεί να χρησιμοποιεί τα στερεότυπα σ' ένα κείμενο με διάφορους τρόπους με σκοπό είτε να προβληματίσει, είτε να αντισταθεί σε μία ορισμένη ιδεολογία ή να καλύψει μια πολιτική λειτουργία. ⁴⁴

41.Βλ. Φ. Αμπατζοπούλου, *Ο άλλος εν διωγμό. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία-ζητήματα ιστορίας και μυθολογίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ. 158.

42.Βλ. Α. Στεργίου, «Εμείς και οι Άλλοι. Κρίσεις και διακρίσεις. Στάσεις μελλοντικών εκπαιδευτικών έναντι της ετερότητας,» στο: Χ. Γκόβαρης, Ε. Θεοδοροπούλου & Α. Κοντάκος (Επιμ), *Η Παιδαγωγική πρόκληση της πολυπολιτισμικότητας, Ζητήματα θεωρίας και πράξης της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2007, σσ. 97-121.

43.Βλ. Χ. Γκόβαρης, *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση*, εκδ. Διάδραση, Αθήνα 2011, σ. 60.

44.Βλ.Ι.Οικονόμου-Αγοραστού, *Εισαγωγή στη συγκριτική στερεοτυπολογία των εθνικών χαρακτηριστικών στη λογοτεχνία*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 88.

2.5 Η γλώσσα του πόνου στη λογοτεχνία

Σύμφωνα με τη Σμαράγδα Παπαδοπούλου, «ο πόνος αποτελεί μία σταθερή πραγματικότητα στη διαχρονία της ανθρώπινης ιστορίας αλλά και ένα εξαιρετικά επίκαιρο θέμα ως ψυχική έκφανση και ως σωματική έκφραση στο περιβάλλον ενός παιδιού».⁴⁵ Επιπλέον «ο πόνος ως μεταφορά είναι παντού στη γλώσσα των παιδιών και των ενηλίκων που τον επικοινωνούν».⁴⁶ Ως προς την ερμηνεία του «Ο πόνος υψώνει έναν τοίχο ανάμεσα σε εμάς και τον εξωτερικό κόσμο. Ταυτόχρονα, μας προστατεύει από το να παραβιάσουμε αυτόν τον τοίχο με το να επικοινωνούμε αυτή την εμπειρία με άλλους. Παρά την στιβαρή του παρουσία ο πόνος έχει την απατηλή ποιότητα μίας καθοριστικής απουσίας, μίας απουσίας όχι μόνο λέξεων που μπορεί κανείς να βρει ώστε να τον περιγράψει (μία γλωσσική απουσία), αλλά μίας απουσίας τρόπων, επίσης, για να τον σκεφτούμε(απουσία αντίληψης του πόνου)».⁴⁷

Επιπλέον ο πόνος αποτελεί μία θετική εμπειρία και αξία αφού κατά τον Γερμανό φιλόσοφο Martin Heidegger «Ο πόνος ξεσκίζει. Είναι το ρήγμα. Αλλά δεν ανοίγει σε διασκορπισμένα θραύσματα. Ο πόνος σχίζει χωριστά, διαχωρίζει ενώ την ίδια στιγμή φέρει τα πάντα μέσα του και τα μαζεύει στον εαυτό του. Ο πόνος είναι ο συνδετικός κρίκος, ο αντιπρόσωπος που ενώνει στο σπαραγμό που χωρίζει και μαζεύει. Ο πόνος είναι ο σύνδεσμος του ρήγματος/σχισμής».⁴⁸

Στη λογοτεχνία ο πόνος έχει εκφραστεί με ποικίλες μορφές από τους συγγραφείς, οι οποίοι ήθελαν να περιγράψουν μία συγκεκριμένη κατάσταση που προκαλεί πόνο. Εξάλλου ο πόνος, αν δεν είναι βιωμένος, τόσο πιο δύσκολα εκφράζεται. Αποτελεί δηλαδή προσωπικό βίωμα και όταν καταλήγει να εκφράζεται αποκτά συλλογικό χαρακτήρα.

Σημαντικό ρόλο στην εκφορά του πόνου παίζει το ίδιο το ερέθισμα και η αιτία που προκαλούν τον πόνο. Σύμφωνα με τη Σμαράγδα Παπαδοπούλου, ο πόνος ως θέμα ή ως συναίσθημα αναδύεται από ποιητικά, πεζά έργα στη λογοτεχνία,

---

45. Βλ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *Η Γλώσσα του πόνου και οι μεταφορές της, από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2019, σ. 27.

46. Βλ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *ό.π.*, σ. 31.

47. D. Biro, *The language of pain: Finding Words, Compassion and Relief*, Norton Publishing, N.Y 2010, στο Σμαράγδα Παπαδοπούλου- Μανταδάκη, *ό.π.*, σ. 29.

48. M. Heidegger, «*Poetry, Language, Thought*», *Translated by A. Hofstadter.*, Harper& Row., N.Y 1971, στο Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *ό.π.*, σ.29.

δημοτικά ή άλλα τραγούδια. Εξάλλου ένα λογοτεχνικό έργο εκφράζει τον πόνο του δημιουργού.⁴⁹

Η λογοτεχνία αποκαλύπτει και επικοινωνεί τον πόνο με λέξεις και νοήματα. Ο λογοτέχνης συνδέει τη λέξη «πόνος» με την αίσθηση ενός τραύματος και μιας δύσκολης κατάστασης, που βίωσε ο ίδιος ή κάποιος άλλος. Ταυτόχρονα μπορεί να εξωτερικεύονται και συναισθήματα, που ακολουθούν μιας τέτοιας κατάστασης, όπως η χαρά, η λύτρωση και η ανακούφιση. Αποτελεί δηλαδή το λογοτεχνικό κείμενο ένα δρόμο έκφρασης και εξωτερίκευσης του πόνου στην επικοινωνιακή του διάσταση.

Στη λογοτεχνία οι συγγραφείς αποκαλύπτουν τον πόνο τον δικό τους ή κάποιου άλλου. Ο οικουμενικός χαρακτήρας του πόνου και η διαχρονικότητα του προβάλλεται μέσα από σπουδαίους συγγραφείς σε παγκόσμιο επίπεδο. Η μετανάστευση, οι πόλεμοι, η προσφυγιά, οι εμφύλιοι, οι καταστροφές, ο ρατσισμός, η ανέχεια, η στέρηση αποτελούν εικόνες πόνου και φέρνουν τον αναγνώστη σε διαδικασία ενσυναίσθησης.

2.6 Το βίωμα και η μαρτυρία στο μυθιστόρημα

Βίωμα είναι αυτό που ζούμε μία ψυχική κατάσταση, ένα έντονο συναίσθημα που πηγάζει από τις διεργασίες της νόησης και της βούλησης και που είναι κυρίαρχο στο συναίσθημά μας. Χαρακτηριστικό των βιωματικών αφηγήσεων είναι η υποκειμενικότητα.⁵⁰ Επιπλέον βιώνουμε καταστάσεις και μέσω των μαρτυριών. Η Γιώτα Κούγιαλη υποστηρίζει ότι η μαρτυρία είναι «η αφήγηση ή πληροφορία από πρόσωπα που έζησαν κοντά σε γεγονότα τα οποία αφηγούνται ή καταγράφουν».⁵¹ Η βιωματική αφήγηση και η μαρτυρία χρησιμοποιείται στα λογοτεχνικά κείμενα γιατί, όπως αναφέρουν πολλοί συγγραφείς, τα βιώματά τους και οι αφηγήσεις τρίτων προσώπων επηρέασαν τη συγγραφή τους και την πορεία τους.

Σύμφωνα με τη θέση του συνεδρίου «*Βίωμα, Μεταφορά και Πολυτροπικότητα: Εφαρμογές στην Επικοινωνία, την Εκπαίδευση, τη Μάθηση και τη Γνώση*», που

---

49. Βλ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *ό.π.*, σσ. 291-292.

50. Βλ. Γιώτα Κούγιαλη, «Το βίωμα και η μαρτυρία στο σύγχρονο μυθιστόρημα» στο: Τασούλα Τσιλιμένη, (επιμ.), *Το σύγχρονο παιδικό – νεανικό μυθιστόρημα*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα 2004, σ. 111.

51. Βλ. Γιώτα Κούγιαλη, *ό.π.*, σ. 111.

πραγματοποιήθηκε στην Κρήτη το 2008,⁵² βίωμα είναι μια διαδικασία όπου «το άτομο έρχεται ταυτόχρονα σε μια ενεργητική γνωστική και συναισθηματική επαφή με το αντικείμενο στο οποίο επικεντρώνεται, για το οποίο μιλάει και με το οποίο έχει μια συνειδητή ή ασυνειδητή σχέση». Η πραγματικότητα του βιώματος βασίζεται «στις διαδικασίες επενέργειας του υποκειμένου πάνω στον κόσμο, διαδικασίες που συνδέονται με το σώμα, τα αντιληπτικά συστήματα και τις διαδικασίες οικειοποίησης και νοηματοδότησης συγκεκριμένων κοινωνικο-πολιτισμικών δομών μαζί με τα σχετιζόμενα μ' αυτές σημειωτικά συστήματα». Άρα ο άνθρωπος «κατανοεί, προσλαμβάνει, κατασκευάζει και συνδέεται με τον κόσμο γύρω του στη βάση της βιωματικής του πραγματικότητας». Με άλλα λόγια βιώματα είναι αποθιμένες ψυχικές καταστάσεις, που κατευθύνουν τη ζωή μας, ή έντονα συναισθήματα που είναι προϊόντα νοητικής και βουλευτικής διεργασίας. Με το υπόστρωμα αυτό λοιπόν και με εργαλεία τη δημιουργική φαντασία και την τεχνική ο καλλιτέχνης μπορεί να δημιουργήσει ένα έργο τέχνης.

Ο Ιωαννίδης διατείνεται ότι ένα βιβλίο πρέπει να στηρίζεται σε ένα βίωμα. «Σε ένα βίωμα δικό μας ή σε ένα βίωμα ξένο που μετουσιώθηκε μέσα μας τόσο καλά, ώστε να μας έχει αγγίξει σα να 'ταν δικό μας».⁵³ Συμπληρώνοντας τη θέση αυτή του Ιωαννίδη, ο Κουκουλομμάτης υποστηρίζει ότι «ο λογοτέχνης έχει ενορατική δύναμη, φαντασία που γεννά ακατάπαυστα, κεραίες που πιάνουν τα οράματα και ακροάματα του κόσμου, με αποτέλεσμα να δει ό,τι στην πραγματικότητα δεν έζησε».⁵⁴

Η Λότη Πέτροβιτς –Ανδρουτσοπούλου αναφέρεται στους συγγραφείς, που έχουν την ικανότητα να συλλαμβάνουν με τις ειδικές «κεραίες» τους και να βιώνουν σαν δικά τους και τα βιώματα «άλλων», ζώντας σε διαφορετικές καταστάσεις ή εποχές. Αν δεν είχαν αυτό το χάρισμα, δε θα είχαμε ιστορικά μυθιστορήματα.⁵⁵

Τέλος, είναι χαρακτηριστική η απορία «αν μπορεί κανείς να γράψει τίποτε άλλο από τα βιώματά του», την οποία εκφράζει ο Μάνος Κοντολέων νιώθοντας ότι είναι βιωματικός συγγραφέας. Πιστεύει ότι ακόμα και «όσοι συγγραφείς δείχνουν

---

52. International Interdisciplinary Conference, Lived Experience, Metaphor and Multimodality: Implications in Communication, Education, Learning and Knowledge, Programme & Abstracts, University Campus Rethymnon, 10-12 October 2008, σ. 17. στο «Τα παιδικά διηγήματα του συγγραφέα Ι. Δ. Ιωαννίδη», Ακριτόπουλος Ν. Αλέξανδρος, Βλάχου Παναγιώτα.

53. Βλ. Ι. Δ. Ιωαννίδη, «Βίωμα και παιδικό βιβλίο», Διαδρομές, τεύχ. 12, 1988, σσ. 273-278.

54. Βλ. Δημ. Κουκουλομμάτης, «Βίωμα και δημιουργία στην παραδοσιακή και την παιδική λογοτεχνία», στο: Άντα Κατσίκη- Γκίβαλου (Επιμ.), *Παιδική Λογοτεχνία. Θεωρία και πράξη*. 2ος τόμος, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1994, σσ. 175-182.

55. Βλ. Λότη- Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, *Το μικρόβιο της ευεξίας. Γράφοντας βιβλία για παιδιά*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2002, σ. 113.

πως γράφουν κείμενα που δεν έχουν καμιά σχέση με τη ζωή τους, στην ουσία μέσα από αυτήν την αποφυγή, τη ζωή τους και πάλι εκφράζουν».⁵⁶

Σ' αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να γίνει μία αναφορά και στην έννοια της αυτοβιογραφική μνήμης, η οποία περιλαμβάνει τις εμπειρίες που έχει βιώσει το άτομο, αποτελεί δηλαδή το σύνολο των γεγονότων που έζησε και τα οποία το καθόρισαν σημαντικά και το βοήθησαν να συγκροτήσει την ταυτότητά του. «*Η μνήμη φιλτράρει τα παρελθοντικά γεγονότα και διαμορφώνει την ταυτότητα εξιστορώντας τον εαυτό*».⁵⁷

Η άλλη συνιστώσα της μνήμης είναι η συλλογική μνήμη. Σ' αυτήν το άτομο ανατρέχει επειδή δε μπορεί να ανακαλέσει κάποιες προσωπικές εμπειρίες και δανείζεται από αναμνήσεις και εμπειρίες των άλλων, που είχαν εμπλακεί σε γεγονότα που αποτελούν τη μνήμη του έθνους. Η ατομική μνήμη επομένως ορίζεται και με βάση τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.⁵⁸

---

56. Βλ. Μάνος Κοντολέων, «Μου αρέσει να είμαι συγγραφέας-σκέψεις για τη λογοτεχνία», Εργαστήριο Λόγου και Πολιτισμού, Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος 2003, σ. 50.

57. Βλ. Άννα Μαντόγλου, «Αυτοβιογραφική μνήμη και «λήθη» σε προσωπικό, οικογενειακό και κοινωνικό πλαίσιο». *Hellenic journal of Psychology*, τεύχ. 8, 2011, σσ. 197,199.

58. Βλ. Halbwachs Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, μτφρ. Τίνα Πλυτά, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2013, σ. 75.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΕΡΓΩΝ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

3.1 Κριτήρια επιλογής έργων

Σύμφωνα με το θέμα της εργασίας μας, αναζητήσαμε βιβλία της παιδικής λογοτεχνίας που αναπαριστούν μορφές προσφύγων. Για την επιλογή τους οι συγγραφείς αποτέλεσαν βασικό κριτήριο. Επικεντρωθήκαμε σε συγγραφείς που έχουν βιώσει η ίδιοι την προσφυγιά ή συνδέονται με το προσφυγικό ζήτημα. Τα βιβλία που επιλέχθηκαν δεν προέρχονται από την πρόσφατη λογοτεχνική παραγωγή για το προσφυγικό ζήτημα, αλλά από τις δεκαετίες 1970 και 1980. Οι συγγραφείς τους είναι τέσσερις καταξιωμένες και βραβευμένες γυναίκες συγγραφείς, τρεις από την ελληνική λογοτεχνία και μία εκπρόσωπος της κυπριακής λογοτεχνίας.

Τα βιβλία που επιλέχθηκαν και θα αποτελέσουν το αντικείμενο της έρευνάς μας είναι:

- 1) Διδώ Σωτηρίου, «Μέσα στις φλόγες», 1^η έκδοση Κέδρος 1978.

Το βιβλίο αυτό επιλέχθηκε διότι αποτελεί διασκευή για παιδιά του μυθιστορήματος της Σωτηρίου «Οι νεκροί περιμένουν», το οποίο αποτελεί το πρώτο μυθιστόρημα που έγραψε και εξέδωσε η Διδώ Σωτηρίου, μια πρώτη προσπάθεια της να εξιστορήσει το προσφυγικό δράμα. Είναι ένα σχεδόν αυτοβιογραφικό βιβλίο, στο οποίο αποτυπώνει όλα όσα έζησε και συνέβησαν εκείνη την ιστορική περίοδο. Επιπλέον, κριτήριο επιλογής του αποτέλεσε και το γεγονός ότι απόσπασμα του κειμένου του υπάρχει και διδάσκεται στο σχολικό βιβλίο «Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Ε' & Στ' Δημοτικού.

- 2) Φιλίσα Χατζηγάννα, «Χαρές και Λύπες», 1^η έκδοση 1977.

Το βιβλίο αυτό είναι το πρώτο έργο που έγραψε η Φιλίσα Χατζηγάννα και αποτελεί ορόσημο στην Κυπριακή λογοτεχνία αφού ανήκει στα πρώτα μυθιστορήματα που γράφτηκαν μετά την τουρκική εισβολή. Η συγγραφέας προσπαθεί να αποτυπώσει τον εκτοπισμό και την προσφυγιά του κυπριακού λαού, όπως η ίδια το έζησε και βίωσε.

- 3) Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, «Για την άλλη πατρίδα», 1^η έκδοση 1978, Εκδόσεις των Φίλων.

Το έργο αυτό επιλέχθηκε γιατί βασίζεται σε πραγματικά περιστατικά, σε αληθινές ιστορίες προσφύγων. Η συγγραφέας θίγει για πρώτη φορά το θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επίσης αποτυπώνει τον επαναπατρισμό μεταναστών από ανελεύθερα καθεστώτα, αλλά και την προσφυγιά του κυπριακού λαού που εκτοπίστηκε από την ίδια του την πατρίδα. Το βιβλίο αυτό δημιούργησε ποικίλες αντιδράσεις όταν εκδόθηκε ενώ με βάση τη σημερινή κατάσταση θα λέγαμε ότι θεωρείται «προφητικό».

- 4) Λίτσα Ψαραύτη, «Το διπλό ταξίδι», 1^η έκδοση 1987, Πατάκης.

Το βιβλίο αυτό αποδεικνύει ότι η λογοτεχνία έχει μια διαχρονικότητα. Η συγγραφέας εξιστορεί το δράμα της προσφυγιάς, όπως το έζησε η ίδια και η οικογένειά της όταν αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη Σάμο εξαιτίας της γερμανικής εισβολής το 1943 και να ζήσουν δύο χρόνια πρόσφυγες στη Γάζα της Παλαιστίνης, και στα Ιεροσόλυμα. «Το διπλό ταξίδι» είναι επίκαιρο, αφού στις μέρες μας οι Παλαιστίνιοι στη Λωρίδα της Γάζας αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους για να σωθούν, εξαιτίας των συγκρούσεων Ισραηλινών και Παλαιστινίων. Επιπλέον το έργο αυτό απέσπασε δύο βραβεία.⁵⁹

3.2 Κριτήρια επιλογής των συγγραφέων

- 1) Διδώ Σωτηρίου

Τα έργα της Διδώς Σωτηρίου έχουν σχεδόν όλα έντονα το βιωματικό στοιχείο. Η ίδια εμπλέκεται έμπρακτα και συναισθηματικά με τις περιπέτειες των ηρώων της. Αντλεί τα θέματά της από τη μικρασιατική καταστροφή, τον ξεριζωμό, τη Σμύρνη, την προσφυγιά, τη μεταπολίτευση, την ιστορία της Ελλάδας, τον πόλεμο, την Κατοχή, τη σύγχρονη πραγματικότητα.

---

59. *Βραβείο Μιχαήλας Αβέρωφ*, Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών και Τιμητικός Πίνακας του Πανευρωπαϊκού Βραβείου Παιδικής Λογοτεχνίας *Pier Paolo Vergerio*, Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, 1988.

Τα λόγια της ίδιας είναι χαρακτηριστικά και επεξηγηματικά του βιοματικού χαρακτήρα των έργων της. Σε συνέντευξή της στα ΝΕΑ και τον Γιώργο Πηλιχό, το 1976 μετά την έκδοση του βιβλίου της «Εντολή», αναφέρει: *«Το πρώτο ερέθισμα το δέχεται η ευαισθησία του συγγραφέα από τα προσωπικά του βιώματα....αφηγούμαι τα πάθη του τόπου μου». Τα δικά μου προσωπικά βιώματα ήταν αναπόσπαστα δεμένα με την περιπέτεια του Ελληνισμού του 20ου αιώνα. Τέτοια ήταν η μοίρα της γενιάς μου. Τα δύο προηγούμενα μυθιστορήματά μου (Οι νεκροί περιμένουν, Ματωμένα χρώματα) βγήκαν απ' τη Μικρασιατική καταστροφή, που την έζησα μικρό παιδί».*⁶⁰

Ταυτόχρονα η συγγραφέας δικαιολογεί και την απόφασή της να ασχοληθεί με τη λογοτεχνία: *«Κάποια στιγμή είπα "έως εδώ", «Είπα στον εαυτό μου κάθισε και γράψε γιατί αυτά φεύγουνε». «Είναι χρέος μας ν' αφήσουμε σ' αυτήν τη γενιά που μας διαδέχεται τις εμπειρίες μας, τις αλήθειές μας, για να μπορέσει να βρει τον κώδικα, να ξέρει που βαδίζει και πώς θα βαδίσει».*⁶¹

Η ίδια λοιπόν, αφού έζησε τον ξεριζωμό από την Μικρασία και την προσφυγιά στην Ελλάδα, γράφει τα βιβλία της για να παραμείνουν αξέχαστα ιστορικά ντοκουμέντα, αληθινές μαρτυρίες και να δώσει ένα μήνυμα ελπίδας. Σε συνέντευξη της παραδέχεται ότι *«ο ελληνικός λαός έδειξε το μπόι του, και σ' αυτό έπαιζαν ρόλο και οι πρόσφυγες»,* αλλά ομολόγησε και για την λογοτεχνία *«Δεν ήμουν η συγγραφέας που μάζεψε πληροφορίες από ιστορικά γεγονότα που είχαν γράψει άλλοι, αλλά τα έζησα στο πετσί μου».*⁶²

Η συνέντευξή της αυτή στα «ΝΕΑ» έχει δοθεί δύο μόλις χρόνια από την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, την πτώση της Χούντας και την αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Έτσι η συγγραφέας σχετικά με αυτά τα κρίσιμα πολιτικά γεγονότα σχολιάζει: *«Με κατέχει η αγωνία για την τύχη της Δημοκρατίας. Ο λαός μας ήταν πάντα σαν τον Τάνταλο. Διψούσε για ένα κόμπο λευτεριά και μόλις κατάφερνε να ακουμπήσει το λαήνι στα χείλη του, του το τραβούσαν και τον βασάνιζαν, τον μάτωναν».*⁶³

---

60. Βλ. Γιάννης Διαμαντής, «Διδώ Σωτηρίου: Ζώντας και γράφοντας σε Ματωμένα Χρώματα», Εφημερίδα το Βήμα, 23/09/2020, από Ιστορικό Αρχείο «ΤΟ ΒΗΜΑ» & «ΤΑ ΝΕΑ» 9.12.1976, ανακτήθηκε από: <https://www.tovima.gr/2020/09/23/culture/dido-sotiriou-zontas-kai-grafontas-se-matomena-xomata/>

61. Βλ. Γιάννης Διαμαντής, *ό.π.*

62. Βλ. Γιάννης Διαμαντής, *ό.π.*

63. Βλ. «ΤΑ ΝΕΑ», 9.12.1976, Ιστορικό Αρχείο «ΤΟ ΒΗΜΑ» & «ΤΑ ΝΕΑ»

2) Φιλίσα Χατζηγάννα

Η δεύτερη συγγραφέας που επιλέχθηκε είναι η Κύπρια Φιλίσα Χατζηγάννα, η οποία ανήκει στη γενιά εκείνων των Κυπρίων συγγραφέων όπως, ο Σπύρος Επαμεινώνδας, η Μαρία Πυλιώτου, η Έλλη Απιονίδου, που καθιερώθηκαν στην Ελλάδα και άρχισαν να εκδίδουν τα βιβλία τους σε γνωστούς εκδοτικούς οίκους της Αθήνας. Έτσι τα έργα τους έγιναν γνωστά και στον ελλαδικό χώρο, εξασφαλίζοντας ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό.⁶⁴

Τα πολιτικά γεγονότα του 1974 και της εισβολής των τουρκικών στρατευμάτων στην Κύπρο οδήγησαν σε πολυεπίπεδες μεταβολές την πορεία της Κύπρου. Οι τραγικές εμπειρίες που βίωσαν οι Κύπριοι είχαν αντίκτυπο και στην κυπριακή λογοτεχνία. Μια γενιά αξιόλογων λογοτεχνών, που προέρχεται κυρίως από τις τάξεις των εκπαιδευτικών, αποφασίζει να εκφράσει τις εμπειρίες και τους προβληματισμούς της. Έτσι και η Φιλίσα Χατζηγάννα ζώντας τις δραματικές αυτές καταστάσεις ένιωσε την ανάγκη να αποτυπώσει τις στιγμές που γέμισαν πόνο την ψυχή της και των συμπατριωτών της και να τονώσει το εθνικό φρόνιμά τους. Όπως παρατηρεί ο Δώρος Θεοδούλου «ο κάθε δημιουργός ένιωθε οφειλή ν' αφήσει τη δική του μαρτυρία για το δράμα του τόπου, πριν δοκιμάσει οτιδήποτε άλλο».⁶⁵ Οι συγγραφείς θα μιλήσουν πλέον για τον πόλεμο, την προσφυγιά, τους αγνοούμενους και τους εγκλωβισμένους στα κατεχόμενα.

Μετά τα θλιβερά γεγονότα του πραξικοπήματος και της εισβολής, το 1974, η Φιλίσα Χατζηγάννα μιλά για την ανάγκη της να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά της, να τα κοινοποιήσει και να γράψει για να τα διαβάσει και άλλος κόσμος, όπως ανάλογα έπραξε μια ολόκληρη γενιά ανθρώπων της Κύπρου: *«ένιωθα πολύ την ανάγκη να κάτσω να γράψω. Ήταν ο πόνος ίσως δεν ξέρω τι ήταν. Αρχισα να γράφω όχι για να εκδώσω, αλλά για να θεραπεύσω τις πληγές που ήτανε μέσα μου. Ξεκίνησα με το «Χαρές και Λύπες», που είναι ένα μυθιστόρημα για μία προσφυγική οικογένεια, τα προβλήματα, τις χαρές και λύπες, τους πόθους εκείνης της οικογένειας που λίγο πολύ*

---

64. Βλ. Δ. Γουλής, *Το έργο και η προσφορά της Φιλίσας Χατζηγάννα στην Παιδική Λογοτεχνία της Κύπρου και της Ελλάδας*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2010, σσ. 59-60.

65. Βλ. Δ. Θεοδούλου, «Η Κυπριακή Παιδική Λογοτεχνία», *Ανθολογία Κυπριακής Λογοτεχνίας*, τόμ. 11^{ος}, [παιδική ποίηση], εκδ. Χρ. Ανδρέου, Λευκωσία 1987, σ.20.

ήταν προβλήματα όλων μας των προσφύγων.[....]. Είχα βάλει όλο τον πόνο τον δικό μας, και των μεγάλων και των παιδιών...». ⁶⁶

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθούν στα βιογραφικά της συγγραφέως. Η Φιλίσα Χατζηχάννα, ανήκε σε μία κοινότητα του νησιού, τη μαρωνίτικη, η οποία συνδυάζει την αγάπη για την κυπριακή γη, την ιδιαίτερη εθνοτική ταυτότητα, τη βαθιά θρησκευτική πίστη, την εθελούσια συμμετοχή στην ευρύτερη ελληνική ταυτότητα του νησιού, την ανοχή στον άλλον και τον κοσμοπολιτισμό της. Αυτή η κοινότητα συγκλονίζεται συθέμελα από τα τραγικά ιστορικά γεγονότα της Κύπρου, απωλαίνοντας ολοκληρωτικά τη γενέθλια γη της. ⁶⁷

Όπως τονίζει ο Γεώργιος Καψάλης «η Φιλίσα Χατζηχάννα αντλεί τα θέματα των πρώτων βιβλίων της από τα τραγικά γεγονότα της εισβολής και της κατοχής. Στις περιπτώσεις αυτές, ο συγγραφέας, που έχει βιώσει μάλιστα ο ίδιος αυτές τις καταστάσεις, πρέπει να αντλήσει ανεξάντλητες δυνάμεις από τον εαυτό του ώστε να υπερνικήσει τις όποιες σκληρές βιωματικές προσωπικές και εθνικές εμπειρίες και να οδηγηθεί σε παραδείγματα που θα καταπραΰνουν τα πάθη και την παιδική ψυχή». ⁶⁸

3) Λότη Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου

Η Λότη Πέτροβιτς Ανδρουτσοπούλου, μια πολυγραφότατη και πολυβραβευμένη συγγραφέας, ήρθε σε επαφή με το θέμα της προσφυγιάς και της μετανάστευσης αφού από το 1958 –1984 εργάστηκε για τον βιοπορισμό της στην αποστολή Ελλάδος της ICEM, του Διεθνούς Οργανισμού για την προστασία και την ασφαλή μετακίνηση μεταναστών και προσφύγων. Η ίδια σε συνέντευξη της αναφέρει: «*Με θέματα προσφύγων ασχολήθηκα επαγγελματικά, υπηρετώντας στον Διεθνή Οργανισμό Μεταναστεύσεως επί 27 χρόνια. Η πλούσια εμπειρία μου από τη μακρόχρονη αυτή θητεία μου επιτρέπει να έχω ψύχραιμη ματιά στα θέματα προσφύγων και μεταναστών, βαθύτατη κατανόηση και έγκυρη πληροφόρηση. Το προσφυγικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει στις μέρες μας η Ελλάδα και γενικότερα η Ευρώπη είναι όντως μεγάλο, αλλά όχι πρωτόγνωρο ανά τον κόσμο, τουλάχιστον μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*».

---

66. Βλ. «Κύπριοι συγγραφείς: Φιλίσα Χατζηχάννα» στο Ρ.Ι.Κ. Με τη συγγραφέα συνομιλεί ο Γιώργος Ιωαννίδης (1988) στο: Δημήτριος Γουλής, *ό.π.* σ. 489.

67. Βλ. Δ. Γουλής, *ό.π.* σσ. 66-67.

68. Βλ. Γεώργιος Δ. Καψάλης, *Μελέτες Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003, σ. 261.

Η ίδια γράφει στην προσωπική της ιστοσελίδα με θέμα «Γράφοντας για πρόσφυγες και μετανάστες»⁶⁹: «Πρόσφυγες και μετανάστες συναντούν οι αναγνώστες σε πολλά από τα βιβλία μου για μεγάλα παιδιά. Και πώς θα μπορούσε να είναι διαφορετικά, αφού άκουγα γι' αυτούς από παιδί, έχοντας πρόσφυγες συγγενείς από τη Μακεδονία, και αργότερα γνώρισα από κοντά πολύ περισσότερους - ξένους αυτή τη φορά - όταν για τον βιοπορισμό μου εργάστηκα 27 χρόνια στον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης».

Τα τελευταία χρόνια, συναντούσε πρόσφυγες και στη γειτονιά της, στο κέντρο της Αθήνας. Γι' αυτούς τους λόγους, λοιπόν, δε θα μπορούσε να λείπει από τα μυθιστορήματα της τούτη η κοινωνική πραγματικότητα - παλιότερη και νεότερη. Έτσι, άλλοτε είναι κύριο θέμα κι άλλοτε στοιχείο που καθορίζει ορισμένους από τους χαρακτήρες που παίρνουν μέρος στην πλοκή.

Για το βιβλίο «Για την άλλη πατρίδα», που επιλέχθηκε στη μελέτη μας, η συγγραφέας αναφέρει ότι η προσφυγιά είναι το κύριο θέμα του, βιβλίο που βασίζεται μάλιστα σε πραγματικά περιστατικά και βιώματα μεταναστών, τα οποία άκουσε η ίδια κατά τη διάρκεια της δουλειάς της.⁷⁰

Η μετανάστευση και η προσφυγιά λοιπόν αναφέρονται σε πολλά βιβλία της, γιατί είναι συνυφασμένα με την Ελληνική Ιστορία. Η συγγραφέας μάλιστα απορεί: «πώς γίνεται να υπάρχουν συμπατριώτες μας που εκπλήσσονται ή ακόμα κι ενοχλούνται από πρόσφυγες που ζητούν καταφύγιο – προσωρινό μάλιστα – στην πατρίδα μας, όταν ο λαός μας έχει δοκιμαστεί τόσο πολύ κι έχει γνωρίσει ο ίδιος τόσες φορές την πίκρα και τη δυστυχία του ξεριζωμού. Ευτυχώς η πλειονότητα θυμάται. Γι' αυτό άλλωστε και οι Έλληνες προκαλούν σήμερα το θαυμασμό σε όλο τον κόσμο, γιατί παρ' όλες τις τεράστιες οικονομικές δυσκολίες, ανοίγουν την αγκαλιά τους και βοηθούν τους ξεριζωμένους, δίνοντας ακόμα μια φορά στην υφήλιο παράδειγμα ανθρωπιάς και καλοσύνης».⁷¹

Τέλος σε σχέση με τα βιώματά της η συγγραφέας έχοντας ζήσει στην παιδική ηλικία τη βία της γερμανικής κατοχής θυμάται: «Το πρώτο πράγμα που θυμάμαι στη ζωή μου ήταν ο απαίσιος ήχος της σειρήνας την 28ης Οκτωβρίου το 1940, που όρμησε στ' αφτιά μου από την ταράτσα της μπλε πολυκατοικίας, με κατατρόμαξε και

---

69. Βλ. Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, «Γράφοντας για πρόσφυγες και μετανάστες», 20/6/2016 Ανακτήθηκε από: http://lotypetrovits.blogspot.com/2016/06/blog-post_20.html.

70. Βλ. Λότη Πέτροβιτς –Ανδρουτσοπούλου, *ό.π.*

71. Βλ. http://lotypetrovits.blogspot.com/2016/06/blog-post_20.html.

καρφώθηκε στο τρίχρονο μυαλό μου για πάντα. Ακολούθησαν πλήθος θλιβερές καθημερινές εμπειρίες και φοβερές εικόνες που δεν έσβησαν ποτέ από τη μνήμη μου – οι πεθαμένοι από πείνα ή οι σκοτωμένοι αντιστασιακοί που τους έβλεπα πεσμένους στο δρόμο, οι «μαύροι δράκοι», όπως έλεγα τους ναζί, που με τρόμαζαν με την απαίσια στολή και τον κρότο από τις μπότες τους, τα συσσίτια, το ψωμί με το δελτίο, οι συναγερμένοι, το κλείσιμο για ώρες στο καταφύγιο που μύριζε μούχλα με τους μεγάλους γύρω μου έντρομους, αδυνατισμένους και χλωμούς, να προσπαθούν μάταια να κρύψουν την αγωνία τους.... Τα όσα έζησα ως παιδί, έγιναν μέτρο για να μετρώ σωστά τα κάθε είδους δεινά τούτου του τόπου, τούτου του κόσμου και να τους δίνω το μέγεθος που τους αρμόζει».⁷²

4) Λίτσα Ψαραύτη

Η Λίτσα Ψαραύτη είναι μία συγγραφέας που βίωσε την προσφυγιά, μια τραγική περιπέτεια που στιγμάτισε τα παιδικά της χρόνια και έχει σημαδέψει την κατοπινή ζωή και γραφή της. «Το 1943, έπειτα από ένα φοβερό βομβαρδισμό από τα γερμανικά αεροπλάνα και για να αποφύγουμε τη γερμανική κατοχή που θ' ακολουθούσε, αναγκαστήκαμε να περάσουμε στην Τουρκία και στη συνέχεια να βρούμε καταφύγιο σε ένα προσφυγικό καταυλισμό μέσα σε σκηνές σε ένα στρατόπεδο στη Γάζα της Παλαιστίνης, μαζί με χιλιάδες συντοπίτες μου. Άγρια και πικρά χρόνια... Όμως «ουδέν κακόν αμιγές καλού».⁷³ «Η προσφυγιά με βοήθησε να αποκτήσω δύναμη, πείσμα, αντοχή, αγωνιστικότητα. Να φανταστείτε ότι έμαθα γράμματα μέσα σε μια προσφυγική σκηνή που ήταν το «σχολείο» μας γράφοντας την αλφαβήτα με ένα ζυλαράκι πάνω στην άμμο... Γι' αυτό έχω και μια ιδιαίτερη ευαισθησία για τους ξεριζωμένους, τους κατατρεγμένους, τους πρόσφυγες απανταχού της Γης, που αποτελούν θέματα και σε άλλα μου βιβλία».⁷⁴

Η ίδια μιλώντας για το προσφυγικό τονίζει: «Δε μπορώ να σας πω τι ζω αυτόν τον καιρό, με αυτά που βλέπω. Τα προσφυγόπουλα που ζουν μέσα στη φτώχεια, τη λάσπη, τη δυστυχία και είναι σαν να βλέπω τον εαυτό μου τότε. Αυτά τα παιδάκια, τα

---

72. Βλ. «Παιδικό και εφηβικό βιβλίο για παιδί», συνέντευξη Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, Παιδικό και Εφηβικό βιβλίο και παιδί, 11/11/16, Ανακτήθηκε από: https://paidiko-efivikonivliokaiipaidi.blogspot.com/2016/11/blog-post_11.html?m=0.

73. Βλ. Συνέντευξη Λίτσα Ψαραύτη στην Ελένη Σαραντίτη, Ηλεκτρονικό Περιοδικό Διάστιχο, 9/10/2012, Ανακτήθηκε από: <https://diastixo.gr/sinentefxeis/ellines/346-litsa-psarafi>.

74. Βλ. Συνέντευξη στην Ελένη Σαραντίτη, ό.π.

μικρά, έχουν ωστόσο μια χαρά μέσα τους. Διότι θυμάμαι και εμείς, στο στρατόπεδο στη Γάζα, μέσα στην έρημο, είχαμε μια κάλτσα στουπωμένη με κουρέλια και με αυτή παίζαμε όλη μέρα. Αλλά ήμασταν παιδιά, είχαμε τους γονείς μας, τους ακούγαμε να λένε ότι θα τελειώσει ο πόλεμος, θα γυρίσουμε στην πατρίδα μας, είχαμε μια ελπίδα».⁷⁵

Εκτός από το προσωπικό της βίωμα με την προσφυγιά, η Λίτσα Ψαραύτη συνδέεται με το προσφυγικό αφού εργάστηκε και στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών, μια διεθνή οργάνωση, που φρόντιζε πρόσφυγες. Επίσης εργάστηκε και στην Αμερικανική Πρεσβεία όπου και εκεί ασχολήθηκε με πρόσφυγες. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «Έρχονταν τότε από το «Παραπέτασμα» και ήθελαν να πάνε στην Αμερική, όπως σήμερα θέλουν να πάνε στην Ευρώπη».⁷⁶

Με το βιβλίο της «Το διπλό ταξίδι», η Λίτσα Ψαραύτη προηγείται της εποχής της. Το βιβλίο αυτό εκδόθηκε τη δεκαετία του '90 και επί των ημερών μας γίνεται επίκαιρο. Το προσφυγικό είναι φαινόμενο και της εποχής μας. Η ιστορία λοιπόν επαναλαμβάνεται. Η Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, σε μία κριτική θεώρηση του βιβλίου, αναφέρει ότι σύμφωνα με τη Βρετανίδα συγγραφέα παιδικών και νεανικών βιβλίων Mollie Hunter, «Κανένα βιβλίο δεν μπορεί να πει κάτι αξιόλογο, αν πρώτα η ζωή η ίδια δεν έχει πει αυτό το κάτι στο συγγραφέα του».⁷⁷ «Και η Λίτσα Ψαραύτη αυτό ακριβώς αποδεικνύει. Η ζωή της επεφύλαξε οδυνηρές αλλά πολύτιμες εμπειρίες. Και αυτές μετουσίωσε, με το «Διπλό ταξίδι» της, σ' ένα έξοχο λογοτέχνημα».⁷⁸

3.3 Βιογραφικά σημειώματα συγγραφέων

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθούμε και σε πληροφορίες σχετικές με τη ζωή και το έργο των συγγραφέων που επιλέχθηκαν. Και αυτό διότι, η γνώση της βιογραφίας ενός συγγραφέα συντελεί στην ερμηνεία του λογοτεχνικού του έργου και αποτελεί το πλαίσιο όπου αυτό τοποθετείται. Ειδικότερα, στις περιπτώσεις όπου τα λογοτεχνικά

---

75. Βλ. Μαρία Τοπάλη, «Συνέντευξη Λίτσα Ψαραύτη», Καθημερινή, 09.07.2016. Ανακτήθηκε από: <https://www.kathimerini.gr/opinion/interviews/866694/psarayti-ta-paidiaantechoyn-prepei-naxeroyh/>.

76. Βλ. Περιοδικό Διάστιχο, 9/10/2012. ό.π.

77. Βλ. Mollie Hunter, *Talent is not Enough and Row*, New York 1976, σελ. 620 στο: Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, «Επειδή η Ζωή χωρίς παραμύθι γίνεται αφόρητη», 2012, http://lotypetrovits.blogspot.com/2012/11/blog-post_9261.html.

78. Βλ. http://lotypetrovits.blogspot.com/2012/11/blog-post_9261.html.

έργα περιέχουν βιοματικά στοιχεία των συγγραφέων τους, τα βιογραφικά στοιχεία ολοκληρώνουν τη διαδικασία της λογοτεχνικής δημιουργίας (πομπός, δέκτης, μήνυμα) και αποτελούν έναν από τους βασικούς συντελεστές της.⁷⁹

3.3.1 Διδώ Σωτηρίου (1909-2004)⁸⁰

Στις 18 Φλεβάρη 1909, στο χωριό Κιρκιντζέ του Αϊδινίου της Μικράς Ασίας γεννιέται η Διδώ Σωτηρίου. Κόρη μιας -κατά το ήμισυ- μικρασιατικής οικογένειας, θα ακολουθήσει διαφορετική επαγγελματική πορεία από αυτή της οικογένειας, γιατί πολύ απλά, αυτό της πρόσταξε η μοίρα και το προσωπικό της καθήκον. Το πραγματικό της επώνυμο ήταν Παππά, αλλά μετά τον γάμο της με τον καθηγητή Πλάτωνα Σωτηρίου, αποφάσισε να κρατήσει το δικό του επίθετο. Ο πατέρας της, Ευάγγελος Παππάς, γεννημένος στη Μικρά Ασία, ήταν ιδιοκτήτης εργοστασίου σαπωνοποιίας με καταγωγή από τα Καλά Νερά Βόλου, ενώ η μητέρα της, η Μαριάνθη Παπαδοπούλου, καταγόταν από τη Ρόδο.

Το 1919, πριν την απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων, μετακομίζει με την οικογένειά της στη Σμύρνη, στο κτίριο όπου στεγαζόταν το πρώην Αιγυπτιακό Προξενείο. Το δαιμόνιο αίσθημα της αναζήτησης και της περιέργειας την οδηγεί στην εύρεση κρυμμένων αιγυπτιακών εγγράφων. Αυτή ήταν η αρχή μιας μακρόχρονης μελέτης των γεγονότων που σημάδεψαν τον τόπο της. Σε ηλικία μόλις δέκα ετών, με έντονο το αίσθημα της δοτικότητας, της φιλανθρωπίας και της

---

79. Βλ. Λαμπράκη Αντωνία -Ραφαηλία, *Τα ίχνη του αυτοβιογραφικού λόγου και η λειτουργία του σε μυθιστορήματα της Ζωρζ Σαρή*, Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος 2018, σ. 31.

80. Βλ. Χάρης Αβραμίδης, «Διδώ Σωτηρίου: Μια βιοματική λογοτέχνης και αγωνίστρια», *Max Mag*, 23/9/2017, Ανακτήθηκε από: <https://www.maxmag.gr/afieromata/dido-sotiriou-mia-viomatiki-logotechnis-ke-agonistria/>.

καλοσύνης θα δημιουργήσει έναν σύλλογο, ώστε να προσφέρει φαγητό και φροντίδα στους ζητιάνους της περιοχής, γεγονός που δε θα περάσει απαρατήρητο. Λίγο καιρό μετά, θα δώσει την πρώτη της συνέντευξη.

Το 1922 ο ελληνικός στρατός ηττάται. Υψηλά ιστάμενοι ενημέρωσαν έγκαιρα την οικογένεια Παππά για το γεγονός. Λίγο πριν την καταστροφή της Σμύρνης, η νεαρή Διδώ εγκατέλειψε τη Μικρά Ασία συνοδευόμενη από τη θεία της. Η υπόλοιπη οικογένεια ακολούθησε λίγο μετά. Φτάνοντας στην Ελλάδα εγκαταστάθηκαν στον Πειραιά. Μακριά από τον τόπο της και τις ανέσεις της μέχρι τότε ζωής της θα αντιμετωπίσει πείνα, εξαθλίωση -μα πάνω από όλα- την καχυποψία και τον ρατσισμό των ντόπιων που τη βλέπουν ως πρόσφυγα, και όχι ως Ελληνίδα.

Με τα χρόνια θα βελτιωθεί η οικονομική ζωή της οικογένειας και επιτέλους η λογοτέχνης θα ολοκληρώσει τις εγκύκλιες σπουδές της. Φοιτά στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών και εκεί θα έχει την ευκαιρία να γνωρίσει τους λογοτέχνες Κώστα Παρορίτη (Σουρέα) και Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη. Το 1937, θα μεταφερθεί στο Παρίσι, όπου θα παρακολουθήσει μαθήματα Γαλλικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης. Εκεί η Σωτηρίου θα γνωρίσει σημαντικά πρόσωπα της διανοήσης και θα έρθει σε επαφή για πρώτη φορά με την Αριστερά. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα θα ασχοληθεί με την αρθρογραφία επίκαιρων θεμάτων που εξέφραζαν την κοινωνία.

Το 1933, αποφασίζει να παντρευτεί τον μεγάλο της έρωτα, τον καθηγητή Πλάτωνα Σωτηρίου και εκτός της αμέριστης αγάπης του θα κρατήσει και το επώνυμό του. Το 1935, ταξιδεύει στη Γενεύη για το συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών ως αντιπρόσωπος της Ελλάδας. Εκεί θα γνωρίσει και την Αλεξάνδρα Κολοντάι, σύντροφο του Λένιν, ενώ το 1945, θα βρεθεί στο ιδρυτικό συνέδριο της Δημοκρατικής Ομοσπονδίας γυναικών στο Παρίσι.

Με τη δημοσιογραφία ασχολείται ήδη επαγγελματικά από το 1936 ως συντάκτρια στην εφημερίδα Νέος Κόσμος και ως αρχισυντάκτρια στο περιοδικό Γυναίκα. Ανεξάρτητα από το αν θα βρίσκεται σε δημοσιογραφική αποστολή, θα ταξιδέψει αρκετά. Σε ένα ταξίδι της στο Παρίσι θα έρθει σε επαφή με το αριστερό κίνημα πιο ενεργά. Θα γνωρίσει τους διανοούμενους και θα εγγραφεί στο ΚΚΕ.

Το 1944, θα εργαστεί στον «Ρίζοσπάστη» ως αρχισυντάκτρια και έπειτα θα αναλάβει θέσεις ευθύνης στο «Ρίζο της Δευτέρας», «τη Γυναικεία Δράση», «την Κομμουνιστική Επιθεώρηση» και την «Αυγή». Την ίδια περίοδο γνωρίζει τη συναγωνίστριά της Ηλέκτρα Αποστόλου (στην οποία θα αφιερώσει ένα ολόκληρο μυθιστόρημα με τον τίτλο «Ηλέκτρα») αλλά και τις: Τίτικα Δαμασκηνού («Τίτο»),

Μέλπω Αξιώτη, Χρύσα Χατζηβασιλείου και Έλλη Αλεξίου, οι οποίες μαζί με την αδελφή της, Έλλη Παππά, αποφασίζουν να συμμετέχουν ενεργά στην αντίσταση.

Στην περίοδο του Εμφυλίου, που ακολούθησε την Κατοχή, διαγράφηκε από το ΚΚΕ, κάτι που δέχτηκε στωικά και αναντίρρητα. Παρά τις προτροπές φίλων και οικογένειας να φύγει στο εξωτερικό, θα παραμείνει στην Ελλάδα.

Το 1995, προσέφερε ως δωρεά την οικία της, (που ανήκε σε εκείνη και τον ανιψιό της), επί της οδού Κοδριγκτώνος 8, απέναντι από το Πεδίον του Άρεως, στο Υπουργείο Πολιτισμού με τον όρο να στεγαστούν τα γραφεία της Εταιρείας Συγγραφέων, οργανισμός στον οποίο η Σωτηρίου ήταν ιδρυτικό μέλος. Στο συγκεκριμένο σπίτι είχαν φιλοξενηθεί τεράστιες προσωπικότητες του πνεύματος κατά την κατοχή κι όχι μόνο. Η ίδια έζησε σε ενοικιαζόμενο σπίτι στην οδό Ζωγράφου και πέθανε πλήρης ημερών σε ηλικία 95 ετών από γηρατειά.

Το Έργο της

Η Διδώ Σωτηρίου εμφανίστηκε στα ελληνικά γράμματα αρχικά, στο αριστερό περιοδικό «Νέοι πρωτοπόροι», που δημοσίευσε κάποια κείμενά της, αλλά ουσιαστικά την εμφάνισή της στην ελληνική λογοτεχνία θα την κάνει με το μυθιστόρημα «Οι νεκροί περιμένουν», το 1959.

Τα έργα της έχουν μεταφραστεί στα ρωσικά, τουρκικά, ουγγρικά, ρουμανικά, βουλγαρικά, γερμανικά και γαλλικά. Τιμήθηκε το 1983 και το 1985 με το Βραβείο Ελληνοτουρκικής Φιλίας Αμπντί Ιπεκτ, πριν αναγνωριστεί και τιμηθεί το έργο της στην Ελλάδα, κάτι που έδειξε να την ενόχλησε. Δεν έψαξε καν ποιος εξέδωσε στην Τουρκία τα Ματωμένα Χώματα, καθώς δεν την ενδιέφερε να διεκδικήσει τα πνευματικά δικαιώματα του έργου της.

Ακολούθησαν κι άλλα βραβεία, όπως το Ειδικό Κρατικό Βραβείο Λογοτεχνίας (1989), το βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών (1990) και το βραβείο του Ελληνικού Ινστιτούτου της Αγγλίας (1993). Το 1996 έλαβε από τον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας, Κωστή Στεφανόπουλο, το παράσημο του Χρυσού Σταυρού του Τάγματος της Τιμής, ενώ της απονεμήθηκε και το παράσημο Commandeur Del' Ondre Du Merite από τον τότε Πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας Ζακ Σιράκ.

Τιμώντας την προσφορά της, από το 2001 η Εταιρεία Ελλήνων Συγγραφέων απονέμει το βραβείο «Διδώ Σωτηρίου» σε κάθε Έλληνα ή ξένο συγγραφέα που με τη γραφή του αναδεικνύει την επικοινωνία των λαών και των πολιτισμών μέσα από την πολιτισμική διαφορετικότητα.

3.3.2 Φιλίσα Χατζηγάννα (1947-1999)

Βιογραφικά⁸¹

Η Φιλίσα Χατζηγάννα, το γένος Μιχαήλ, γεννήθηκε το 1947 στη Λευκωσία και πέθανε στις 2 Δεκεμβρίου του 1999. Οι γονείς της ανήκαν σε μία από τις μεγαλύτερες μαρωνίτικες οικογένειες και καταγόταν από την Αγία Μαρίνα της Σκυλλούρας, ένα από τα τέσσερα Μαρωνίτικα χωριά της Κύπρου, το οποίο μετά την εισβολή του 1974 κατέστη απαγορευμένη στρατιωτική περιοχή του τουρκικού στρατού με αποτέλεσμα οι εκτοπισμένοι κάτοικοι του να μην ξαναδούν από τότε τα σπίτια τους.⁸² Η Φιλίσα ήταν πρωτότοκη και είχε ακόμα τέσσερα αδέρφια. Ο πατέρας της ήταν αστυνομικός και εξαιτίας των μεταθέσεων του μετακόμιζαν συχνά. Αυτές οι συνεχείς μετακινήσεις γέμισαν τη μικρή Φιλίσα με εικόνες από τον τόπο της αλλά και με γνώσεις και εμπειρίες για τους ανθρώπους του, που αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τα έργα της.

Στα μαθητικά της χρόνια του Γυμνασίου και Λυκείου διαβάζει κλασικούς συγγραφείς και ξεκινά τα πρώτα συγγραφικά της σκιρτήματα. Έγραφε ποιήματα και μυθιστορήματα αλλά δεν τολμούσε να γνωστοποιήσει.

Το 1964, γράφεται στην Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου όπου ξεχωρίζει για την προσωπικότητα και το χαρακτήρα της. Το 1970 παντρεύεται τον συνάδελφό της και ζωγράφο Μίμη Χατζηγάννα, ο οποίος επιμελήθηκε και την εικονογράφηση των πρώτων βιβλίων της. Απέκτησαν δύο παιδιά.

Ήταν απόφοιτος και του Παιδαγωγικού τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Εργάστηκε ως δασκάλα σε δημόσια σχολεία της Κύπρου. Οι παιδαγωγικές της αντιλήψεις υπήρξαν από την αρχή της επαγγελματικής της σταδιοδρομίας πρωτοποριακές. Ειδικότερα, για τη διδασκαλία της παιδικής

---

81. Βλ. Γεώργιος Δ. Καψάλης, *Μελέτες Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Gutenberg , Αθήνα 2003, σσ. 245-246.

82. Βλ. Δ. Γουλής, *Το έργο και η προσφορά της Φιλίσας Χατζηγάννα στην Παιδική Λογοτεχνία της Κύπρου και της Ελλάδας*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2010, σ.60.

λογοτεχνίας, πίστευε ότι πρέπει να επικεντρώνεται στη γνωριμία των παιδιών με όσο το δυνατό περισσότερα κείμενα με στόχο την αναγνωστική απόλαυση και όχι την ανάλυση των έργων.⁸³

Το 1986 και 1987, έλαβε υποτροφία από τη Διεθνή Βιβλιοθήκη για Νέους του Μονάχου (Internationale Jugendbibliothek), όπου μελέτησε τη Διεθνή Λογοτεχνία για παιδιά και νέους, συμμετέχοντας παράλληλα στις διάφορες πνευματικές δραστηριότητες της Βιβλιοθήκης. Έργα της Φιλίσας Χατζηγάννα έχουν βραβευτεί από το Υπουργείο Παιδείας Κύπρου, από τον Κυπριακό σύνδεσμο Παιδικού Βιβλίου, από τον Θεατρικό Οργανισμό Κύπρου και από τη Unisef. Το μυθιστόρημά της «*Η Ντινόν, ο Παβελάκης μου και εγώ*» μπήκε στον τιμητικό κατάλογο Άντερσεν. Χάρη κυρίως στις βραβεύσεις και την εκδοτική επιτυχία των βιβλίων της άρχισε να γίνεται γνωστή και στην Ελλάδα και παράλληλα εκδίδει και τα βιβλία της στην Αθήνα.

Συνεργάστηκε, κατά καιρούς, με το Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου (ΡΙΚ) σε παραγωγές παιδικών προγραμμάτων, με περιοδικά, παιδικές χορωδίες, και κατασκευές του Υπουργείου Παιδείας. Ο Θεατρικός Οργανισμός Κύπρου (Θ.Ο.Κ) έχει ανεβάσει με επιτυχία από την Παιδική Σκηνή πολλά από τα θεατρικά της έργα. Επίσης, θεατρικά έργα της Χατζηγάννα έχουν ανεβαστεί από Παιδικές σκηνές στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ενώ έχουν μεταδοθεί από την Κυπριακή και την Ελληνική τηλεόραση.

Επιπλέον, πρόσφερε την βοήθειά της στην μαρωνίτικη κοινότητα είτε γράφοντας και μεταφράζοντας κείμενα και θεατρικά είτε διδάσκοντας. Ήταν περήφανη για την καταγωγή της παρόλο που συχνά η ιδιαίτερη ταυτότητά της στάθηκε εμπόδιο στην εξέλιξή της και έφερνε σε αμηχανία το περιβάλλον της.

Η Φιλίσα Χατζηγάννα έδωσε πολλές διαλέξεις για θέματα της Παιδικής Λογοτεχνίας και συμμετείχε σε πολλά σεμινάρια και συνέδρια με παρεμφερή θεματική. Από τα κείμενά της διαφαίνεται η αγάπη, η επικοινωνία και η σχέση της με τα παιδιά, τα οποία θεωρεί και τον υπέρτατο κριτή του έργου της. Τέλος, υπήρξε μέλος λογοτεχνικών και θεατρικών Οργανώσεων και Συνδέσμων τόσο στην Κύπρο όσο και στην Ελλάδα. Επίσης, υπήρξε μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Κυπριακού Συνδέσμου Παιδικού Νεανικού Βιβλίου.

---

83. Βλ. Δ. Γουλής, *ό.π.*, σ. 64.

Εργογραφία⁸⁴

Το συγγραφικό έργο της Φιλίσας Χατζηχάννα αποτελείται συνολικά από δεκαεπτά βιβλία. Από αυτά, τα επτά είναι Μυθιστορήματα, τα τέσσερα θεατρικά, τα τρία Μικρές Ιστορίες, μία συλλογή Διηγημάτων και δύο ποιητικές συλλογές από τις οποίες η μία είναι μελοποιημένη. Πρέπει να σημειωθεί ότι όλα τα βιβλία της Φιλίσας Χατζηχάννα, και ιδιαίτερα τα τελευταία, διακρίνονται για την καλαισθησία τους και έχουν μεγάλη απήχηση στο αγοραστικό κοινό.

Σύμφωνα με τον Γεώργιο Καψάλη στο συγγραφικό της έργο θα πρέπει να προστεθεί και η εισήγησή της στο Συνέδριο Παιδικής Λογοτεχνίας που οργάνωσε ο Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου στην Αθήνα.⁸⁵ Η θεματική της εισήγησης ήταν κοινή για όλους τους συγγραφείς παιδικών βιβλίων και αποτελούσε ένα ερώτημα με τίτλο *«Γιατί γράφουν παιδικά βιβλία»*. Η ίδια εκεί παραδέχεται ότι το μικρόβιο της συγγραφικής της ευεξίας οφειλόταν στη μικρή Φιλίσα που κατοικούσε μέσα της και εκείνη αποτελούσε την παραγγελιοδόχο της. Η διάλεξή της προκάλεσε ιδιαίτερη αίσθηση αφού *«αποτελεί έναν ύμνο στην παιδική ξένοιαστη ηλικία, στα πολυαγαπημένα πρόσωπα της οικογένειάς της, στο Θεό, στους ανθρώπους και τα βιβλία, όπως θα αναφέρει η ίδια»*.⁸⁶

Τέλος σχετικά με τη θεματολογία των έργων της ο Γεώργιος Καψάλης τονίζει σε μία κριτική θεώρηση του έργου της ότι *«η Φιλίσα Χατζηχάννα αντλεί τα θέματα των πρώτων βιβλίων της από τα τραγικά γεγονότα της εισβολής και της κατοχής. Στις περιπτώσεις αυτές, ο συγγραφέας, που έχει βιώσει μάλιστα ο ίδιος αυτές τις καταστάσεις, πρέπει να αντλήσει ανεξάντλητες δυνάμεις από τον εαυτό του ώστε να υπερνικήσει τις όποιες σκληρές βιωματικές προσωπικές και εθνικές εμπειρίες και να οδηγηθεί σε παραδείγματα που θα καταπραΰνουν τα πάθη και την παιδική ψυχή. Η Φιλίσα το πετυχαίνει απόλυτα σε ολόκληρο τον κύκλο των βιβλίων της σε αυτή τη θεματική. Οι αρχές της είναι η συμφιλίωση, η ειρηνική συνύπαρξη, η επιστροφή στις πατρογονικές εστίες, το ζαναζωντάνεμα της γειτονιάς που χάθηκε. Η ίδια επισημαίνει έμμεσα, πως το δράμα των παιδιών του νησιού είναι στην ουσία ένα κοινό δράμα για όλα τα παιδιά του κόσμου»*.⁸⁷

---

84. Βλ. Γεώργιος Δ. Καψάλης, *ό.π.*, σ. 246.

85. Συνέδριο Παιδικής Λογοτεχνίας, ΚΕΠΒ, Αθήνα 14-17/10/1999.

86. Βλ. Γεώργιος Δ. Καψάλης, *ό.π.*, σ. 261.

87. Βλ. Γεώργιος Δ. Καψάλης, *ό.π.*, σσ. 261-262.

3.3.3 Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου

Βιογραφικό⁸⁸

Η Λότη Πέτροβιτς Ανδρουτσοπούλου γεννήθηκε το 1937, στην Αθήνα. Είναι κόρη του Νατάλη Πέτροβιτς, Σερραίου λογίου, και της Ματίνας Ράμμου, πελοποννησιακής καταγωγής. Ο πατέρας της, ο οποίος υπήρξε γνωστός λαογράφος, ιστορικός ερευνητής και ποιητής, διετέλεσε Διευθυντής της Εμπορικής Τραπέζης. Η Λότη είναι παντρεμένη με τον Ανδρέα Ανδρουτσόπουλο, με τον οποίο έχουν αποκτήσει δύο παιδιά. Σπούδασε μουσική, ξένες γλώσσες, και παρακολούθησε μαθήματα αγγλικής φιλολογίας.

Από πολύ νωρίς, στα χρόνια της κατοχής, εκδηλώθηκε η αγάπη της για την αφήγηση ιστοριών. Τότε καθόταν μόνη κάτω από ένα δέντρο στον λόφο του Στρέφη, έλεγε παραμύθια στον εαυτό της, και έδωσε τότε την υπόσχεση στον εαυτό της πως τέτοια παραμύθια, γεμάτα ήλιο, ελπίδα, χαρά, δικαιοσύνη και ειρήνη, θα τα έβαζε στα βιβλία, για να συντροφεύουν τα παιδιά. Την ευεξία που ένιωθε η ίδια κλείνοντας ένα βιβλίο, όπως το αγαπημένο της «Παραμύθι δίχως όνομα», αποφάσισε να τη μεταδώσει στα παιδιά που θα διαβάζουν τα βιβλία που θα γράφει η ίδια.⁸⁹

Εργάστηκε 27 χρόνια (1958-1984) στην αποστολή Ελλάδος του Διεθνούς Οργανισμού Μεταναστεύσεως για την προστασία μεταναστών και προσφύγων. Υπήρξε Γενική Γραμματέας του Κύκλου Παιδικού Βιβλίου από το 1984 μέχρι το 1990, μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του περιοδικού «Χελιδόνια» που εκδίδεται από το Υπουργείο Παιδείας, μέλος της Λέσχης Μελέτης και Έρευνας της Παιδικής

---

88. Βλ. <http://www.loty.gr/cv.htm>

89. Βλ. Ευδοκία Χρηστομάτη, *Μορφές του πρόσφυγα και του μετανάστη στο μυθιστορηματικό έργο της Λότης- Πέτροβιτς Ανδρουτσοπούλου*, Διπλωματική Εργασία, Θεσσαλονίκη 2018.

Λογοτεχνίας «Διαδρομές» και μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του ομώνυμου περιοδικού. Επίσης είναι μέλος της Εθνικής Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Σερρών-Μελενίκου, του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων της Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς και της Εταιρείας Μεταφραστών Λογοτεχνίας.

Έχει τιμηθεί από την Ακαδημία Αθηνών με το Βραβείο Παιδικής Λογοτεχνίας του Ιδρύματος Ουράνη (1984) και δύο φορές με το Κρατικό Βραβείο παιδικού λογοτεχνικού βιβλίου (1999 και 2009). Από άλλους φορείς της έχουν απονεμηθεί δέκα ακόμη βραβεία παιδικής λογοτεχνίας.

Επίσης έλαβε τιμητικά διπλώματα: Το 1989 από το Πανεπιστήμιο της Padova για την αναγραφή βιβλίου της στον Τιμητικό Πίνακα του Πανευρωπαϊκού Βραβείου Pier Paolo Vergerio και το 1992 για την αναγραφή βιβλίου της στον Τιμητικό Πίνακα της Διεθνούς Οργάνωσης Βιβλίων για τη Νεότητα (International Board on Books for Young People - IBBY).⁹⁰ Προτάθηκε δύο φορές ως υποψήφια από την Ελλάδα για το διεθνές βραβείο παιδικής λογοτεχνία H.C. Andersen, του 1994 και του 2010. Επίσης, προτάθηκε για το διεθνές βραβείο Astrid Lindgren Memorial Award (ALMA) από πολιτιστικό φορέα εκτός Ελλάδας για το 2015 και από το Ελληνικό Τμήμα της IBBY-Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου⁹¹ για το 2020, το 2021 και το 2022. Το 1995 η Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελενίκου της απένειμε τιμητική πλακέτα. Από άλλους φορείς της έχουν απονεμηθεί επτά ακόμη τιμητικές πλακέτες για την προσφορά της στην παιδική λογοτεχνία. Το 2015 η Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά της απένειμε το Βραβείο «Τατιάνα Σταύρου» για τη συνολική προσφορά της στην Παιδική Λογοτεχνία.

Έργα της έχουν μεταδοθεί από το ραδιόφωνο, έχουν μεταφερθεί στην τηλεόραση, έχουν περιληφθεί σε ανθολογίες και έχουν μεταφραστεί στα ιαπωνικά, στα αγγλικά, αλβανικά, κορεατικά και στα αραβικά. Διηγήματα και παραμύθια της έχουν δημοσιευτεί σε ελληνικά και ξένα περιοδικά. Σε ελληνικά και ξένα περιοδικά έχουν επίσης δημοσιευτεί άρθρα της για την παιδική λογοτεχνία (αγγλικά, ισπανικά, ιταλικά, ρωσικά, εβραϊκά). Το έργο της έχει αποτελέσει θέμα διπλωματικών και

---

90. Βλ. <http://www.ibby.org>.

91. Βλ. <http://www.Greekibby.gr>.

μεταπτυχιακών εργασιών, καθώς και διδακτορικών διατριβών στα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης και στα αρχή Τμήματα Νηπιαγωγών των Ελληνικών Πανεπιστημίων. Παράλληλα με το συγγραφικό της έργο, έχει δώσει πολλές ομιλίες και διαλέξεις για την παιδική λογοτεχνία και έχει μιλήσει σε εκατοντάδες σχολεία, συλλόγους, σωματεία και πνευματικά κέντρα σε όλη την Ελλάδα.

Το 1978, εξελέγη μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Κύκλου του Παιδικού Βιβλίου-Ελληνικού τμήματος της IBBY, για τους σκοπούς του οποίου (ανάπτυξη και προαγωγή της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας) εργάστηκε εθελοντικά επί τριάντα χρόνια. Διετέλεσε Σύμβουλος, Ταμίας, Γενική Γραμματέας, Υπεύθυνη επικοινωνίας με την IBBY και από το 2000 ως το 2008 Πρόεδρος. Την άνοιξη του 2009, η Γενική Συνέλευση την ανακήρυξε Επίτιμη Πρόεδρο. Το 2014 η IBBY την ανακήρυξε επίτιμο μέλος της.

Ως εκπρόσωπος του Ελληνικού Τμήματος έλαβε μέρος στα διεθνή συνέδρια της IBBY. Το 1998, η Γενική Συνέλευση των 62 χωρών μελών της IBBY την εξέλεξε μέλος της 10μελούς Εκτελεστικής Επιτροπής που διοικεί την οργάνωση αυτή, για τη διετία 1998-2000 και 2000-2002. Εξελέγη επίσης πρόεδρος της κριτικής επιτροπής για την απονομή του διεθνούς βραβείου φιλαναγνωσίας IBBY-Asahi 2002 και 2003.

Το έργο της

Γεμάτη εμπειρίες και γνώσεις από την ενασχόλησή της στη Διακυβερνητική Επιτροπή Μεταναστεύσεων διασκευάζει τα «17 Ελληνικά λαϊκά παραμύθια» το 1973. Έκτοτε στη συγγραφική παραγωγή προστέθηκαν πολλά μυθιστορήματα, συλλογές με παραμύθια, μεταφράσεις, μελέτες για την παιδική λογοτεχνία και συλλογές διηγημάτων για ενήλικες, μικρές ιστορίες.

Από το 1986 ασχολείται και με το κολάζ. Με την τεχνική αυτή έχει εικονογραφήσει έξι από τα βιβλία της.

3.3.4 Λίτσα Ψαραύτη

Βιογραφικά⁹²

Η Λίτσα Ψαραύτη γεννήθηκε το 1936 στη Σάμο. Όπως αναφέρει και στο βιβλίο της «Το διπλό ταξίδι», ανήκε σε μία από τις παλαιότερες οικογένειες του νησιού από το 1620 και οι οποίες αποκαλούνταν «Δελφινόσημοι». Ο πατέρας της καλλιεργούσε κτήματα και αμπέλια στο νησί, και διατηρούσε και ένα μικρό οινοποιείο. Μετά τις σπουδές της στο Πυθαγόρειο Γυμνάσιο, σπούδασε αγγλικά και εργάστηκε στο Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών και στην Αμερικανική Πρεσβεία στην Αθήνα ως μεταφράστρια.

Εργογραφία

Το πρώτο της βιβλίο εκδόθηκε το 1980 και από τότε είχε μια γόνιμη καριέρα γράφοντας μυθιστορήματα, διηγήματα και ανθολογίες (για τα ελληνόπουλα που ζουν στο εξωτερικό) αλλά και μεταφράσεις. Το έργο της γρήγορα αναγνωρίστηκε ευρύτατα στην Ελλάδα και τιμήθηκε με πολλά ελληνικά βραβεία.

Το μυθιστόρημά της "*Το διπλό ταξίδι*" γράφτηκε το 1988 στον Τιμητικό Πίνακα "Πιέρ Πάολο Βερτζέριο" για την παιδική λογοτεχνία του Πανεπιστημίου της Πάντοβα της Ιταλίας. Το 1991 το βιβλίο της "*Το αυγό της έχιδνας*" πήρε Έπαινο της Ακαδημίας Αθηνών. Το μυθιστόρημά της "*Τα δάκρυα της Περσεφόνης*" γράφτηκε το 1996 στον Τιμητικό Πίνακα της IBBY (International Board on Books for Young People). Πήρε επίσης τη μεγαλύτερη στην Ελλάδα διάκριση για την παιδική λογοτεχνία, το "Κρατικό Βραβείο 1996" του Υπουργείου Πολιτισμού για το βιβλίο της "*Το χαμόγελο της Εκάτης*". Το έτος 2000, ήταν υποψήφια για το Βραβείο Άντερσεν, το Νόμπελ της παιδικής λογοτεχνίας.

---

92. Βλ. <https://biblionet.gr/πρόσωπα>.

Πηγές έμπνευσης της Λίτσας Ψαραύτη είναι η ιστορία της ιδιαίτερης πατρίδας της, οι προσωπικές της εμπειρίες και η καθημερινή πραγματικότητα. Θέματα πολλών βιβλίων της είναι τα προβλήματα των σημερινών εφήβων. Η συγγραφέας βρίσκει καινούριες τεχνικές για να αφηγηθεί τις ιστορίες της και η γραφή της διακρίνεται για την ποιότητα και το εύρος της φαντασίας, την επιτυχημένη μίξη πραγματικού και φανταστικού και για τα μηνύματα που στέλνει στα παιδιά γεμάτα αισιοδοξία, χαρά και ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον. Κριτικοί και θεωρητικοί συμφωνούν ότι η προσφορά της Λίτσας Ψαραύτη είναι πολύ σημαντική και την κατατάσσουν ανάμεσα στις πιο αξιόλογες και δυναμικές παρουσίες στο χώρο της παιδικής λογοτεχνίας.

Τα βιβλία της έχουν λάβει λαμπρές κριτικές και έχουν γίνει θέματα για μελέτες φοιτητών στα ελληνικά Πανεπιστήμια. Συνεργάστηκε με την επιστημονική ομάδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για τη δημιουργία Ανθολογίου για τα παιδιά των δημοτικών σχολείων του Απόδημου Ελληνισμού. Επίσης είναι μέλος της ομάδας που συνέγραψε την πατριδογνωσία "*Σάμος, πατρίδα μου*". Το βιβλίο διδάσκεται στα δημοτικά σχολεία της Σάμου και αποτελεί πιλοτικό πρόγραμμα και για άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Έχει λάβει μέρος σε διεθνή συνέδρια, όπως το 1986 εκπροσώπησε την ελληνική παιδική λογοτεχνία στο Διεθνές Συνέδριο Συγγραφέων και Εικονογράφων Παιδικής Λογοτεχνίας στο Οχάϊο των ΗΠΑ και το 1987 προσκλήθηκε από την Ένωση Σοβιετικών Συγγραφέων και το περιοδικό "*Ντέτσκαγια Λιτερατούρα*" στο πλαίσιο προγράμματος μορφωτικών ανταλλαγών.

Η Λίτσα Ψαραύτη καλείται πολύ συχνά σε σχολεία και σε άλλες εκδηλώσεις "συνάντησης με το συγγραφέα" σε όλη την Ελλάδα και είναι ομιλήτρια σε πολιτιστικά γεγονότα, συνέδρια και παρουσιάσεις βιβλίων. Είναι μέλος πολιτιστικών σωματείων όπως ο "Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου" και η "Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά". Είναι επίσης μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του περιοδικού "*Διαδρομές*". Το Δεκέμβριο του 2012 τιμήθηκε με το Βραβείο Ιδρύματος Πέτρου Χάρη Ακαδημίας Αθηνών.⁹³

93.Βλ.<https://biblionet.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%89%CF%80%CE%BF/?personid=14495>.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ – ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

4.1 Μέθοδος ανάλυσης

Η παρούσα εργασία στηρίχθηκε στην καταγραφή και ερμηνεία στοιχείων από βιβλία της παιδικής λογοτεχνίας με σκοπό να γίνει προσέγγιση των αναπαραστάσεων των προσφύγων όπως παρουσιάζονται σ' αυτά.

Η μέθοδος, που επιλέχθηκε για την ερμηνεία τους, είναι η ποιοτική έρευνα και το μεθοδολογικό εργαλείο είναι «η ανάλυση περιεχομένου», δηλαδή η «κειμενική ανάλυση». Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται στα πλαίσια των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών ως η πιο κατάλληλη για την διερεύνηση και εξέταση κοινωνικών φαινομένων. Σύμφωνα με τον Μ. Βαμβούκα, η ανάλυση περιεχομένου είναι μια δευτερογενούς ανάλυσης ποιοτικού ελέγχου, ο οποίος αναφέρεται σε τεκμήρια λεκτικής (προφορικής ή γραπτής) επικοινωνίας, όπως είναι τα βιβλία, εικονογραφημένα παιδικά αναγνώσματα, υλικό προερχόμενο από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, εγκύκλιοι, εκθέσεις. Εφαρμόζεται ωστόσο και σε άλλους τύπους κειμένων και ποιοτικού υλικού γενικότερα, όπως προσωπικά έγγραφα και συνεντεύξεις, ντοκουμέντα, εικονικά τεκμήρια. Έτσι με τη χρήση αυτής της μεθόδου επιτυγχάνεται «μία στατιστική απογραφή και απαρίθμηση των θεμάτων, των εικόνων και των παραστάσεων μιας επικοινωνίας, γραπτής ή προφορικής ή εικονικής».⁹⁴

Απαραίτητη για την ανάλυση περιεχομένου είναι η δημιουργία κατηγοριών και υποκατηγοριών και η κωδικοποίηση του υλικού σ' αυτές.⁹⁵ Η έννοια, που βασιστήκαμε για τον ορισμό των κατηγοριών εξέτασης, είναι αυτή του «προσφυγικού τραύματος» που αποτελεί τμήμα της προσφυγικής εμπειρίας. Σύμφωνα με τον Ρένο Χαραλαμπίδη στην προσφυγική εμπειρία εντοπίζονται τέσσερις βασικές φάσεις:⁹⁶

Φάση προσδοκίας: όπου οι άνθρωποι νιώθουν τον επικείμενο κίνδυνο και προσπαθούν να αποφασίσουν ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος για να τον αποφύγουν.

---

94. Βλ. Μ. Βαμβούκα, *Εισαγωγή στην ψυχολογική έρευνα και μεθοδολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1988, σσ. 263-264.

95. Βλ. C. Robson, *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 422.

96. Βλ. Ρένος Χαραλαμπίδης, «Αποδημία, Νόστος και Τραύμα», στο: Αντωνία Παπαστυλιανού (επιμ), *Διαπολιτισμικές Διαδρομές, Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 300.

Φάση καταστροφικών συμβάντων: είναι η φάση της φυσικής βίας, όταν ο εχθρός επιτίθεται, σκορπά καταστροφή και οι άμαχοι τρέπονται σε φυγή καταλήγοντας να γίνουν πρόσφυγες.

Φάση επιβίωσης: όπου οι πρόσφυγες έχουν διαφύγει από τον άμεσο κίνδυνο από βίαιες συγκρούσεις ή επιθέσεις αλλά δε ζουν σε συνθήκες προσωρινής διαβίωσης και αβεβαιότητας.

Φάση προσαρμογής: κατά την οποία οι πρόσφυγες προσπαθούν να προσαρμοστούν σε μια νέα ζωή στη χώρα που τους δέχεται.

Με βάση αυτό τον διαχωρισμό, ορίσαμε και τις κατηγορίες που θα εξετάσουμε. Θα διερευνηθούν δηλαδή οι φάσεις από τις οποίες περνούν οι ήρωες πρόσφυγες σε συνδυασμό όμως με τον τόπο στον οποίο βρίσκονται και τον χρόνο που συμβαίνουν τα γεγονότα. Θα ακολουθήσουμε δηλαδή τη διαδρομή τους όπως αυτή παρουσιάζεται στα συγκεκριμένα κείμενα. Έτσι θα διερευνηθούν :

- Η ζωή στον τόπο της πατρίδας τους- Φάση προσδοκίας.
- Η εγκατάλειψη της πατρίδας και η φυγή –Φάση καταστροφικών συμβάντων.
- Η εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής, αγώνας για επιβίωση – Φάση επιβίωσης.
- Η προσαρμογή στη νέα πατρίδα και ζωή – Φάση προσαρμογής.

Επικουρικό εργαλείο στην μελέτη θα αποτελέσει και ο προσδιορισμός εικόνων σύμφωνα με τις «κοινωνικές σταθερές» που προσδίδουν κοινά σημεία αναγνώρισης σε μία πολυπολιτισμική ομάδα. Οι εικόνες αυτές σύμφωνα με την Καρασσαβίδου είναι:⁹⁷

Καθολικότητες: εικόνες που αντιστοιχούν σε κοινά γνωρίσματα της συμπεριφοράς μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, όπως οι οικογενειακές σχέσεις, η παιδική ηλικία, η ενηλικίωση, το παιχνίδι των παιδιών, η αξία της εκπαίδευσης, η επικοινωνία , ο έρωτας αλλά και τα συναισθήματα φόβου και άγχους.

Τοπικότητες: εικόνες που προβάλλουν τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες του πολιτισμού των «άλλων» και τον αντιπαραθέτουν θετικά ή αρνητικά με το «εμείς», όπως η εξωτερική εμφάνιση, ο χαρακτήρας, το χρώμα του δέρματος, η θρησκεία, οι σχέσεις με τους συμμαθητές στο σχολείο.

Μεικτές: Εικόνες που τονίζουν τη διαφορετικότητα και κλείνουν με στοιχεία ομοιότητας ή και αντίστροφα.

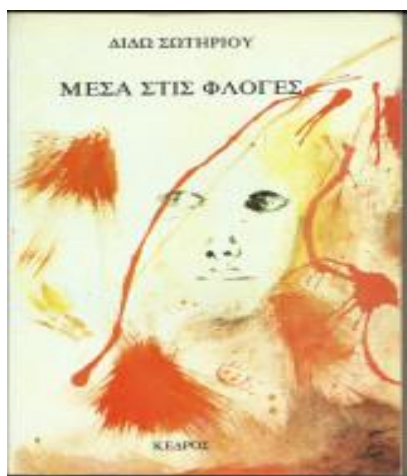
97. Βλ. Ανδρέας Καρακίτσιος, Ελένη Καρασαββίδου, «Αναπαραστάσεις του μετανάστη στο παιδικό μυθιστόρημα», Περιοδικό Κείμενα, Τεύχος 3, Δεκέμβριος 2005, σ. 5.

Επίσης σημαντικό εργαλείο στην έρευνά μας θα αποτελέσει και η παρατήρηση της «γλώσσας του πόνου»⁹⁸, με ποιο τρόπο δηλαδή οι ήρωες εκφράζουν τα συναισθήματα του πόνου τους εξαιτίας των καταστάσεων που βιώνουν. Εξάλλου, η σημασιολογική ανάλυση περιεχομένου εστιάζεται σε έννοιες, νοήματα ή θέματα χρησιμοποιώντας μία λέξη ή φράση ή τμήματα του λόγου που αντιστοιχούν σε μία ιδέα ή σε ένα θέμα.⁹⁹

Η ποιοτική δειγματοληψία, βασίζεται σε υλικό που είναι κατάλληλο και επαρκές. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να είναι αρκετό ως προς την επάρκεια της πληροφορίας. Το δείγμα λοιπόν επιλέχθηκε με συγκεκριμένα κριτήρια που αφορούσαν και στους συγγραφείς αλλά και στα έργα τους με σκοπό να εντοπιστούν πλούσιες σε πληροφορία περιπτώσεις που προσφέρονται για μία εις βάθος μελέτη.

4.2 Παρουσίαση των βιβλίων

4.2.1 Διδώ Σωτηρίου

Τίτλος έργου: *Μέσα στις φλόγες*

Είδος έργου: Μυθιστόρημα για παιδιά

1^η Έκδοση: Κέδρος 1978

Εξώφυλλο: Διονύσης Βαλάσης

Σελίδες: 244

---

98. Βλ.. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, «*Η Γλώσσα του πόνου και οι μεταφορές της, Από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση*», εκδ. Αρμός, Αθήνα 2019, σ. 27.

99. Βλ. Μιχαήλ Βαμβούκας, *Εισαγωγή στην Ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*, εκδ. Γρηγόρη Αθήνα 2010, σσ. 263,275.

Στο τέλος του βιβλίου επισημαίνεται: «η ιστορία του βιβλίου είναι παρμένη από το μυθιστόρημα «οι Νεκροί περιμένουν», ειδικά δουλεμένη για παιδιά.»

Απόσπασμα του κειμένου υπάρχει στο σχολικό βιβλίο «Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Ε΄ & ΣΤ΄ Δημοτικού»

Το εξώφυλλο του βιβλίου προϊδεάζει τον αναγνώστη. Η εικόνα του ανταποκρίνεται στον τίτλο του βιβλίου και είναι η μοναδική σ' όλη την έκτασή του. Η συγκεκριμένη εικόνα είναι τόσο έντονη, που σύμφωνα με την Μαριάννα Σπανάκη «μπορεί να λειτουργήσει ως πρόληψη στην ιστορία, αφού μας προϊδεάζει για ορισμένα γεγονότα που θα διαδραματιστούν σε μεταγενέστερο στάδιο της αφήγησης». ¹⁰⁰ Ένα παιδικό πρόσωπο με έντονα μάτια και βλέμμα. Ξανθές μπούκλες πλαισιώνουν το πρόσωπο ανακατεμένες με φλόγες και αίμα. Πρόκειται για το κορίτσι που μας συστήνει η συγγραφέας στην εισαγωγή του βιβλίου «ένα μικρό κορίτσι ξεκινάει από τα ανώμαλα καλντερίμια μιας επαρχιακής πόλης της Μικρασίας, που λέγεται Αϊντίνι. Το μελαχρινό πρόσωπό του με τα μαύρα μάτια το πλαισιώνουν ολόξανθες μπούκλες ..., χαρωπό σύμβολο μιας ρόδινης, ξένοιαστης ζωής...». ¹⁰¹

Στη συνέχεια η Διδώ Σωτηρίου επισημαίνει το αυτοβιογραφικό στοιχείο της ιστορίας, γυρίζοντας το κουβάρι των παιδικών της αναμνήσεων και γράφοντας: «καθώς γυρίζω πίσω στο 1918 και δοκιμάζω να περπατήσω ψηλαφητά μέσα στην αχλή των παιδικών μου αναμνήσεων ..[...] Μα η Μικρασία, που πλήρωσε την απάτη της πολιτικής της Αντάντ, δεν ήταν ψεύτικη και κανένα χρυσωμένο ψέμα δεν μπορεί να σκεπάσει την τραγική μοίρα των Ελλήνων που την κατοικούσαν». ¹⁰²

Και συνεχίζει διευκρινίζοντας: «Η μικρή, που άφηγε, πρόωρα, τον ξέγνοιαστο παιδιάτικο κόσμο της και ξεκινούσε ανυπόμονη για τη μεγάλη περιπέτεια της ζωής της, ήμουν εγώ η ίδια.[...] Καλύτερα όμως να σας συστηθώ εξαρχής, μα και θα γνωριστούμε καλά. Το όνομά μου είναι Αλίκη Μάγη. Μα αν βιάζομαι να συστηθώ, δεν πάει να πει πως είμαι και η κεντρική ηρωίδα. Μια αφηγήτρια είμαι. Οι ήρωες είναι πολλοί και ο καθένας τους ξεπροβάλλει με την ώρα του, γέννημα θρέμμα της ταραγμένης εποχής του». ¹⁰³

---

100. Βλ. Μαριάννα Σπανάκη, *Ο Καζαντζάκης και η Παιδική Λογοτεχνία, Μύθος και Ιστορία στα Μυθιστορήματα, Ο Μέγας Αλέξανδρος-Στα Παλάτια της Κνωσού*, εκδ. Gutenberg, Κύπρος 2011, σ. 228.

101. Βλ. Διδώ Σωτηρίου, *Μέσα στις φλόγες.*, Εκδ. Κέδρος, 1978, σ. 7.

102. Βλ. Διδώ Σωτηρίου, *ό.π.*, σ. 8.

103. Βλ. Διδώ Σωτηρίου, *ό.π.*, σ. 9.

Περίληψη

Στο βιβλίο παρακολουθούμε την ιστορία της Αλίκης Μάγη και της οικογένειάς της που ήρθαν πρόσφυγες στην Ελλάδα με τη Μικρασιατική Καταστροφή. Αρχικά περιγράφονται οι ευτυχισμένες μέρες όταν η οικογένεια ζούσε στο Αϊντίνι και ήταν οικονομικά ευκατάστατη. Στη συνέχεια, μεταφερόμαστε στη Σμύρνη, όπου η οικογένεια μετακομίζει λόγω των επαγγελματικών σχεδίων του πατέρα της. Στην όμορφη Σμύρνη και για τρία περίπου χρόνια, η Αλίκη θα ζήσει ευτυχισμένη, χωρίς προβλήματα να βασανίζουν το παιδικό μυαλό της. Ακολουθεί όμως η οικονομική αποδυνάμωση, που αναγκάζει τους γονείς της να τη δώσουν ως ψυχοκόρη στη θεία της με σκοπό να ζήσει σε καλύτερες συνθήκες. Ταυτόχρονα στην περιοχή κάνει την εμφάνιση του ο ελληνικός στρατός, ο οποίος υπόσχεται την απελευθέρωση των αλύτρωτων πατρίδων. Ακολουθεί η Μικρασιατική Καταστροφή και ο ερχομός της οικογένειας στον Πειραιά και τα ακόμα δυσκολότερα χρόνια που ακολούθησαν. Στην Ελλάδα παρακολουθούμε τις δύσκολες συνθήκες ζωής των ξεριζωμένων Μικρασιατών, την προσπάθειά τους να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους, να ενταχθούν στη ελληνική κοινωνία παρά τη σκληρή συμπεριφορά και αντίσταση των γηγενών κατοίκων. Στο τέλος η συγγραφέας αναφέρεται στις νέες πολεμικές φλόγες που θα ζήσει η Ελλάδα και η Αλίκη αλλά αυτό, όπως τονίζει, είναι μια άλλη μεγάλη ιστορία.

4.2.2 Φιλίσα Χατζηχάννα

Τίτλος Έργου: *Χαρές και Λύπες*.

Είδος έργου: Μυθιστόρημα

Ηλικία στην οποία απευθύνεται: Από 9 χρονών και άνω.

Επιμέλεια Έκδοσης-Εικονογράφηση: Μίμης Χατζηχάννας

Χρονολογία πρώτης έκδοσης: 1977, β' έκδ. 1981

Αριθμός σελίδων: 78

Έπαινος Υπουργείου Παιδείας Κύπρου (1988)

Στο εξώφυλλο του βιβλίου διακρίνουμε την εικόνα ενός κοριτσιού με έντονο βλέμμα και έκφραση που δηλώνει ένα προβληματισμό, μία απόγνωση, λύπη και αγωνία. Είναι η ηρωίδα του βιβλίου η Γιωργούλα. Το ίδιο αυτό μοτίβο εικονογράφησης κυριαρχεί και στο κείμενο του βιβλίου, όπου διακρίνουμε πρόσωπα θλιμμένα και σκεφτικά.

Η συγγραφέας αφιερώνει το βιβλίο «Στον Έντυ και Μιχάλη».

Ακολουθεί ο πρόλογος με το κριτικό σημείωμα της Μαρίας Πυλιώτου¹⁰⁴ για το βιβλίο: *«Ξεκινώντας ένας να γράψει λογοτεχνικό βιβλίο για το παιδί, πρέπει παν' απ' όλα ν' αγαπά το παιδί. Επιθυμώντας ένας να γράψει για το σημερινό παιδί της πληγωμένης Κύπρου πρέπει παν' απ' όλα ν' αγαπά την Κύπρο, ν' αγαπά τα παιδιά της. Η αγάπη από μόνη της δεν αρκεί. Χρειάζεται πρώτιστα γνώση της παιδικής ψυχής όπως διαμορφώνεται με τις σημερινές συνθήκες. Ύστερα από ένα προδοτικό πραξικόπημα και μια βάρβαρη εισβολή οι ευθύνες αυτών που καταπιάνονται με το παιδί είτε δάσκαλοι είτε συγγραφείς, ορθώνονται πολύ μεγάλες. Η Φιλίσα Χατζηγάννα πέτυχε με την αγάπη που διαθέτει για τα παιδιά, τον πόνο της για την πληγωμένη Πατρίδα, και με τη γνώση της παιδικής ψυχής να μας δώσει αυτό το ζεστό και τρυφερό βιβλίο. Οι χαρακτήρες, πρόσωπα της μεταπολεμικής καθημερινής ζωής διαγράφονται απλά μέσα από το διάλογο και τη δράση....»*¹⁰⁵

Το βιβλίο χωρίζεται σε ενότητες με τίτλο:

- Το χαμένο κολιέ
- Λίγα κοχύλια, πολλές αναμνήσεις
- Το αντίσκηνο
- Στην προσφυγική συνοικία,
- Μια μανούλα χρυσάφι,
- Το όνειρο,
- Ο Χάρης,
- Στο σχολείο

---

103. Η Μαρία Πυλιώτου είναι Κύπρια πολυβραβευμένη πεζογράφος.

104. Βλ. Φιλίσα Χατζηγάννα, *Χαρές και Λύπες*, 1977, σ.3.

- Να ξαναδώ το νησί μας ελεύθερο
- Χριστούγεννα ελπίδα
- Η θεία Ιουλία
- Ένα αληθινό παραμύθι
- Η νενέ Ραχμέ
- Χαρές και λύπες

Περίληψη:

Η Γιωργούλα και η οικογένειά της, μετά την τουρκική εισβολή, καταφεύγουν σ' έναν προσφυγικό καταυλισμό. Δύο χρόνια μέσα στο πάνινο αντίσκηνο τσουρουφλίζονταν το καλοκαίρι από τη ζέστη και το χειμώνα τουρτούριζαν κάτω από τις μαύρες κουβέρτες που τους δώσανε. Πίστευαν πως τα βάσανά τους θα τελείωναν γρήγορα και θα ξαναγύριζαν στα σπίτια τους. Δε γύρισαν! Απλά μετακόμισαν σε μια προσφυγική συνοικία. Περνούν δύσκολες μέρες, μα παίρνουν κουράγιο από τις θύμησές τους. Η Γιωργούλα γράφει σ' ένα τετράδιο τις χαρές, τις λύπες, τις λαχτάρες, τις σκέψεις της: «-Περιμένω να γυρίσω στο σπίτι μου. Είμαι σίγουρη πως η Ρασκέ με περιμένει. Είμαι ακόμη σίγουρη πως τα προσφυγόπουλα Τουρκάκια του Νότου λαχταρούν τη μέρα που θα ξανάρθουν στον τόπο που γεννήθηκαν. – Θεέ μου, άκουσε εμάς τα παιδιά της Κύπρου. Κάπου διάβασα, κάποιος μου είπε, δε θυμούμαι, πως εμάς των παιδιών δε μας χαλάς χατίρι». ¹⁰⁶

4.2.3 Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου

Τίτλος έργου: *Για την άλλη πατρίδα*

Είδος έργου: Μυθιστόρημα για παιδιά και μεγάλους

105. Βλ. Γεώργιος Δ. Καψάλης, *Μελέτες Παιδικής Λογοτεχνίας*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003, σ. 246.

1^η Έκδοση: Εκδόσεις των Φίλων, 1978

Εικονογράφηση εσωτερικού: Π. Ζαμπέλης, Α. Μενδρινού

Σελίδες: 160

Στο εξώφυλλο του βιβλίου διακρίνονται τέσσερα πρόσωπα, μία γυναίκα ένα αγόρι και δύο κορίτσια. Στα πρόσωπά τους ζωγραφισμένος ο φόβος και η απόγνωση. Κουβαλούν τους μπόγους της προσφυγιάς. Πίσω τους σπίτια τυλιγμένα σε πύρινες φλόγες. Ίδια μοτίβα προσώπων ακολουθεί και η εικονογράφηση στο εσωτερικό του βιβλίου, η οποία είναι ασπρόμαυρη.

Στο οπισθόφυλλο η σύνοψη αναφέρει: *«Με κινδύνους και περιπέτειες ξεκινά «για την άλλη πατρίδα» μια οικογένεια παλιών μεταναστών. Θέλει να γυρίσει στον τόπο των προγόνων της, ένα πανέμορφο νησί- ένα μικρό ανεξάρτητο κράτος. Γιατί στη χώρα, που βρισκόταν, οι άνθρωποι δε μπορούσαν να ζήσουν ελεύθερα. Έπειτα από σκληρές δοκιμασίες, το όνειρο γίνεται πραγματικότητα. Η οικογένεια φτάνει στην προγονική γη και μια νέα ζωή φαίνεται ν' ανατέλλει. Σύντομα όμως το νησί δέχεται άνανδρη εχθρική επίθεση. Με την εισβολή του εχθρού, ένας δεύτερος ξεριζωμός συγκλονίζει την οικογένεια και νέες περιπέτειες αρχίζουν...».*

Η συγγραφέας γράφει στην αφιέρωσή της *«Στη μνήμη του Τέλη Κανάκη, που σκοτώθηκε από έκρηξη σ' ένα εργοστάσιο πυρομαχικών, στο Λαύριο, στις 29 Απριλίου 1975. Στο εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου διαβάζουμε: «Το μυθιστόρημα τούτο είναι βασισμένο σε πραγματικά περιστατικά, σε αληθινές ιστορίες προσφύγων, που μετακινήθηκαν στην πενταετία 1970-1975. Οι χώρες όμως, όπου εκτυλίσσεται, έχουν ονόματα φανταστικά. Και τούτο, γιατί παρόμοια περιστατικά συμβαίνουν σε πολλά σημεία της γης. Δεν έχει, λοιπόν, σημασία αν οι τόποι που έζησαν τα πρόσωπα της ιστορίας ήταν στην Ανατολή ή τη Δύση, το Βοριά ή το Νότο. Η ανθρώπινη αγωνία είναι ίδια παντού. Κι η λαχτάρα που θα νιώσει ο μικρός ήρωας για ελευθερία, για ειρήνη, για δικαιοσύνη, είναι λαχτάρα χιλιάδων παιδιών, αίτημα εκατομμύριων ανθρώπων σε πάμπολλα μέρη του κόσμου».*¹⁰⁷

Το βιβλίο είναι χωρισμένο σε αριθμημένες ενότητες με τίτλο.

1. Παλιές ιστορίες
2. Δύσκολοι καιροί

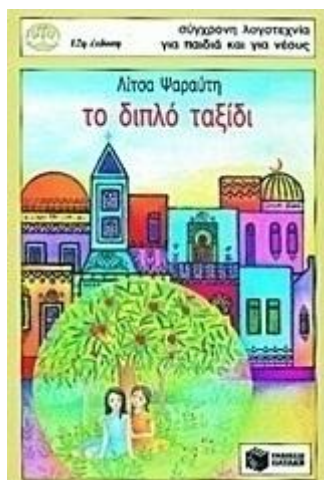
106. Βλ. Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, *Για την άλλη πατρίδα*, Εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 11.

3. Μια ανέλπιστα άφιξη
4. Νέες ιδέες, νέα σχέδια
5. Ναταλία
6. Ένα όνειρο σβήνει
7. Αναχώρηση
8. Στο λιμάνι
9. Στεφάν
10. Το ψέμα της αγάπης
11. Επικίνδυνο ξεκίνημα
12. Λαθρεπιβάτες
13. Στην Ισαδαία
14. Γ' όνειρο ζωντανεύει
15. Η επιθυμία του παππού
16. Θύελλα
17. Οι διωγμένοι πληθαίνουν
18. Στις σκηνές
19. Λαχτάρα στο σούρουπο
20. Για την άλλη πατρίδα

Περίληψη

Ο δεκάχρονος ήρωας Τέλης Ιακώβου ζει μαζί με την οικογένειά του σε μία χώρα με ανελεύθερο καθεστώς. Όνειρό τους είναι να επιστρέψουν στο πανέμορφο νησί των προγόνων τους, στην «άλλη πατρίδα». Μα το όνειρό τους ήταν αδύνατον να πραγματοποιηθεί. Από την Αργοβία δεν επιτρεπόταν να φύγουν. Οι αρχές δεν τους έδιναν διαβατήριο. Όσους ήθελαν να εγκαταλείψουν τη χώρα τούς θεωρούσαν προδότες. Όσπου μια μέρα παρουσιάστηκε μια μοναδική ευκαιρία να επιστρέψουν στο νησί τους. Ενώ όλοι επιβιβάζονται για το ταξίδι τους ο μικρός Τέλης χάνει το πλοίο και χωρίζεται από την υπόλοιπη οικογένεια. Μετά από περιπέτειες με τον θείο του Ιάσονα που θα τον δυναμώσουν και θα του μάθουν πολλά για τα ανθρώπινα δικαιώματα καταφέρνει να ταξιδέψει λαθρεπιβάτης σε πλοίο και να βρει τους δικούς του. Δυστυχώς όμως η οικογένεια δοκιμάζεται ξανά αφού το νησί τους δέχεται εχθρική εισβολή και γίνονται πρόσφυγες στην ίδια τους την πατρίδα.

4.2.4 Λίτσα Ψαραύτη

Τίτλος έργου: *Το διπλό ταξίδι*

Μυθιστόρημα για παιδιά και για μεγάλους

1^η Έκδοση: Πατάκης Αθήνα, 1987

Εξώφυλλο: Άννα Δενδρινού

Σελίδες: 237

Βραβεία: το βιβλίο τιμήθηκε με το Βραβείο Μιχαήλας Αβέρωφ από την Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών και αναγράφτηκε το 1988 στον Τιμητικό Πίνακα του Πανευρωπαϊκού Βραβείου Παιδικής Λογοτεχνίας Pier Paolo Vergerio από το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας.

Το εξώφυλλο του βιβλίου εντυπωσιάζει με τα χρώματά του. Διακρίνονται δύο εικόνες. Ένα κτίριο αραβικής τεχνοτροπίας, που όπως γίνεται αντιληπτό από την ανάγνωση του βιβλίου, ανήκει στην Παλαιστίνη στην οποία κατέφυγε η συγγραφέας ως πρόσφυγας. Σε κύκλο, στην μικρότερη εικόνα, εμφανίζονται δύο κορίτσια αγκαλιασμένα κάτω από ένα καρποφόρο δέντρο. Είναι η συγγραφέας με τη φίλη της Ρασμίγια, την οποία γνώρισε και συνδέθηκε με φιλία στα χρόνια της παραμονής της στην Παλαιστίνη. Η Λίτσα Ψαραύτη γράφει στην εισαγωγή του βιβλίου: «*μου το 'χε πει η Ρασμίγια ένα βράδυ που καθόμασταν κάτω από τις ανθισμένες πορτοκαλιές. «Όποιος έρθει μια φορά στην Παλαιστίνη ζανάρχεται...».*¹⁰⁸

Αξίζει να σημειωθεί ότι το βιβλίο στο εσωτερικό του περιέχει ασπρόμαυρες φωτογραφίες, που απεικονίζουν έντονα τις μνήμες της Ψαραύτη από τη ζωή της στα χρόνια της προσφυγιάς.

---

107. Λίτσα Ψαραύτη, *Το διπλό ταξίδι*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1988, σσ. 3, 12.

Στο οπισθόφυλλο εμφανίζεται η ίδια εικόνα των δύο κοριτσιών και η ακόλουθη σύνοψη του βιβλίου: «Μια άγνωστη σελίδα του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, που διαδραματίζεται στη Σάμο και στην Παλαιστίνη, δίνεται με δύναμη και ρεαλισμό μέσα στις σελίδες αυτού του βιβλίου. Ένας ανελέητος βομβαρδισμός ξεθεμελιώνει το νησί και αναγκάζει μια οικογένεια να πάρει τον δρόμο της προσφυγιάς, τον δρόμο για την Παλαιστίνη... Σαράντα χρόνια αργότερα η ηρωίδα εκείνης της σκληρής δοκιμασίας, μεγάλη πια, θα ξαναβρεθεί στα ίδια μέρη, θα ξαναζήσει το δράμα της προσφυγιάς ενός άλλου λαού και το παρελθόν θα δέσει με το παρόν σε τούτο το «διπλό ταξίδι»...»

Η Λίτσα Ψαραύτη αφιερώνει το βιβλίο στη μητέρα της γράφοντας: «Στη μάνα μου, που σήκωσε στους ώμους της το βάρος της προσφυγιάς».¹⁰⁹ Επίσης εκφράζει τις ευχαριστίες της: «Ευχαριστώ θερμά: Τη Διπλωματική Αντιπροσωπεία του Ισραήλ, Την Οργάνωση για την απελευθέρωση της Παλαιστίνης, Τον Πανελλήνιο Σύνδεσμο Αγωνιστών Μέσης Ανατολής για τη βοήθεια που μου προσέφεραν».

Το βιβλίο χωρίζεται σε δύο μέρη: το πρώτο μέρος περιέχει έντεκα ενότητες που αναφέρονται στα χρόνια στη Σάμο και στην Παλαιστίνη, ενώ το δεύτερο μέρος περιέχει επτά ενότητες που μας μεταφέρουν στην Ιερουσαλήμ. Οι δύο τελευταίες ενότητες αναφέρονται στη δίωξη των Εβραίων από τους Γερμανούς και τη ζωή της Εβραίας φίλης της συγγραφέως στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Στην εισαγωγή, η συγγραφέας γράφει ότι το ταξίδι της στην Ιερουσαλήμ τις ξύπνησε μνήμες παιδικές: «Ανατρίχιασα σαν να μου έριξαν στη ραχοκοκαλιά μου παγωμένο νερό. Μονομιάζ έσβησαν όλα μπροστά μου. Έβλεπα μόνο ένα κοριτσάκι δέκα χρονών να τρέχει αλαφιασμένο. [...] Έτρεξα και κλείστηκα στο δωμάτιο μου και οι μνήμες, σαν το κύμα που αναδιπλώνεται για να ξαναγυρίσει ορμητικότερο, χίμηξαν και μ' έφεραν σαράντα χρόνια πίσω».¹¹⁰

Στο τέλος της εισαγωγής, η συγγραφέας δηλώνει ότι θα διηγηθεί τη δική της ζωή και ότι η ηρωίδα του βιβλίου είναι η ίδια «Γιατί το κοριτσάκι που έτρεχε να κρυφτεί ήμουν εγώ. Κι εκείνη τη χειμωνιάτικη μέρα του 1943, έθαψα τα ανέμελα παιδικά μου χρόνια μέσα στους λάκκους που άνοιγαν οι βόμβες και παρασύρθηκα από την καταγίδα του πολέμου, που σάρωνε τον κόσμο...».¹¹¹

---

108. Λίτσα Ψαραύτη, *ό.π.*, σσ. 3, 12.

109. Λίτσα Ψαραύτη, *ό.π.*, σσ. 11, 12.

110. Λίτσα Ψαραύτη, *ό.π.*, σσ. 11, 12.

Περίληψη

Ένα διπλό ταξίδι στο χώρο και στο χρόνο. 7 Νοεμβρίου 1943, μεσημέρι. Ένας ανελέητος βομβαρδισμός από γερμανικά αεροπλάνα ξεθεμελιώνει το Βαθύ της Σάμου. Χιλιάδες κάτοικοι του νησιού, για να γλιτώσουν τη γερμανική κατοχή, αναγκάζονται να περάσουν στη γειτονική Τουρκία και να καταλήξουν σε διάφορα προσφυγικά στρατόπεδα της Μέσης Ανατολής. Ανάμεσα στους πρόσφυγες είναι και η οικογένεια της Βαγγελίτσας, που βρήκε στέγη σ' ένα τσαντίρι στο στρατόπεδο της Γάζας, στην Παλαιστίνη. Η συγγραφέας, παιδάκι τότε, ζει τη σκληρή δοκιμασία της προσφυγιάς.

Σαράντα χρόνια αργότερα, μεγάλη πια βρίσκεται στα ίδια μέρη και ζει το δράμα της προσφυγιάς ενός άλλου λαού. Η συνάντησή της με έναν από τους πιλότους που βομβάρδισαν το Βαθύ το 1943 είναι συγκλονιστική. Οι μνήμες ξαναζωντανεύουν και το παρελθόν δένει με το παρόν σε τούτο το «Διπλό ταξίδι». Η Βαγγελίτσα θυμάται με πίκρα το δράμα της διπλής κατοχής, που έζησε στο νησί της, τη Σάμο, κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Θυμάται την αδελφή της Ισμήνη, που ερωτεύτηκε τον Ιταλό ανθυπολοχαγό Βιτόριο, αλλά και το θείο της Λεωνίδα που συμμετείχε ενεργά στον αγώνα. Μετά τον άγριο βομβαρδισμό των Γερμανών, εγκαταλείπει με την οικογένειά της το νησί και πηγαίνουν πρόσφυγες στην Παλαιστίνη. Εκεί γνωρίζει ένα κορίτσι αραβικής καταγωγής, τη Ρασμίγια που αποτύπωνε στις ζωγραφιές της τα φιλελεύθερα ιδανικά της.

Σαράντα χρόνια αργότερα, η Βαγγελίτσα θα ξαναβρεθεί στα μέρη εκείνα που έζησε την προσφυγιά και θα βιώσει τώρα το δράμα των Παλαιστινίων, που εκδιώκονται από τον ίδιο τους τον τόπο. Μαθαίνει πως η Ρασμίγια φυλακίστηκε για τις "ανατρεπτικές" ζωγραφιές της. Με χαρά αλλά και προβληματισμό συναντά στα Ιεροσόλυμα την Εβραιοπούλα Σάρα, παιδική της φίλη από τη Σάμο, η οποία μετά το βίαιο κατατρεγμό της από τους Γερμανούς αναζήτησε εκεί μια νέα πατρίδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΑΝΑΛΥΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

5.1 Διδώ Σωτηρίου «Μέσα στις φλόγες»

Τα πρόσωπα του έργου

Αλίκη Μάγη: Είναι ένα κορίτσι που ζει με την ευκατάστατη οικογένειά της στο Αϊδίι της Μικράς Ασίας. Είναι η ηρωίδα της ιστορίας, η οποία θα βιώσει πολλές αλλαγές με επισφράγισμα τον ξεριζωμό της και την προσφυγιά. Είναι η Διδώ Σωτηρίου, η οποία αναφέρει: *«Κοιτάζοντας με τα σημερινά μάτια μου τη μικρή εκείνη Αλίκη θα μπορούσα να πω πως τ' αδύνατα πόδια της δρασκελούσαν απίστευτα βιαστικά τα παιδικά χρόνια. Μέσα στην άφτιαχτη ψυχή της εισορμούσαν μ' έναν παράξενο τρόπο οι καημοί, οι χαρές, οι πράξεις και οι σκέψεις των μεγάλων και έπρεπε να τις συμφιλιώνει με την αγνή αντίληψη που είχε ως τότε για τη ζωή και τους ανθρώπους της»*.¹¹²

Εκτός όμως από την κεντρική ηρωίδα, όπως αναφέρει η Σωτηρίου *«οι ήρωες είναι πολλοί και ο καθένας ξεπροβάλλει με την ώρα του γέννημα και θρέμμα της ταραγμένης εποχής του»*.¹¹³

Πατέρας: Ο Βασίλης Μάγης διατηρεί ένα εργοστάσιο σαπωνοποιίας. Χαρακτηρίζεται από υψηλά πατριωτικά αισθήματα είναι αγωνιστής, φιλειρηνιστής και αισιόδοξος. Η παρορμητικότητα του τον οδηγεί σε λάθος επιλογές και σπατάλες και από την

111. Διδώ Σωτηρίου, *Μέσα στις φλόγες*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1978, σ. 11.

112. Διδώ Σωτηρίου, *ό.π.*, σ. 9.

οικονομική δύναμη θα οδηγηθεί στη φτώχεια και τελικά δεν θα μπορέσει να ανταπεξέλθει στο βάρος της προσφυγιάς.

Μητέρα: Η Μαρία Μάγη είναι όμορφη και φιλομαθής, αγαπά τη διασκέδαση τον έρωτα την κοινωνική ζωή. Καλλιεργεί στα παιδιά της την αγάπη για την πατρίδα και αποδεικνύεται γενναία προσπαθώντας να προσαρμοστεί και να αγωνιστεί στις συνθήκες της προσφυγιάς για να επιβιώσει και να βοηθήσει την οικογένειά της.

Η Ριρή, ο Στέφος και η Ινώ: Είναι τα άλλα παιδιά της οικογένειας που και αυτά θα βιώσουν την προσφυγιά, θα βρουν δουλειά στη νέα πατρίδα και θα προχωρήσουν τη ζωή τους.

Η θεία Ερμιόνη και ο θείος Γιάγκος: Είναι το ζευγάρι που θα υιοθετήσουν την Αλίκη για να μεγαλώσει σε καλύτερες συνθήκες όταν πια η οικογένεια δυσκολεύεται οικονομικά. Ο θείος Γιάγκος είναι ένας χαρακτήρας που έρχεται σε αντίθεση με τον πατέρα της Αλίκης. Ενεργεί με τη λογική και το συμφέρον, είναι συντηρητικός, εργατικός, προνοητικός, ευέλικτος και μπορεί και προσαρμόζεται στις δύσκολες καταστάσεις. Γι αυτό και καταφέρνει να πετύχει παρά τις δυσκολίες και να ξανακτίσει εργοστάσιο στην νέα πατρίδα. Η θεία Ερμιόνη πιο συναισθηματική προσπαθεί να βοηθήσει την οικογένεια της Αλίκης που ζει στην ανέχεια και δυσκολεύεται να ορθοποδήσει.

Ανάλυση

Στη Σμύρνη- Πρώτο κύμα προσφύγων από το Αϊντίνι

Η συγγραφέας διηγείται το κύμα των προσφύγων της καταστροφής του Αϊδινίου. Η οικογένεια δέχεται στο σπίτι της πρόσφυγες από το Αϊδίνι. Ο πατέρας έμεινε στο Αϊδίνι για να βοηθήσει. *«Στις 17 του Ιούνη οι Τούρκοι μπήκαν πάλι στην πόλη.[...]πριν προλάβουμε να καλοπιστέψουμε τη μακάβρια είδηση, το σπίτι μας γέμισε πρόσφυγες.[...] συγγενείς κι οι φίλοι, μπαινοβγαίνανε, κλαίγανε, φωνάζανε, όπως σε κηδεία. Η αγωνία για την τύχη του πατέρα αφάνιζε κάθε ευαισθησία μας. Γιατί δεν ερχόταν με τους πρόσφυγες;» (σελ 98) «Η μητέρα με γενναιότητα προσπαθεί να βρει τον πατέρα. «Η μητέρα ήθελε να φανεί γενναία. Αισθανόταν περηφάνια για τη στάση του πατέρα. ....έτρεχε μόνη της στο στρατό, στο διοικητήριο, στους καταυλισμούς των προσφύγων και προσπαθούσε να πάρει καμιά σωστή πληροφορία». (σελ. 99)*

Χαρακτηριστική είναι η αφήγηση της Ασημίνας για την μαζική φυγή για να γλιτώσουν: *«...έτρεχα δύο νύχτες και δύο μέρες, δίχως αναπαμό. Ήμασταν διακόσιοι νοματαίοι όντας κινήσαμε και φτάσαμε πενήντα! Ανεβαίναμε βουνά και φαράγγια,*

περνούσαμε ποτάμια και τουνέλια ...στιγμή δεν είχαμε ν' ανασάνουμε. Έπεφτε η μάνα και το παιδί δε στεκόταν να την ανασύρει. Κι έπεφτε το παιδί κι η μάνα δε στεκόταν να του δώσει τον ύστερο ασπασμό». (σελ 105)

Παρόμοια γλαφυρή περιγραφή δίνει και ο πατέρας της Αλίκης: «Με κυνηγούν οι φωνές των πληγωμένων, τα γυάλινα μάτια των νεκρών, ο τρόμος των γυναικών, οι θηριωδίες, οι φλόγες της φωτιάς, η ερήμωση, ο πανικός της φυγής... Τρέχαμε, πώς τρέχαμε!...το όραμα της ζωής μας οιστρηλατούσε. Κι άφηνε η μάνα το παιδί στο δρόμο νεκρό και το παιδί τη μάνα και τρέχανε, γιατί δεν είχαν καιρό να σκεφτούν τι τους συνέβαινε, και τι θα την έκαναν μετά αυτή τη ζωή που βάλθηκαν να περισώσουν αχ, αυτό είν' όλο, αυτό!»(σσ. 111, 112)

Στη νέα πατρίδα, στη Σμύρνη, μετά την καταστροφή του Αιδινίου για τους πρώτους πρόσφυγες αρχίζει η ενσωμάτωση και η προσαρμογή αλλά και η νοσταλγία και η ελπίδα του γυρισμού: «Οι χαροκαμένες οικογένειες άρχισαν να γιατρεύονται πιπιλίζοντας τον ίδιο τον πόνο τους σαν πικρό κινίνο. Απορροφήθηκαν από τη βιοπάλη. Γεννήθηκαν παιδιά, έγιναν γάμοι, άνοιξαν νέα σπιτικά. Φύτρωσαν γλάστρες, ορθώθηκαν νέα προβλήματα, κυλούσε το αιώνιο ποτάμι της ζωής». (σελ 123)

«Ο μπάμπας Μητρός δεν είχε περισώσει τίποτα απ' τους κόπους και τον ιδρώτα το δικό του και των προγόνων του. Μα είχε γεμίσει μία σακούλα με χώμα και το ' βρεχε τώρα με τα δάκρυα του κι όλο έλεγε; - τη γη μας, τη γη των πατεράδων μας θέλουμε, τη γη μας.....» (σελ 110)

«Γύρω της μαζεύτηκαν όσοι πρόσφυγες έμεναν στο σπίτι. Ήταν περίεργο πώς μέσα σ' ένα λεπτό ξέχασαν τη συμφορά τους κι αρπάχτηκαν από το όνειρο της επιστροφής. Νόμιζαν πως γυρίζοντας θα βρουν και τις γλάστρες τους ανθισμένες και τα προσφιλή τους πρόσωπα να τους περιμένουν στις πόρτες για να τους καλωσορίσουν». (σελ 112)

Αθήνα – Πρόσφυγες μετά τη Μικρασιατική καταστροφή

Στην Αθήνα πια οι ήρωες είναι πρόσφυγες και οι συνθήκες είναι πολύ δύσκολες. Συνειδητοποιούν τη νέα τους ιδιότητα και τη νέα σκληρή πραγματικότητα. Η αγωνία και η αβεβαιότητα κυριαρχούν. Η φωνή της Σωτηρίου γίνεται η φωνή όλων των προσφύγων: «Αρχίσαμε να βαδίζουμε πιασμένοι απ' το χέρι, κοντά ο ένας στον άλλο, χαμένοι, μουνδιασμένοι, δισταχτικοί, σαν να' μαστε τυφλοί και δεν ξέραμε πού θα μας φέρει το κάθε βήμα που αποτολμούσαμε. Γυρεύαμε ξενοδοχείο στο λιμάνι για ν' ακουμπήσουμε και να περιμένουμε τους δικούς μας, όπου κι αν ρωτούσαμε, παίρναμε,

την ίδια στερεότυπη απόκριση: -Απ' τη Σμύρνη έρχεστε; Δε δεχόμαστε πρόσφυγες. (σελ 184).

Η Αλίκη Μάγη συνειδητοποιεί ότι είναι πρόσφυγας και περιγράφει την άφιξη των προσφύγων στο λιμάνι του Πειραιά: «Για τότε γινήκαμε πρόσφυγες δεν το καταλάβαμε. Μέσα σε λίγα εικοσιτετράωρα όλος ο κόσμος αναποδογύρισε. Βαπόρια φτάναν το ένα πίσω από τ' άλλο και ξεφόρτωναν κόσμο, ένα κόσμο ξεκουρντισμένο, αλλόκοτο, άρρωστο, συφοριασμένο, λες κι έβγαινε από φρενοκομεία, από νοσοκομεία, από νεκροταφεία. Έπηξαν οι δρόμοι, το λιμάνι, οι εκκλησίες, τα σχολεία, οι δημόσιοι χώροι. Στα πεζοδρόμια γεννιόταν παιδιά και πέθαιναν γέροι». (σελ 185)

«Ενάμισι εκατομμύριο άνθρωποι βρεθήκανε ξαφνικά έξω από την προγονική τους γη. Παράτησαν σκοτωμένα παιδιά και γονιούς άταφους. Παράτησαν περιουσίες... βάλθηκαν να τρέχουν, να φεύγουν κυνηγημένοι απ' το τουρκικό μαχαίρι και τη φωτιά του πολέμου. Και λογίζονταν τυχεροί που αντάλλαζαν το έχει τους, την πατρίδα τους, το παρελθόν τους με μια στάλα σιγουριά... κοιμήθηκαν αποβραδής νοικοκυραίοι στον τόπο τους και ξύπνησαν φυγάδες, θαλασσοπόροι, άστεγοι, άποροι, αλήτες και ζητιάνοι στα λιμάνια του Πειραιά, της Σαλονίκης, της Καβάλας, του Βόλου, της Πάτρας.»

Ενάμισι εκατομμύριο αγωνίες και οικονομικά προβλήματα ξεμπάρκαραν στο φλούδι της Ελλάδας, με μία θλιβερή ταμπέλα κρεμασμένη στο στήθος: 'Πρόσφυγες! Πού ν' ακουμπήσουν οι πρόσφυγες; Τι να σκεφτούν; Τι να ξεχάσουν; Τι να πράξουν; Πού να δουλέψουν; Πώς να ζήσουν;» (σσ. 185, 186)

Τα συναισθήματα του φόβου και της απόγνωσης κυριεύουν την ψυχή τους, που, όπως περιγράφει η συγγραφέας, οι πρόσφυγες την έχουν αφήσει στην πατρίδα. «Τρέμαν ακόμα από φόβο. Τα μάτια τους ήταν κόκκινα απ' το αιμάτινο ποτάμι της κόλασης που διάβηκαν. Και σαν πάτησαν σε στέρεο έδαφος, μετρήθηκαν να δουν πόσοι φτάσανε και πόσοι λείπουν. [...]. Και ψάχναν και για την ψυχή τους, να δουν αν ήταν στη θέση της. Μ' αυτή ήταν άφαντη. Είχε μείνει πίσω στην πατρίδα, κοντά στους αγαπημένους νεκρούς... στα σπιτάκια...» (σελ 186)

«Οι πρώτες μέρες, στο λιμάνι της νέας πατρίδας μας, ήταν στυφές, όλο πίκρα... αυτό που ξέραμε ως τότε σαν ανθρώπινη αξιοπρέπεια, διπλώθηκε στον προσφυγικό μπόγο.» (σελ 187) «Όλη εκείνη η παρέλαση του τραγικού μας στόμωσε την παιδική ευαισθησία και αισθανόμαστε μια νοσηρή περιέργεια ν' ακούμε τις φοβερές περιπέτειες του κατατρεγμένου κόσμου που μας περίζωνε». (σελ 208)

Η νοσταλγία επιστροφής στην πατρίδα

Οι πρόσφυγες νοσταλγούν την πατρίδα γιατί θεωρούν ότι μόνο στη Μικρασία μπορούσαν να είναι ευτυχισμένοι: *«Κι είπαν: Περαστικοί είμαστε, ας βολευτούμε όπως όπως κι αύριο θα ματαγυρίσουμε στα μέρη μας. Κι αποζητούσαν τούτη την ελπίδα, σαν το ψωμί, το νερό και τ' αλάτι. (σελ 186) «Όποιος, παιδί μου, μεγάλωσε στη Μικρασία, ευτυχισμένος δεν μπορεί να 'ναι πουθενά αλλού, πουθενά....(σελ.201) -εσείς που σχετίζεστε τους μεγάλους, πέστε μας. Θα γυρίσουμε καμιά φορά στα μέρη μας.[..] ποιο κόμμα θα μας πάει πίσω να το υποστηρίζουμε;»(σελ 205)*

Προσαρμογή στην Αθήνα –τη νέα πατρίδα

Ο άνθρωπος δε σταματά να αγωνίζεται έτσι και οι πρόσφυγες αρχίζουν να προσαρμόζονται και να χτίζουν τη ζωή τους από την αρχή. *«Σιγά σιγά άρχισαν να ξεφυτρώνουν, εδώ κι εκεί, οι πρώτοι προσφυγικοί συνοικισμοί. Χτίζαν μόνοι τους οι πρόσφυγες την παράγκα τους με πλιθιά, τενεκέδες και γκαζόκασες....Να βολευτούμε έλεγαν. Να έχουμε και λίγο πράσινο». (σελ 213)*

Η μητέρα της Αλίκης παλεύει με τα δεδομένα της προσφυγιάς να ξαναχτίσει ένα σπιτικό. *«Η μητέρα τα κατάφερε γρήγορα και με το τίποτα συμμόρφωσε κείνο το άδειο σπίτι [...] άνοιξε με ιεροτελεστία τους μπόγους της προσφυγιάς, έκανε τα χαλιά στρώματα.... Εκείνοι οι προσφυγικοί μπόγοι ήταν η μόνη επιβίωση απ' το παρελθόν της οικογένειας Μάγη. Κι ήταν θαρρείς εμπόδιο για ν' ατενίσει το παρόν και το μέλλον, στις πραγματικές διαστάσεις. Είχαν τόσο παράξενα πράγματα μέσα! Μπέρδευαν το πολύτιμο με το ασήμαντο, το χρήσιμο με το περιττό. Κι έδιναν ανάγλυφη την εικόνα του κυνηγημένου και τρομοκρατημένου, που του μένουν λίγες στιγμές να διαλέξει, τι να πάρει απ' το παρελθόν του για να τραβήξει στο άγνωστο». (σελ. 193)*

Τα λόγια της μητέρας δηλώνουν την αποδοχή της νέας κατάστασης έχοντας βάλει σε λειτουργία μια επιτηδευμένη λειτουργία αμνησίας *«Σ' αυτές τις περιπτώσεις θα 'πρεπε να παθαίνει κανείς αμνησία και ν' αρχίζει απ' την αρχή τη ζωή του, απάντησε η μητέρα και ρίχτηκε σβέλτα στις δουλειές, να φέρει βόλτα κείνο το αχούρι». (σσ. 194, 195)*

Ο πατέρας περιγράφει με έντονα συναισθήματα την έννοια του ξεριζωμού: *«Του πατέρα τα μάτια είχαν καρφωθεί πάνω στους μπόγους με μια σιωπηρή συγκίνηση, λες αποχαιρετούσε για πάντα το παρελθόν.- Είναι φοβερό, είπε, να βρεθείς ξαφνικά χωρίς κανένα παρελθόν, χωρίς παραδόσεις, χωρίς δουλειά, χωρίς σπίτι, χωρίς τίποτα*

απ' ό, τι δημιούργησαν οι κόποι σου και οι κόποι των προγόνων σου, χωρίς καν τις φωτογραφίες αυτού του παρελθόντος....» (σελ 195)

Η οικογένεια προσπαθεί να αντιμετωπίσει τη νέα πραγματικότητα με αισιοδοξία: «Η συνοφρύωση κι η απαισιοδοξία δεν κράτησαν πολύ. Η οικογένεια Μάγη δεν άργησε να προβάλλει τις άμεσες απαιτήσεις της και το κέφι της για ζωή. [...] Κι ο πατέρας αντιμετώπιζε την κατάσταση με το συνηθισμένο του «θα τα βολέψω» Ταμπουρώθηκε ξανά μέσα στην αισιοδοξία του.... θα βρω και κεφάλαια. Ο Βασιλάκης ο Μάγης δε χάνεται. Έχει φίλους...» (σελ 195)

Τα μέλη της οικογένειας αρχίζουν να βρίσκουν εργασία και να ενσωματώνονται στην ελληνική κοινωνία. «Η Ριρή βρήκε μια θέση δακτυλογράφου σε ιδιωτική επιχείρηση.... Ο Στέφος έπιασε δουλειά σ' ένα μηχανουργείο. (σσ. 218,219) «Βρήκα δουλειά, είπε ο πατέρας. Διευθυντής σ' ένα ξενοδοχείο, στην Αθήνα..... Και εγώ βρήκα δουλειά, φώναζε θριαμβευτικά ο Στέφος». (σελ 226)

Ωστόσο είναι συχνές και οι στιγμές αποτυχίας και αδιεξόδου που δηλώνουν τις δυσκολίες προσαρμογής. Ο πατέρας σταδιακά θα πέσει σε τέλμα και αδιέξοδο. «Ο πατέρας είδε ξαφνικά γύρω του να πέφτουν μαραμένα όλα τ' αναρριχώμενα λουλούδια της αισιοδοξίας του. Κι όταν χάθηκε κι αυτό το αποκούμπι του, τότε κατάλαβε πως ήταν μαντρωμένος, ισοβίτης της φτώχειας. ...παντού αδιέξοδα». (σελ 214) «Η ρετσίνα έγινε το πάθος και το καταφύγιο του». (σελ 232)

Κάποιοι πρόσφυγες επιστρατεύουν τη διπλωματία και την υπομονή και τον αγώνα για να επιβιώσουν. Αυτή τη στάση υιοθετεί και ο θείος Γιάγκος. «Αυτοί οι άνθρωποι, είπε ο θείος Γιάγκος, είναι μονοκόμματοι. Δεν ξέρουν και λίγη πολιτική. Μια και είμαστε σε ξένο μέρος, πρέπει να δίνουμε τόπο στην οργή (σελ 204). «Δε μ' ενδιαφέρουν τα πολιτικά, απαντούσε ο θείος Γιάγκος. Μα ο θεός είναι μεγάλος και δίκαιος» (σελ 205). «Όλα θα γίνουν χρειάζεται υπομονή, καρτερικότητα, δουλειά. Κι όχι να σηκώνετε παντιέρα και να βγάζουν όνομα οι πρόσφυγες πως είναι ρέμπελοι». (σελ 206)

Στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου, η Διδώ Σωτηρίου αναφέρεται στην ενσωμάτωση των προσφύγων στην Ελλάδα και στο ρόλο τους στην εξέλιξη της αλλά και στην υπεράσπισή της όταν οι εχθροί την απείλησαν. «Μα η προσφυγιά σφηνώθηκε πάνω στη γη της Ελλάδας κι άρχισε να μαλάζεται με τη ζωή της και να χαράζει αποφασιστικά την εξέλιξή τη., Είδε κι έπαθε ν' απαλλαγεί ο πρόσφυγας από το λαχταριστό όνειρο του γυρισμού. Κι όταν το ξερίζωσε απ' την ψυχή του, τότε, η μοναξιά κι η κακομοιριά, κι η ανάμνηση της νικημένης ραγιαδοσύνης και της

πολεμικής αντάρας, όλα έσμιζαν σιγά σιγά κι έγιναν αποφασιστικότητα για δράση, για μια καλύτερη, ανθρωπινότερη ζωή. Κι έγιναν οι πρόσφυγες και οι συνοικισμοί τους μια καινούρια ανανεωτική δύναμη για την Ελλάδα, προζύμι προκοπής... Κάποιοι τη νιώσαν αυτή την αλλαγή, της δώσαν συνείδηση...δέσανε κόμπο τη δυστυχία τους με του πλαινού τους, όποιος κι αν ήταν, πρόσφυγας ή ντόπιος, κι από το τριμμένο αυτό νήμα άρχισαν να πλέκουν τις νέες ελπίδες τους, μαζί μ' ολόκληρο τον ελληνικό λαό... Κι ένιωσαν μια ξαφνική, πρωτόγνωρη δύναμη. Ο πρόσφυγας δεν ήταν μόνος με τη μοίρα του να κλαίει. Ήταν πολλοί. Ήταν ο ελληνικός λαός. (σελ 244) ...Κοντά σ' αυτόν το λαό στάθηκαν η Αλίκη και η Νιόβη Μάγη, όταν έζωσαν την Πατρίδα νέες πολεμικές φλόγες.... .Όμως αυτό είναι μία άλλη ιστορία». (σελ 244)

Αντιμετώπιση των γηγενών

Οι Πρόσφυγες αντιμετώπισαν την εχθρική συμπεριφορά του γηγενούς πληθυσμού. Στο λιμάνι του Πειραιά περιγράφεται γλαφυρά η υποδοχή : «Κόσμος ήταν μαζεμένος εδώ κι εκεί, σκυθρωπός και μουδιασμένος. Γυναίκες οργισμένες, με μικρά στην αγκαλιά και γριές μαντηλωμένες, κατέβαιναν ομαδικά από τα γύρω δρομάκια. Φώναζαν και χειρονομούσαν. Μα δεν ήταν εύκολο να ξεχωρίσουμε τι ακριβώς λέγανε και γιατί οι χωροφύλακες τις σπρώχναν τόσο βίαια [...] ένας ναύτης έδειξε – Να οι πρώτοι πρόσφυγες! Ήρθαν ...οι πρώτοι πρόσφυγες». (σελ 182)

Οι πρόσφυγες θεωρήθηκαν ότι ήταν υπεύθυνοι για όλες τις συμφορές των κατοίκων της Ελλάδας. Ο ερχομός τους προκαλεί φόβο και προσπαθούν να τους περιθωριοποιήσουν. «Η κουβέντα εκείνου του ναύτη ήταν σπέρτο σε χυμένη βενζίνη. Οι συναγμένες γυναίκες πέσανε πάνω μας . Μας τραβολογούσαν, έκλαιγαν, ρωτούσαν, απειλούσαν. –ελόγου σας το λοιπόν είστε οι πρόσφυγοι;- σαν τι κοπιάσατε να κάνετε στα μέρη μας;- Που' ναι τα παιδιά μας; γιατί φορτώσανε την αφεντιά σας στα βαπόρια και αφήκανε οπίσω τους φαντάρους;» (σελ 183)

Στα μάτια των Ελλήνων ακόμα και των μικρών παιδιών ο πρόσφυγας είναι κακός άνθρωπος αφού είναι «ξένος», «βάρβαρος», διαφορετικός. Η Αλίκη Μάγη βιώνοντας την εχθρική στάση ξαφνιάζεται και θυμώνει. «Μια μικρή ξέφυγε από το χέρι της μάνας της κι ήρθε κοντά μου. -Δε φοράτε σαλβάρια και φερατζέδες; Με ρώτησε καθώς ζέταζε το φουστάνι μου. Παρ' όλο τον τρόμο που μου γέννησε εκείνη η σκηνή άρχισα να γελάω. Όταν όμως καλοσκέφτηκα την κουβέντα της θύμωσα. Δεν είμαστε τουρκάλες! Της είπα. – Πώς δεν είστε, είστε πρόσφυγες, κακοί άνθρωποι! (σελ 183)

Χαρακτηριστική είναι η σκηνή που περιγράφεται η απαξιώτικη και ρατσιστική συμπεριφορά των γηγενών απέναντι στους πρόσφυγες. «Ένα πρωί βγήκε η σπιτονοικοκυρά μας χολιασμένη και ζοχαδιασμένη, λες κι από καιρό του το φύλαγε και γύρευε αφορμή να ξεσπάσει:- βρε, γερο- βρακά, του είπε, αν δε σου γουστάρει ο τόπος μας, γύρνα στον edικό σου, γύρνα αν σου βαστάει.... (σελ 202) -Πάψε να βρίζεις , τουρκόσπορε, ούρλιαξε η σπιτονοικοκυρά. Δεν κοιτάς την κόρη σου την πρόστυχη, που ξεμούλισε τους άντρες της γειτονιάς και την έχεις και την καμαρώνεις;

-Αν δεν ήσουν γυναίκα , κυρά, θα σου ' δινα άσκημη απόκριση. Συμμάζεψε τη γλώσσα σου, μ' ακούς; Άφησέ μας στη συφορά που μας εβρήκε στα υστερνά μας....

-Να φύγετε από το σπίτι μου, να ξεκουμπιστείτε, παλιοπρόσφυγες! Μας πήρατε τις δουλειές των αντρών μας, μας αρπάξατε το φαί μας, μας βρομίσατε τον τόπο. Χρόνια είχε την ταβέρνα ο Πότης μου στο Φάληρο, κι ήρτε ένας παλιοτουρκόσπορος κι άνοιξε μια παράγκα πλάι, και με τους ψευτομεζέδες του, τις ψευτοπεριποιήσεις του και τις λωλοσμυρνιές που κουβαλάει, μας άρπαξε την πελατεία. Που να τον επάρει ο χάρος...

Άνοιξαν κι άλλες πόρτες, κι άνοιξαν κι άλλες γλώσσες, κι όλες μαζί οι ντόπιες δικαίωσαν τη σπιτονοικοκυρά. -Αντροχωρίστες, πρόστυχες! Φώναζαν οι ντόπιες.

-Κρυόμπλαστρα, ψοφίμια, πεινασμένες, απαντούσαν οι άλλες». (σελ 203)

Οι πρόσφυγες αρχίζουν και ενσωματώνονται με τους κατοίκους της νέας πατρίδας, γίνονται γάμοι, που προκαλούν κακόβουλα σχόλια και αντιδράσεις. «Λίγους μήνες αργότερα η Ριρή παντρεύτηκε... Στη γειτονιά μακαρίζανε τη Ριρή. -Τις είδες παιδί μου, τις προσφυγίνες, λέγανε, για πότε τους αρπάζουν τους καλούς γαμπρούς! Και χωρίς δεκάρα προίκα, με το πουκάμισο!» (σελ 229).

Η εχθρική στάση απλώνεται αφού οι πρόσφυγες θεωρούνται απειλή για τα συμφέροντα των κατοίκων. «Ενάμισι εκατομμύριο πεινασμένα στόματα.....ενάμισι εκατομμύριο φτηνά χέρια... ενάμισι εκατομμύριο διψασμένοι άνθρωποι για δουλειά, για γαλήνη, για ελπίδα, τριγυρνούσαν στους δρόμους της Ελλάδας με τα χέρια στις τσέπες της ανέχειας! Έβγαζε ο πρόσφυγας τη ζωή του στον πλειστηριασμό της φτήνειας, όσο όσο..» «Σκιάχτηκε ο εργάτης το φτηνό μεροκάματο του συναγωνισμού και την αναδουλειά. Σκιάχτηκε ο αγρότης, γιατί του είπανε πως ο πρόσφυγας θα έπαιρνε εκκλησιαστικά κτήματα και απαλλοτριωμένη γη να την κάνει, καταπώς λέγανε, κεντίδι λαχταριστό. Η έχηρητα ξεμύτισε». (σελ 242)

Η νοσταλγία επιστροφής στην πατρίδα

Οι πρόσφυγες νοσταλγούν την πατρίδα γιατί θεωρούν ότι μόνο στη Μικρασία μπορούσαν να είναι ευτυχισμένοι: *«Κι είπαν: Περαστικοί είμαστε, ας βολευτούμε όπως όπως κι αύριο θα ματαγυρίσουμε στα μέρη μας. Κι αποζητούσαν τούτη την ελπίδα, σαν το ψωμί, το νερό και τ' αλάτι. (σελ 186) «Όποιος, παιδί μου, μεγάλωσε στη Μικρασία, ευτυχισμένος δεν μπορεί να 'ναι πουθενά αλλού, πουθενά....(σελ.201) -εσείς που σχετίζεστε τους μεγάλους, πέστε μας. Θα γυρίσουμε καμιά φορά στα μέρη μας.[..] ποιο κόμμα θα μας πάει πίσω να το υποστηρίζουμε;»(σελ 205)*

Σχέσεις-συνύπαρξη με Τούρκους στη Μικρασία

Η Διδώ Σωτήριου τονίζει την ειρηνική συνύπαρξη με τους Τούρκους που συχνά γινόταν εσκεμμένα για λόγους προστασίας αλλά και συνεργασίας.

«Ο Τούρκος Ταλάτ μπέης: «...ήξερα πια καλά πως από την προστασία του ισχυρού αυτού Τούρκου έμελλαν να εξαρτηθούν πολλά..» (σελ 19). «Όταν ο Ταλάτ μπέης είχε έρθει στο Αιντίνι, την άνοιξη του 1917, γνωρίστηκε με τον πατέρα μου και τον πήρε από μεγάλη συμπάθεια. Μια τέτοια γνωριμία θεωρήθηκε τύχη για εκείνη την εποχή» (σελ 20.) Ο Αλής: «όσες φορές ερχόταν στο σπίτι μας ο Αλής, ένας γεροδεμένος Τούρκος καβάσης, του γινόμουνα φόρτωμα να με παίρνει μαζί του». (σελ 26)

Η Αλίκη συνήθιζε να παίζει με τα παιδιά των εργατών από το εργοστάσιο του πατέρα της που ήταν Έλληνες και Τούρκοι: *«Τα Τουρκόπουλα, με τα ξυρισμένα κεφάλια, που οι γονιοί τους δούλευαν για ένα κομμάτι ψωμί στις γύρω φάμπρικες, όταν βλέπαν εμάς τα καλοντυμένα παιδιά, δίσταζαν να μπουν στο παιχνίδι. Στέκονταν παράμερα και μας κοίταζαν με περιέργεια και με ζήλια, λες και είμαστε εμείς κυρίαρχοι κι εκείνα υπόδουλοι. Κι όταν δεν τα καταφέρναμε στο παιχνίδι και τα Τουρκάκια δοκίμαζαν να μας ευκολύνουνε, ο Στέφος και οι φίλοι του τους ρίχνανε πέτρες και τους φωνάζανε σαν να' τανε σκυλιά...» «Κι όμως, όταν λείπαμε εμείς, όλα κείνα τα ξιπόλητα εργατόπαιδα, Τουρκάκια κι Ελληνόπουλα, παίζανε φιλιωμένα, όπως παίζαμε και μεις, με τα παιδιά των μπέηδων, χωρίς ο Στέφος να τολμάει να πει τα «άι σιχτίρια» του». (σελ 27)*

Ο Τούρκος δεν εμφανίζεται ως προαιώνιος εχθρός αντίθετα οι άνθρωποι βρίσκονται πάνω από εθνικότητες. *«Οι διωγμοί του ελληνικού στοιχείου, που τους έζησαν τόσο δραματικά άλλα μέρη της Μικρασίας, εδώ δεν είχαν μεγάλη έκταση. Στο σπίτι συζητούσαν όλη την ώρα για τις σχέσεις των ραγιαδών με τους Τούρκους». (σελ 50) ..στο βάθος ούτε εκείνη ούτε εμείς πιστεύαμε πως οι αγαθοί Τούρκοι, που έρχονταν*

στο σπίτι μας με τα χαμόγελα και τα πεσκέσια τους, ήταν «οι προαιώνιοι εχθροί μας» (σ.σ 53-54.) «Ένα βράδυ μας προσκάλεσε ο Ταλάτ μπέης σε επίσημο γεύμα, στο εστιατόριο του «Κραίμερ». (σελ 61).

Χαρακτηριστικός είναι και ο διάλογος της Αλίκης με τον Αλή που δούλευε στον πατέρα της και τον Χασάνη τον γκαμηλιέρη «- Αλή γιατί μας αγαπάς τον ρώτησα μια μέρα- Γιατί τρώω ψωμί κοντά σας.- Μα αφού οι Τούρκοι μισούν τους γκιαούρηδες; -Όταν δεν τους βλάπτουν τα νιτρέσα τους, δεν τους μισούνε.-Μα Αλή λένε πως όλους τους χριστιανούς θέλετε να τους ξεκάνετε επειδή πιστεύουν στο χριστό. Τι σας βλάπτει αυτό εσάς; Τι με κόφτει εμένα ποιο θεό πιστεύουν .....Δε μας διατάζει η καρδιά μας να πιάνουμε στα καλά καθούμενα το μαχαίρι και δώστ' του να πετσοκόβουμε τον άλλονε. Τα διατάζουν άλλοι αυτά... να οι τρανοί, αυτοί που ξέρουν πότε και πώς πρέπει να γίνονται τούτα ή εκείνα στον κόσμο. (σ.σ.54,55) «Θυμάμαι ακόμα μια χαρακτηριστική φράση, που μου είπε κάποτε ένας άλλος απλός Τούρκος, ο Χασάνης, ο γκαμηλιέρης, που τον είχε γεννημένο εκείνη η γη, σαν το δέντρο της: -όσα φωτίζει το λυχνάρι με το φυτίλι του, αυτά μόνο βλέπουμε, κοριτσάκι μου...». (σ.σ. 55,56)

Η Αλίκη αναρωτιέται για τους Τούρκους και για τις αντιπαλότητες: «Καμιά φορά αναρωτιέμαι πως δεν έσβησαν απ' τη μνήμη μου ο Χασάνης και ο Αλής, όπως τόσοι άλλοι Τούρκοι που γνώρισα, και η μόνη απόκριση που βρίσκω είναι πως οι δύο αυτοί αντιπροσώπευαν, στην καρδιά μου, την αγνή κι αγαθή ψυχή του βασανισμένου και καθυστερημένου εκείνου λαού, που ύπουλες και κακοποιές δυνάμεις τον έσπρωχναν καταπάνω μας και τον μεταβάλανε σε «προαιώνιο εχθρό μας.» (σελ 56) «Ζητούσα από τη γιαγιά να μου ξεκαθαρίσει ένα σωρό απορίες. -Τι απόγιναν οι δικοί μας Τούρκοι, ο Αλής, ο Χασάνης; Μπας και τους σκότωσαν οι Έλληνες;-Μπορεί να τους σκότωσαν, παιδί μου. Έγινε έξω φρενών κι άρχισα να διαμαρτύρομαι.-Αφού εμείς είμαστε οι καλοί, οι δίκαιοι και οι δυνατοί, γιαγιά, τότε πώς σκοτώνουμε ευγενικούς ανθρώπους, μόνο και μόνο γιατί είναι Τούρκοι;» (σελ 95)

«Χρόνια και χρόνια ζούσαμε σ εκείνα τα χώματα, πλάι πλάι με τους Τούρκους και μας χαμογελούσαν και τους χαμογελούσαμε, και μας χαρίζανε δώρα, και τους χαρίζαμε διπλά. Κι εκείδά που χτύπαγε η καμπάνα μας ακουγόταν και του χότζα το ναμάζι, και γιορτάζαμε το Πάσχα, και γιόρταζαν το Μπαιράμι, κι αλλάζαμε ευχές με σεβασμό.» (σελ 109).

Οι διηγήσεις του Θείου Θανάση που γλίτωσε από τη σφαγή με τη βοήθεια του Τούρκου φίλου του είναι χαρακτηριστικές: «Μα οι Τούρκοι τον νιώθαν αδερφό τους, «αρκαντάς' τον ανέβαζαν, άντρα με φιλότιμο κιμπάρη» τον κατέβαζαν.(σελ 116).

«Πάντα ήταν καλός φίλος ο Ταχράν. Μ' έδειξε στους τσέτες του και είπε: «αυτόν δε θέλω να τον πειράζει κανείς. Ακούτε! Κανείς! Λάβετε όσα μέτρα χρειάζονται». (σελ 122) «Άρχισε ξαφνικά να κλαίει για τον Τούρκο φίλο του, χωρίς κανείς να μπορεί να βρει μια λέξη παρηγοριάς να του πει...» (σελ 122)

Εθνική συνείδηση και υπεροχή

Η Διδώ Σωτηρίου μέσα από τα πρόσωπα της ιστορίας τονίζει την ανωτερότητα των Ελλήνων και προβάλλει τις αρετές του ελληνικού στοιχείου. Έτσι ο πατέρας προσπαθεί να διατηρήσει άσβεστη τη φλόγα του πατριωτισμού και είναι ενεργός στην ελληνική κοινότητα: *«Ο πατέρας ήταν ο καλύτερος υποστηρικτής της ελληνικής κοινότητας του Αϊντινίου. Ήταν έφορος του Αϊ – Γιώργη.... Βοηθούσε οικονομικά τη λέσχη, που ήταν ένα πνευματικό κέντρο. Έβρισκε πως μέσα σ' εκείνα τα ιδρύματα κρατιόταν άσβηστη η φλόγα του πατριωτισμού που θύμιζε στους ραγιάδες τη μητέρα Ελλάδα». (σελ 44)*

Ο θεός Γιάγκος τονίζοντας την υπεροχή των Ελλήνων λέει: *«αν οι Τούρκοι δε μας ενοχλούν εδώ κάτω στις πολιτείες είναι γιατί μας έχουν ανάγκη. Είμαστε – πώς να σ' το πω – η μαγιά που ανεβάζει το ψωμί. Τη μόρφωσή μας, την ειδικέυσή μας, τις ικανότητες μας χρειάζονται ώσπου να γίνουν οι ίδιοι άξιοι να κρατήσουν τα χαλινάρια». (σελ 52)*

Η μητέρα προσπαθούσε να καλλιεργεί στα παιδιά την εθνική συνείδηση. Είναι χαρακτηριστικός ο διάλογος: *«Εμείς, έλεγε, είμαστε και θα μείνουμε Έλληνες. - Και τότε γιατί δεν τους σκοτώνουμε όλους τους Τούρκους, να μείνουμε εδώ μόνοι μας; ρωτούσε ο Στέφος. – Γιατί δεν έχουμε όπλα και στρατό. Εμείς πρέπει να υπομένουμε και να υποκρινόμαστε τους υποταχτικούς, ώσπου να' ρθει η ώρα να λευτερωθούμε.»* *«Η μητέρα πολλές φορές καταπιανόταν να μας καλλιεργεί την εθνική μας συνείδηση. Μας διηγείτο πως έπεσε η Πόλη και πως ο μαρμαρωμένος βασιλιάς περίμενε να ξαναπάνε πίσω οι Έλληνες να τον αναστήσουν. Μας μιλούσε χωρίς καμιά χρονολογική σειρά, πότε για τις σφαγές των Αρμεναίων στα Άδανα και πότε για τις σφαγές των Σμυρνιτών απ' τους γενιτσάρους ...πηδούσε στις αρχαίες Τράλλεις, που απόδειχναν πως το Αϊντίνι ήταν ανέκαθεν ελληνικό. Ανακάτευε τους αρχαίους Ίωνες και έλεγε «ο δικός μας Όμηρος» κι ύστερα κατηφόριζε σκόρπια στο 21». (σσ. 53,54)*

Η Αλίκη αναρωτιέται για την υπεροχή των Ελλήνων *«Σε ποιον πραγματικά ανήκε η εύφορη εκείνη γη; στους Τούρκους ή σ' εμάς; Όταν ζούσες στις «καθαρόαιμες» ρωμαίικες συνοικίες και στα δικά μας χωριά, και μάθαινες τα ελληνικά σου στα*

σχολειά και τα μιλούσες στο δρόμο, και πήγαινες να λειτουργηθείς στις εκκλησιές, κι έβλεπες όλες εκείνες τις φάμπρικες και τα τσιφλίκια που είχαν αφεντικά ρωμιούς τζορμπατζήδες, τότε πίστευες πως ήταν δική μας καταδική μας η Μικρασία... Μία μέρα είχα ρωτήσει τον πατέρα μου αν εμείς είμαστε περισσότεροι ή οι Τούρκοι». (σελ 59)

Η Αλίκη σε συνάντησή της με μία χανούμισσα που «τούρκεψε» προβάλλει την αντίστασή της στο τουρκικό στοιχείο και τονίζει την καταγωγή της «Να τουρκέψουν; Εξαγριώθηκα. Ποτέ, ποτέ! Εμείς είμαστε έλληνες, χριστιανοί, κι αν θες να ξέρεις, ο πατέρας μου... (σελ 65)

Τα παιδιά ενισχύουν τον πατριωτισμό τους με την παρακίνηση του πατέρα: «Σ' εκείνο το σκοτεινό υπόγειο, όπως και στα αντρεσόλια, μαζεudόμαστε τώρα όλα τα παιδιά και με το μυστικισμό των πρώτων χριστιανών γράφαμε στους τοίχους με κιμωλία τα πατριωτικά «ζήτω» μας και ζωγραφίζαμε την ελληνική σημαία και τραγουδούσαμε τον «ύμνο εις την ελευθερίαν». Κι ο πατέρας, που ήταν ο εμπνευστής των νέων αυτών παιχνιδιών, έλεγε στη μητέρα: -Τα χελιδονάκια μας, προμηνούν την άνοιξη...(σελ 84)

Φιλία

Η Αλίκη Μάγη συνδέεται με φίλια με μία Εβραιοπούλα. Στο κείμενο διαφαίνεται η αξία της φιλίας ταυτόχρονα με μηνύματα για τα φυλετικά μίσση. «*Η Μαργκώ δεν ήταν έξυπνη και ζωντανή.. δεν ήταν καν φλύαρη κι ευχάριστη στην παρέα. Μα εκείνη την εποχή μου φαινόταν τόσο απαραίτητη μια στενή, εντελώς δική μου φίλη[...]* δεν ήξερα τίποτε απ' τη ζωή της, παρά πως ήταν Εβραιοπούλα..(σελ 140) «*Άλλα παιδιά χοροπηδούσαν ολόγυρα σαν διαβόλοι και πρόφεραν τραγουδιστά:- η λωλή ..τ' αγόρια πέσανε πάνω στις δύο γυναίκες- ούζου, τσιφουταρία, που κλέβετε τα παιδιά και πίνετε το αίμα τους....Πρώτη φορά βρέθηκα αντιμέτωπη με το φυλετικό μίσος».*(σελ 141)

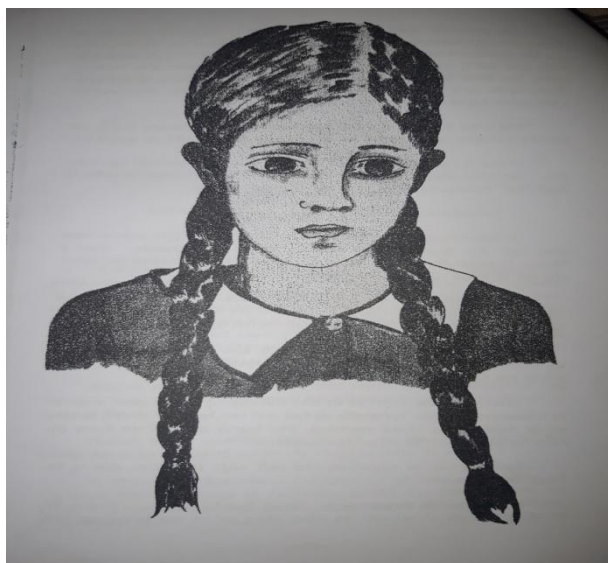
Αντιπολεμικά μηνύματα

Παράλληλα με την αποτύπωση του προσφυγικού δράματος είναι διάχυτα τα αντιπολεμικά μηνύματα «-αχ παιδί μου! Ο πόλεμος δεν ξέρει έλεος. Είναι μεγάλη συμφορά ο πόλεμος. (σελ 96) -Σαν έρθει η ώρα να πονέσει και να κλάψει ένας λαός, κανένα χέρι δεν μπορεί να τον συντρέξει. Γιατί, άμα ζαποληθεί η συμφορά του πολέμου, χέρι ανθρώπινο δεν την κρατάει πια, μηδέ κι ανθρώπινη καρδιά την αντέχει. Και ψαχουλεύεις τότε να τα βολέψεις με τη σκληρότητα για να τα καταφέρεις να κρατηθείς στη ζωή.»(σελ 123)«*Αν ήξεραν οι μεγάλοι πόσο πονούν τα παιδιά και πόσο λυπούνται με*

τη δυστυχία, ίσως ο κόμπος να ήταν πιο μαλακός. Γιατί; Γιατί ο κάθε πατέρας σ' όποιο έθνος κι αν ανήκει δε θέλει να κλαίει το παιδί του κι όλοι μαζί οι πατεράδες, ξαφνικά, κάνουν τα παιδιά των άλλων να κλαίνε; Γιατί εμείς σκοτώσαμε τα παιδιά του Αλή και του Χασάνη και γιατί ο Αλής κι ο Χασάνης κατάσφαζαν με τόση λύσσα τα δικά μας;» (σελ 109).

«Τι είναι αυτό το φοβερό πράμα, που λέγεται πόλεμος και που βγάζει τους ανθρώπους απ' τα συγκαλά τους και τους μαυροντύνει και καίει τ' ακριβά, αγαπημένα σπιτάκια, και σκοτώνει ζωντανούς και σκοτώνει τη χαρά; (σελ 110). «Μέσα μου πάλευε η συγκίνηση με την οργή. Γιατί οι άνθρωποι του τόπου μας έπρεπε να τρέχουν κυνηγημένοι και να σκοτώνονται; Γιατί να καίγονται πάλι τα σπίτια και τα σπαρτά και οι ελπίδες; Γιατί δε βρισκόταν ένας τρόπος να ζει ο καθένας στη γη των προγόνων του και να τη δουλεύει ήσυχα και καλά, είτε Τούρκος είτε έλληνας; Να' ταν από θεού δοσμένο; Μα τότε, δε θα' ταν πόλεμος, θα' ταν σεισμός, αστροπελέκι, πλημμύρα; Τούτη τη συμφορά ποιοι άνθρωποι τη φτιάχνουν και γιατί;»(σελ 179)

5.2 Φιλίσα Χατζηγάννα «Χαρές και Λύπες»

Πρόσωπα του έργου

Γεωργούλα : Είναι η κεντρική ηρωίδα του μυθιστορήματος που ζει σ' έναν προσφυγικό καταυλισμό μαζί με την οικογένειά της μέσα στη φτώχεια και στις δυσκολίες. Είναι ένα όμορφο και ζωνρό κορίτσι. Είναι πολύ καλή μαθήτρια και εκλέγεται πρόεδρος της τάξης. Η ίδια γράφει τις στιγμές της ζωής της σ' ένα ημερολόγιο. Έτσι παρακολουθούμε τις ευχάριστες και τις δύσκολες στιγμές της ζωής της, με την οικογένειά της, τους φίλους και τους συμμαθητές της.

Τα άλλα πρόσωπα εμφανίζονται σταδιακά στο κείμενο, και καθένας με το χαρακτήρα του, βιώνουν το προσφυγικό δράμα, τις χαρές και τις λύπες, τη νοσταλγία για την παλιά ζωή τους και τη δύναμη να αγωνιστούν για ένα καλύτερο παρόν.

Πατέρας: είναι αυτός που εργάζεται πολλές ώρες στην νέα συνθήκη ζωής για να θρέψει την οικογένειά του, εμφανίζεται φειδωλός στην εκδήλωση των συναισθημάτων του και αποτελεί εκπρόσωπο του μοντέλου της πατριαρχικής οικογένειας.

Μητέρα: είναι η αφοσιωμένη μητέρα, που με υπομονή αποδέχεται τη νέα της ζωή και προσπαθεί ν' αντιμετωπίσει τα προβλήματα της προσφυγιάς στηρίζοντας τα μέλη της οικογένειά της. Υπερασπίζεται τις ιδέες και τα ιδανικά της και παίρνει θέση για τα γεγονότα.

Άννα : Είναι η αδερφή της Γεωργούλας που μοιράζεται μαζί της το παιχνίδι, τις σκέψεις και τους προβληματισμούς της.

Χάρης: Είναι ο καλύτερος φίλος της Γεωργούλας. Είναι δεκαεπτά ετών, ώριμος και ειλικρινής, ο οποίος συχνά εκφράζει με όμορφες ζωγραφιές τα συναισθήματά του. Ο Χάρης αποτελεί τη φωνή της συγγραφέως και τη συνείδηση του έργου, είναι φορέας ιδεολογικών μηνυμάτων. Πιστεύει στην ισότητα και τη δικαιοσύνη.

Νενέ Ραχμέ και ο παππούς του Χάρη: αποτελούν πρόσωπα που θυμούνται οι ήρωες από τη ζωή τους πριν τον ξεριζωμό.

Ανάλυση

Στον προσφυγικό καταυλισμό (οι συνθήκες ζωής και η προσαρμογή)

Η Γεωργούλα μετά την εισβολή ζει στον προσφυγικό καταυλισμό, που αποτελεί για αυτή το πικρό της καταφύγιο στο οποίο πρέπει να προσαρμοστεί. «Έφυγε από την προσφυγική συνοικία μόλις σχόλασε. Πήρε το λεωφορείο μαζί με την Άννα και έφτασε στον καταυλισμό, το πικρό αλλά αγαπημένο καταφύγιο μετά τον τρελό καταδιωγμό της εισβολής.» (σελ 5)

Τα συναισθήματά της ηρωίδας περιγράφονται μαζί με τις δύσκολες συνθήκες που βίωσαν στην αρχή της εγκατάστασής τους στον καταυλισμό. «Τις πρώτες μέρες που τους έδωσαν τ' αντίσκηνο, ζαφνιάστηκε. –Πώς; Εδώ θα μένουμε τώρα;» [...] Και όμως έμειναν εκεί σχεδόν δύο χρόνια. Τις καλοκαιρινές νύχτες τσουρουφλίζονταν από τη ζέστη του πανιού. Τις βαριές χειμωνιάτικες νύχτες κοιμόνταν και με το ένα χέρι κρατούσαν το ρούχο του αντίσκηνου να μην τους χτυπά στο πρόσωπο.» «Στην αρχή τις φοβόταν. Δεν είχε σκεπαστεί ποτέ της με μαύρες κουβέρτες» (σελ14)

Στη νέα πραγματικότητα, ο φόβος και η αγωνία μετατρέπονται σε κουράγιο και δύναμη για ζωή. «Δεν είμαι για λύπες. Δεν νιώθω έτσι. Το μόνο που ένιωθα ήταν το άδικο που με έπνιγε.»(σελ 16) «Πέρασαν μέρες. Εγκαταστάθηκαν πια για καλά [...] έκαναν την περιοχή παράδεισο. Δε σταύρωσαν τα χέρια να περιμένουν. Έπρεπε πρώτα να ζήσουν. Να ζήσουν για να μπορούν να περιμένουν τη χαρά της επιστροφής»(σελ 21)

Είναι αξιοθαύμαστη η δύναμη των παιδιών και η προσαρμοστικότητα τους «Εδώ ήταν το κρεβάτι μου [...]. Το είχαμε και για καρέκλα και για γραφείο.- ναι αυτό δε μας εμπόδιζε από το να είμαστε καλές μαθήτριες.- Και ξέρεις γιατί; Γιατί πιστεύαμε πως ήταν μια προσωρινή, μια σύντομη δοκιμασία [...] Τώρα όμως ξέρουμε πως δεν είναι σύντομη. Μπορεί ν' αργήσει ακόμη μα θ' αντέξουμε, θα τη νικήσουμε».(σελ 17)
«- Οι πετρίτσες μας. Μ' αυτές μετρούσαμε τις μέρες που μέναμε εδώ. – Στην αρχή είπαμε πως δε θα φτάναμε μέχρι τις 7. Οι πετρίτσες έγιναν 10, 20, 30, 90».(σελ 18).

Η ζωή για τους πρόσφυγες μπορεί ν' άλλαξε αλλά δε σταμάτησε. Ο αγώνας τους συνεχίζεται πάλι από την αρχή «Οι μέρες περνούν και οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν πια για καλά. Με τις μικρές τους οικονομίες, αγόρασαν τα πρώτα χρειώδη. Με την προκοπή τους κάλυψαν τις υπόλοιπες ανάγκες τους [...] Δε σταύρωσαν τα χέρια και να περιμένουν. Έκαναν την περιοχή παράδεισο». (σελ 21).

Οι γονείς της Γιωργούλας με αυταπάρνηση προσπαθούν να ξεκινήσουν τη νέα τους ζωή δίνοντας κουράγιο στα παιδιά τους. «Ο πατέρας αισθάνεται ευγνωμοσύνη και ατενίζει το μέλλον με την ελπίδα της επιστροφής ενώ ξεκινάει να εργάζεται. «Δόξα να 'χει ο θεός» μουρμουρίζει ο πατέρας. Τουλάχιστον θα περνά καλύτερα η οικογένειά μου. Θα πάμε και στο σπίτι μας υπομονή.» (σελ 21) «Βλέπεις ο πατέρας δε χάνει ευκαιρία να δουλέψει έστω και αργά». (σελ 29)

Η μητέρα με αγάπη για τα παιδιά της αναλαμβάνει να τα παρηγορεί και να τους διώχνει το φόβο «Μια μανούλα χρυσάφι» (σελ 31), «Γιατί κλαις κοριτσάκι μου; της κάνει εκείνη. Δεν είναι τίποτα, μη λυπάσαι, μη φοβάσαι όλα θα πάνε καλά.» (σελ 33) «Φορούσε ένα τριμμένο πράσινο φόρεμα. Της το είχαν δώσει μαζί με μερικά άλλα ρούχα τότε που ήταν ακόμη στον καταυλισμό. Δύο χρόνια δεν είχε αγοράσει τίποτα για τον εαυτό της [...]» (σελ 37). «Πάνω από τον εαυτό της όμως σκεφτόταν τα τρία παιδιά και τον άντρα της. Ήταν μια μάνα Κυπρία. Ήταν μία γυναίκα όλο αυταπάρνηση.» (σελ 38) «Θυμόταν που η μητέρα της την αγκάλιαζε και της έλεγε. «Μην κλαις Γεωργούλα μου. Αν είναι να ζεσταθείς με το κλάμα, μπορείς να κλάψεις όσο θες. Δεν γίνεται όμως. Γι' αυτό κρατήσου, μην κλαις. Πρέπει να μάθουμε να αντέχουμε, να περιμένουμε. Το κλάμα δεν είναι λύση». (σελ 49-50)

Η νοσταλγία της πατρίδας

Ο πόνος και η νοσταλγία για την προηγούμενη ζωή είναι έντονη και η περιγραφή χαρακτηριστική εξαιτίας των βιωμάτων της ηρωίδας. «Εκεί στο χωριό της, στο σπίτι της, στο δωμάτιό της, όλα ήταν πολύχρωμα, χαρούμενα, όμορφα.»... «Τότε όμως όλα ήταν χαρούμενα. Λουλούδια στην κουβέρτα, τραγούδια στην καρδιά, λουλούδια στο σπίτι, τραγούδι στο χωριό.» Σκέφτεται. Άραγε γιατί έχει σταματήσει το τραγούδι στην καρδιά;» (σελ 6) «- Ναι και τότε έβαλες τα κλάματα σαν να 'χασες κάτι ζωντανό. Φώναζες: «Θέλω τα κοχύλια μου, τη θάλασσα μου, τις θύμισες μου, το στολίδι μου». (σελ 14)

Επιθυμία της επιστροφής στην πατρίδα

Η νοσταλγία για την επιστροφή στο σπίτι τους και στις ευτυχισμένες μέρες του παρελθόντος, τροφοδοτεί με δύναμη και αντοχή τη Γιωργούλα. «Όταν πια θα' ναι όλα σαν και πρώτα, δε θέλω να σβήσει το τραγούδι μου [...] τότε θα πω: «Μπράβο άντεξες. Γι αυτό σου αξίζει η χαρά. Η αντοχή σου δικαιώνεται. Γιόρτασε την Ανάστασή σου»». (σελ 6)

Στο μυαλό της υπάρχει έντονη η επιθυμία της να ξαναγυρίσει στο δωμάτιό της αφού όλα πιστεύει ότι ήταν ένα κακό όνειρο. «Πρέπει να 'ρθω, ν' ανοίξω το παράθυρο του δωματίου μου, να στρώσω τη λουλουδένια μου κουβέρτα, να λάμπουν όλα σαν και πρώτα και τότε θα πω: Όλα ήταν ένα κακό όνειρο. Τώρα πέρασαν, έφυγαν, χάθηκαν». (σελ 17)

Στο ημερολόγιό της γράφει την επιθυμία της επιστροφής. «Ανοίξε μια καινούργια σελίδα και άρχισε να γράφει γρήγορα γρήγορα. Θέλω να γυρίσω στο σπίτι μου. Απόψε θυμήθηκα το χωριό μου, το σπίτι μου, τις φίλες μου. Θυμήθηκα πόσο όμορφα περνούσαμε [...] Περιμένω να γυρίσω στο σπίτι μου». (σελ 76)

Η αδερφή της η Άννα ελπίζει και εκείνη σε καλύτερες μέρες. «Κάποτε θα σταματήσουμε, όταν θα πάμε στο σπίτι μας, το ξέρω, το νιώθω, το περιμένω. - και τότε Γιωργούλα θα ζωγραφίσουμε στις πέτρες τ' αντίσκηνα, τα προσφυγικά σπίτια, τη στέρησή μας, τα βάσανα και τις λίγες χαρές που περάσαμε ...θα θυμούμαστε πως πρέπει να είμαστε όλοι για να μην ξαναπάθουμε ό,τι μας έκανε το μίσος, η φιλοδοξία και οι ξένοι». (σελ 19)

Η ελπίδα για επιστροφή είναι συνυφασμένη με την ένωση του νησιού. «η είδηση που περίμεναν δεν έφτανε [...] η είδηση που θα 'λεγε «Ετοιμαστείτε. Σήμερα γυρίζουν όλοι οι πρόσφυγες στα σπίτια τους. Τελειώνουν τα βάσανά σας, το μοιρασμένο νησί ξανασμίγει» [...] και να ξεκινήσουν για το δρόμο της επιστροφής. Της επιστροφής που τόσο περίμεναν και προσεύχονταν. Τα κλειδιά τα είχαν φυλαγμένα στο στήθος τους.» (σελ 20) «Δόξα να 'χει ο θεός, μουρμούριζε η γριά Μαριάννα [...] περιμένω την ώρα που θα γυρίσω στο σπίτι μου και να πεθάνω στο χώμα μου». (σελ 21)

Χαρακτηριστικά είναι και τα λόγια που γράφει η Γιωργούλα στην έκθεση της στο σχολείο για το νέο χρόνο ο οποίος θέλει να της φέρει την επιστροφή στο σπίτι της. Το ίδιο επιθυμούν και οι περισσότεροι μαθητές της τάξης, την ειρήνη στο νησί τους: «Η δασκάλα έβαλε μια έκθεση στα παιδιά. «Τι θέλω να μου φέρει ο Νέος Χρόνος και ο Άγιος Βασίλης» Η Γιωργούλα άρχισε να γράφει. «εγώ θέλω ο νέος χρόνος να φέρει ειρήνη. Να πάω στο σπίτι μου [...] να γιορτάσω όπως πριν [...] να πάω να δω τη

θάλασσα μου. Να ξαναδώ το νησί μας ελεύθερο. Να δω τι γίνεται στο σπίτι μου [...] Δε θέλω να μου φέρει κούκλες και παιχνίδια. Θέλω να πάω στο σπίτι μου [...] τι περίεργο όμως τα 20 από τα 30 παιδιά της τάξης [...] έγραψαν: «Θέλω ο νέος Χρόνος να φέρει την ειρήνη στην Κύπρο και να πάνε όλοι οι πρόσφυγες στα σπίτια τους». (σελ 54)

«Δεν είχαν καινούργια ρούχα [...] μα στο κάτω κάτω, δεν είναι τα καινούργια φορέματα μόνο που θα μας κάνουν να νιώσουμε τη χαρά της Γέννησης. Είναι εκείνη η βαθειά πίστη που πρέπει να έχουμε μέσα μας και η ελπίδα πως με τον ερχομό του θα επιστρέψουμε στα σπίτια μας». (σελ 57)

Αντιμετώπιση των προσφύγων

Στο σχολείο, η Γιωργούλα δέχεται τη ρατσιστική συμπεριφορά των συμμαθητών της. «Στο σχολείο περνούσαν πολύ όμορφα...Πολλές φορές γελούσαν πίσω της για τα τριμμένα ρούχα που φορούσε. Λες και έφταιγε αυτή για ότι την έφερε σε τούτη τη μοίρα». (σελ 47)

Χαρακτηριστική της συμπεριφοράς των γηγενών απέναντι στους πρόσφυγες είναι η σκηνή που διαδραματίζεται στο χώρο του σχολείου όπου οι συμμαθητές της Γιωργούλας αντιδρούν στην εκλογή της ως προέδρου της τάξης εξαιτίας της προσφυγικής της ιδιότητας. Η δασκάλα παρεμβαίνει ως καταλύτης και δίνει λύση στο πρόβλημα. «Πώς δε θέλετε τη Γιωργούλα αφού οι πιο πολλοί την έχετε ψηφίσει. Τι έχει μεσολαβήσει;» λέει η δασκάλα (σελ 48). «Είναι πρόσφυγας!» ακούστηκε μια φωνή. (σελ 49)

Η Γιωργούλα πληγώνεται από τη συμπεριφορά των συμμαθητών της και δεν μπορεί να εξηγήσει το λόγο που αποτελεί πρόβλημα για τους άλλους. Συγκρατεί τα δάκρυά της. Εδώ εκφράζεται ο πόνος της απόρριψης. «Και τώρα το κλάμα δεν ήταν λύση. Γιατί να κλάψει; Μα πονούσε, πονούσε τόσο από τη συμπεριφορά των συμμαθητών της που της έρχονταν τα δάκρυα. Τα συγκρατούσε όμως μέχρι εκεί, στα μάτια. Όχι ποτέ! Θα νόμιζαν ότι έκλαιγε για να τη λυπηθούν. Θα νόμιζαν ότι το 'κανε επίτηδες.[...]» όχι δε θα ' κλαίγε. Το κλάμα δεν ήταν λύση. «Καθόταν εκεί στο θρανίο και περίμενε. Δεν ήξερε για ποιο πράγμα την κατηγορούσαν [...] Δεν ήξερε ότι είναι κακό να είσαι πρόσφυγας. Κακό γι' αυτή ναι, αλλά για τους άλλους; Πόσο την πλήγωσε αυτή η φωνή! Γιατί βρέθηκε σ' αυτή τη θέση; Ποτέ της δεν το ' χε φανταστεί!» (σελ 50)

Σχέσεις με τον «Άλλον» - Τούρκο

Αξιοσημείωτη είναι η περιγραφή της ειρηνικής συνύπαρξης με τους Τούρκους. «Μια φορά και ένα καιρό, σ' ένα νησί πεταμένο στη Μεσόγειο, ζούσαν άνθρωποι ευτυχισμένοι [...] Σ' αυτό το χωριό λοιπόν ζούσαν Έλληνες και Τούρκοι αγαπημένοι, αζεχώριστοι...»(σελ 68, 69)

Είναι συγκινητική η ιστορία με τη Τουρκάλα νενέ Ραχμέ, της οποίας την κόρη θήλασε η μητέρα της Γιωργούλας. «Εγώ πιο πολύ από όλους αγαπούσα τη νενέ Ραχμέ [...] Η νενέ Ραχμέ, ήταν μία γριούλα που καθόταν σ' ένα δωματιάκι δίπλα στο σπίτι της Μαρίας. [...] Φορούσε την τουρκική ενδυμασία. [...] είχε μία κόρη που την έλεγαν Αισιέ [...] όταν γεννήθηκε η Αισιέ, η νενέ Ραχμέ δεν είχε γάλα να τη θηλάσει [...] Η μάνα μου τη βοήθησε... μη στενοχωριέσαι της είπε .Θα θηλάσω εγώ την Αισιέ. Γάλα έχω μπόλικο, φτάνει και για τις δύο, την Αισιέ και τη Μαρία [...] όταν μεγάλωσε και άρχισε να καταλαβαίνει της έλεγε η μητέρα «Αισιέ είσαι σαν την κόρη μου. Εγώ σου έδωσα το πρώτο γάλα». (σελ 70, 73)

Οι Τούρκοι δεν θεωρούνται εχθροί αλλά αδέρφια για τη Γιωργούλα. «Είμαι ακόμα σίγουρη πως τα προσφυγόπουλα Τουρκάκια του νότου λαχταρούν τη μέρα που θα ξανάρθουν στον τόπο που γεννήθηκαν. Είμαι σίγουρη πως η Ρασκέ με πεθύμησε όπως κι εγώ». (σελ 76)

«Κι οι Τούρκοι;» φωνάζει ο κόσμος. «Ποιοι Τούρκοι; Οι δικοί μας; οι αδελφοί μας; θα τραγουδήσουν κι αυτοί μαζί μας....Και ξεκινήσαμε έτσι δεμένοι ο ένας με τον άλλο χέρι, χέρι». (σελ 36)

Φιλία

Ο Χάρης είναι φίλος της Γιωργούλας, ένα πρόσωπο που της δίνει δύναμη. «Ήταν η συμπάθεια του η Γιωργούλα. Γειτονόπουλα στον τόπο τους, μεγάλωσαν μαζί. Τη βοηθούσε στα μαθήματα, τη μάθαινε να ζωγραφίζει. Γειτονόπουλα εδώ στην προσφυγιά, φίλοι αχώριστοι». (σελ 39)

Ο Χάρης εκφράζει πανανθρώπινα ερωτήματα. «Τι κόλαση» σκεφτόταν ο Χάρης. «Πότε θα πάσουν οι πόλεμοι, πότε θα αγαπήσουμε ο ένας τον άλλο; Τι τους κάναμε; Ούτε τους ξέρουμε, ούτε μας ξέρουν. Γιατί τόσο μίσος θεέ μου; Γιατί τόσο αίμα και τόσοσ τρόμος;». (σελ 42)

Με τη ζωγραφική και τις εικόνες αποτυπώνει τον πόνο του. «Ζωγράφιζε [...] έβαζε στις δύο μορφές τον πόνο, την απορία. Η έκφρασή τους σαν να έλεγε: «Γιατί; Γιατί να υπάρχει τόσο μίσος;». (σελ 42)

Παναθρώπινα μηνύματα ειρήνης και συναδέλφωσης

Με τη φωνή των προσφύγων εκφράζονται μηνύματα ενάντια στην αδικία, την προδοσία. *«Τα παιδιά μας δεν ξεχνούν, πονούν, προσεύχονται, ελπίζουν και περιμένουν [...] θυμούνται πόση ευτυχία βασίλευε σ' αυτό το κομματάκι της γης που λέγεται «Κύπρος» (σελ54) «Η γη μας δε χρειάζεται παιδιά που κλαίνε. Χρειάζεται ψυχές, ψυχές σαν τη δική σου Αννούλα». (σελ 17)*

Η χρήση του μοτίβου του ονείρου βοηθά να εκφραστούν μηνύματα ειρήνης και συναδέλφωσης. *«Ο Άγιος άνθρωπος άρχισε να μιλά: «Αδέλφια μου, θέλετε να πάτε στα σπίτια σας»; Κι ο κόσμος φώναζε «Ναι, πολύ», και δάκρυσε [...] «Μην αφήνετε τα χέρια. Κρατήστε τα γερά σφικτά και ενωμένα. Αυτά θα είναι τα όπλα μας. Θα ξεκινήσουμε όλοι σε μια πορεία ειρήνης. Θα φτάσουμε μέχρι τις γραμμές του Αττίλα..... Κι ύστερα θα τραγουδήσουμε όλοι μαζί το τραγούδι «Γη της αγκαλιάς της χαράς, Κύπρος της αγάπης και του ονείρου. (σελ 36)*

«Κι οι Τούρκοι;» φωνάζει ο κόσμος. «Ποιοι Τούρκοι; Οι δικοί μας; οι αδελφοί μας; θα τραγουδήσουν κι αυτοί μαζί μας.[...]Και ξεκινήσαμε έτσι δεμένοι ο ένας με τον άλλο χέρι, χέρι». (σελ 36)

Χαρακτηριστική είναι και η προσευχή στο αντίσκηνο της μητέρας της Γιωργούλας.

Έλα Χριστέ στο αντίσκηνο, να γεννηθείς κοντά μας,

Να πάρεις απ' τον πόνο μας ίσως γενεί το θαύμα.

Ίσως η λάμψη των ματιών και η Θεία Γέννησή σου,

Κάνει την Κύπρο τη γλυκεία να γεννηθεί μαζί σου.

Φέρε χριστέ μου σαν θα' ρθεις δώρο ακριβό και πρώτο,

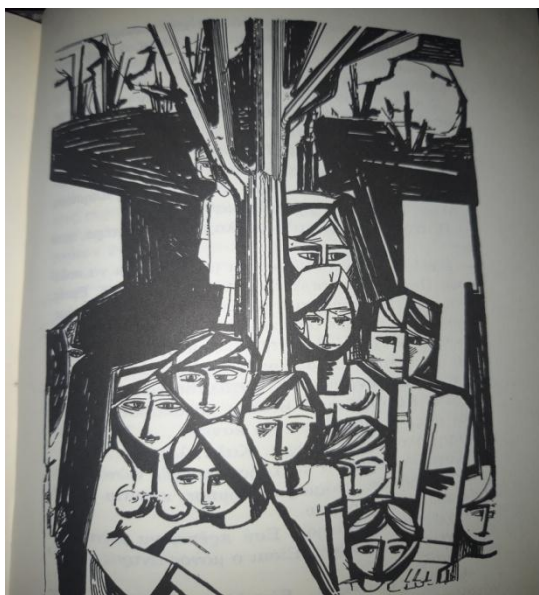
Αγάπη, ειρήνη και χαρά στον πικραμένο τόπο....» (σελ 55)

Εκφράζονται και ερωτήματα σχετικά με τους υπαίτιους αυτής της κατάστασης: *«Γιατί αυτό το ανακάτεμα, η προδοσία, το μπουρλοτιέρισμα του παραδείσου μας; Γιατί;» «Οι ξένοι. Μας γέλασαν, μας έπαιζαν στα χέρια τους, μας έκαναν μαριονέτες». (σελ 73)*

Τέλος το ημερολόγιο λειτουργεί ως ένα μέσο κάθαρσης και ανακούφισης για τη Γιωργούλα, αφού *«σ' αυτό έγραφε τις χαρές, τις λύπες, τις απογοητεύσεις, τις λαχτάρες, τις σκέψεις της.» «Το βράδυ, όταν πια πήγαν για ύπνο, η Γιωργούλα πήρε το αγαπημένο της τετράδιο. Απ' έξω έγραφε: Γιωργούλα Αντωνίου. Οι Χαρές και οι Λύπες μου». (σελ 74)* Η προσευχή της Γιωργούλας στο θεό κλείνει την ιστορία με ελπίδα.

«Θεέ μου, άκουσε εμάς τα παιδιά της Κύπρου. Κάπου διάβασα, κάποιος μου είπε, δε θυμούμαι, πως εμάς των παιδιών δε μας χαλάς χατήρι». (σελ 76)

5.3 Λότη Πέτροβιτς Ανδρουτσοπούλου «Για την άλλη πατρίδα»

Πρόσωπα

Ο Τέλης Ιακώβου: είναι το κεντρικό πρόσωπο, ένα δεκάχρονο αγόρι που ζει στην Αργοβία μαζί με την οικογένειά του. Είναι ένα ώριμο παιδί για την ηλικία του, ευγενικό και δυναμικό. «Ήταν όλοι περήφανοι για κείνον! Καλός μαθητής, καλό παιδί, σωστός άντρας, και ας ήταν δέκα χρονών μονάχα.» Μαζί με τον θείο του Ιάσωνα, τον αδελφό του πατέρα του, θα ζήσει μία περιπέτεια μέχρι να γυρίσει στην πατρίδα του. Ο Τέλης θα βιώσει την καταπίεση, τον πόλεμο και την προσφυγιά. Χάνει την παιδικότητα του και προσπαθεί γενναία να κρύψει την λύπη του. Επιθυμεί να παλέψει για την ειρήνη και την ελευθερία «τη δική του, των άλλων, του τόπου του, του κόσμου ολάκερου».

Ο Ιάσωνας Ιακώβου: είναι ο θείος του Τέλη, ένας άνδρας ιδεολόγος και ασυμβίβαστος που νιώθει παγιδευμένος στην Αργοβία, χωρίς την ατομική του ελευθερία. Εργάζεται σε τράπεζα αλλά θα εγκαταλείψει τη θέση του με τις κατηγορίες της κατάχρησης και θα γίνει καταζητούμενος από τις αρχές και δε θα μπορέσει να φύγει με την οικογένεια για την Γαλαζόνησο. Θα μείνει πίσω με τον Τέλη, αλλά θα καταφέρουν να επιστρέψουν στην πατρίδα ως λαθρεπιβάτες σ' ένα πλοίο.

Η μητέρα: είναι η Νεφέλη η ζεστή και τρυφερή μητέρα που νιώθει φόβο για το ανελεύθερο καθεστώς που ζουν. Ταυτόχρονα είναι δυναμική, αναλαμβάνει να προστατέψει την οικογένειά της στις δύσκολες συνθήκες που θα βιώσουν στην Γαλαζόνησο και δίνει θάρρος στα παιδιά της.

Ο πατέρας: είναι ένας άνθρωπος που νιώθει καταπιεσμένος ζώντας στο ανελεύθερο καθεστώς της Αργοβίας αλλά επειδή σκέφτεται τα παιδιά και τη γυναίκα του «σκύβει το κεφάλι και περιμένει» (σελ 58). Αντίθετα στη Γαλαζόνησο, αισθάνεται ελεύθερος και όταν ξεσπάσει ο πόλεμος με τόλμη θα φύγει να υπερασπιστεί την πατρίδα. Επιστρέφοντας και ζώντας πια στις συνθήκες της προσφυγιάς δεν χάνει την αισιοδοξία του και υπομένει τις δυσκολίες με την ελπίδα της επιστροφής.

Ο παππούς: έζησε από μικρός στην Αργοβία αλλά το όνειρό του είναι να γυρίσει στην πατρίδα του. Είναι αυτός που σέβονται όλοι. Η έννοια της πατρίδας και της θρησκείας είναι τα ύψιστα ιδανικά του.

Ο Στεφάν: είναι ένα πρόσωπο που θα γνωρίσουν ο θεός Ιάσοντας και ο Τέλης. Αυτός και η μητέρα του θα τους φιλοξενήσουν μέχρι να βρουν τρόπο να διαφύγουν στην πατρίδα. Ο Στεφάν εκφράζει μια άλλη κοσμοθεωρία και πιστεύει σε μια «σταυρική» πορεία ζωής.

Τα άλλα πρόσωπα είναι η Ηλέκτρα και η Δανάη οι αδερφές του Τέλη και η Ναταλία, η δασκάλα που βοηθά τα παιδιά και η οποία θα παντρευτεί τον θείο Ιάσωνα.

Ο τόπος είναι η Γαλαζόνησος και η Αργοβία όμως πρόκειται για την Κύπρο και την πρώην ΕΣΣΔ. Η συγγραφέας αναφέρεται σε αληθινά περιστατικά και θίγει την προσφυγιά και το δράμα της Κύπρου.

Ανάλυση

Διαφυγή από την Αργοβία

Η στιγμή της αποχώρησης από το σπίτι τους στην Αργοβία προκαλεί στον μικρό Τέλη μεγάλη συγκίνηση. Αναγκάζεται όμως να εγκαταλείψει το σπίτι, στο οποίο μεγάλωσε και με το οποίο έχει συνδεθεί συναισθηματικά για να πάει στην πατρίδα των προγόνων του. Η συγγραφέας με θεατρικό τρόπο περιγράφει: *«Ήθελε μονάχα να αποχαιρετήσει το σπίτι τους, το σπίτι που είχε ζήσει όσα χρόνια θυμόταν απ' τη ζωή του. Δεν ήταν κανένα ιδιαίτερα όμορφο σπίτι [...]. Μα τι σημασία είχε; Εκείνος αυτό είχε γνωρίσει για το σπίτι του, για τη φωλιά του[...]μα ένα σπίτι δεν είναι άψυχο, λένε πολλοί πως έχει ψυχή. Ακούμπησε με τα χέρια τους τοίχους [...] Νιώθουν άραγε τ' άψυχα; [...] Αφησε τελευταίο το δωμάτιό του. Τα ράφια έμοιαζαν στόματα ανοιχτά να τον παρακαλούν να γυρίσει. «Εριξε φεύγοντας μια ματιά στην κουζίνα [...] η βρύση έσταζε. Οι σταγόνες που αργόπεφταν έμοιαζαν δάκρυα. Δάκρυα ενός σπιτιού που το αφήνουν βουβό. Του παίρνουν τους ανθρώπους του. Την ψυχή του [...] σκούπισε*

βιαστικά τα μάτια με το μανίκι [...] το χέρι του γλιστρούσε στις σκάλας την κουπαστή σαν ύστατο χάδι...». (σελ 59-60)

Ο παππούς φεύγοντας από την Αργοβία παίρνει το εικόνισμα μαζί του «Στα χέρια κρατούσε σφιχτά κάτι που σε κανέναν άλλον δεν είχε θελήσει να εμπιστευτεί: Ένα εικόνισμα που είχε φέρει απ' την πατρίδα ο πατέρας του, σαν ήρθε τότε στη Αργοβία». (σελ 59)

Η σκηνή της αποχώρησης στο λιμάνι περιγράφει τη λαχτάρα της επιστροφής: «Στην προκυμαία ο κόσμος περίμενε ανήσυχος. Ένας κόσμος που έβλεπε το καράβι να πλησιάζει και στα μάτια του γραφόταν η λαχτάρα για τη φυγή» (σελ 62) Ο Τέλης όμως δε θα φύγει από την Αργοβία με την οικογένειά του αλλά αργότερα με το θείο του ως λαθρεπιβάτης σε πλοίο μέσα σε ένα κιβώτιο και σε πολύ δύσκολες συνθήκες «ξεχνούσε τη στενοχώρια που ένιωθε μέσα στην «κιβωτό»[...]. Παγιδευμένος σε χώρο δίχως διέξοδο» (σελ 91) «Άσχημο παιχνίδι του είχε παίξει η μοίρα! [...]. Το καράβι κουνούσε. Πήγαιναν και έρχονταν... η θάλασσα ήταν πολύ θυμωμένη». (σελ 92)

Ο βίαιος ξεριζωμός εξαιτίας της εισβολής- εγκατάλειψη της πατρίδας

Οι εικόνες του πανικού, του φόβου και της φυγής είναι χαρακτηριστικές. Άνθρωποι τρέχουν να σωθούν. Ο Τέλης βιώνει για πρώτη φορά τη σκληρή πραγματικότητα του πολέμου. «Ένιωσε να τον ζυπνά η μητέρα αλαφιασμένη. Μάζευε σαν τρελή κάτι ρούχα [...] η μητέρα του φώναζε να ντυθεί [...] να φύγουν.... να γλιτώσουν [...] Πετάχτηκε τρομαγμένος.» (σελ 115) «Στο μυαλό του χαράζονταν μονάχα φωνές από πανικόβλητα γυναικόπαιδα, ουρλιαχτά από λαβωμένους, θόρυβοι από κανόνια, βόμβες και πολυβόλα». (σσ.116, 117) «Ούτε κατάλαβε πότε βγήκαν, πού έτρεξαν, ποιοι τους πήραν. Θυμάται τις φλόγες που έβγαιναν από το δάσος. Τις βροντές που δεν έλεγαν να σταματήσουν, ανακατωμένες με βόμβο από αεροπλάνα και τον κόσμο να φωνάζει: απόβαση! Οι εχθροί κάνουν απόβαση. Πόλεμος, λοιπόν!» (σελ 116)

Την ώρα του κινδύνου προσπαθούν να σώσουν ό,τι πιο πολύτιμο: «τους φόρτωσαν με χίλιες προφυλάξεις, σε κάτι μεγάλα αυτοκίνητα, με πολλούς άλλους μαζί [...] Οι γυναίκες βαστούσαν στα χέρια ό,τι είχαν κατορθώσει να πάρουν βιαστικά. Η μητέρα κουβαλούσε ένα μπόγο και στο δεξί της χέρι κρατούσε τώρα το εικόνισμα του παππού». (σσ.120) Ο πατέρας μένει να πολεμήσει. «Πρέπει όλοι οι άνδρες να πολεμήσουμε.... Κι η πατρίδα κινδυνεύει». (σελ. 120)

Στον προσφυγικό καταυλισμό - Προσαρμογή

Οι πρόσφυγες προσπαθούν να βολευτούν κάπου. *«Βολεύτηκαν πρόχειρα. Άλλοι σε καλύβες, άλλοι κάτω από δέντρα, σε στάβλους, σε σχολεία, σ' εκκλησιές.... .Κι όσοι χωρούσαν στα φιλόξενα σπίτια των χωρικών... οι διωγμένοι... άγριο θεριό τούτος ο άξαφνος πόλεμος, σκέφτηκε ο Τέλης».* (σελ 122) *«Χιλιάδες οι ψυχές οι ξεριζωμένες σε μια μόνο μέρα...»* (σελ 123)

Η μητέρα με δύναμη προσπαθεί να καλύψει τις βασικές τους ανάγκες, τον ύπνο, την πείνα και τη δίψα. *« Η μητέρα άπλωσε μία κουβέρτα στο χώμα. Ένας χωρικός τους έφερε άλλη μία. Τους έδωσε και λίγο νερό [...] λίγο ψωμί. Ξάπλωσαν κοντά , κοντά , μαζί όλοι. Χαράματα η μητέρα σηκώθηκε [...] -Πάω στην πλατεία του χωριού να βρω τίποτα να φάμε, είπε. Να φέρω και λίγο νερό».* (σελ.122)

Αρχίζει η σκληρή καθημερινότητα και ο αγώνας της επιβίωσης. *« Έξω από το φούρνο είχαν πιάσει κιόλας ουρά κάμποσοι πρόσφυγες. Σκυθρωποί και βαλαντωμένοι, αντάλλαζαν νέα θανατερά, περιμένοντας ν' αγοράσουν λίγο ψωμί για όσους δικούς τους είχαν γλιτώσει. Στάθηκαν και κείνοι κοντά... Κάποτε έφτασε κι η σειρά τους. Έπειτα μία καλοσυνάτη γερόντισσα τους έγενε και τους φίλεψε μία στάμνα νερό, λίγα τρόφιμα.»* Οι διωγμένοι πληθαίνουν. *«Κοπάδι μεγάλο! Με κάρα, με ζώα, με αυτοκίνητα... Κρατούσαν μπόγους, σακούλια, καλάθια.... Είχαν παιδιά πιασμένα απ' το χέρι, μωρά στην αγκαλιά.... Βάσταζαν γέρους, έσερναν ανήμπορους, σήκωναν λαβωμένους».* (σελ 123)

Ο μικρός ήρωας παρατηρεί τα πρόσωπα των προσφύγων. Η γλώσσα του πόνου ζωγραφίζεται στα μάτια τους. *«Στα μάτια είχαν γραμμένο τρόμο και θάνατο. Το βλέμμα τους απόκοσμο και θολό διηγιόταν βουβά το ζόφο και την αγριότητα που τόσο αναπάντεχα είχαν γνωρίσει».*(σελ 124) *«Ο τόπος είχε γεμίσει. Πλημμύρισε πρόσφυγες. Και παιδιά..... Πολλά παιδιά ...έσφιγγαν και αυτά στα χέρια ό,τι πρόφτασαν ν' αρπάξουν δικό τους, αλαφιασμένα στην παραζάλη του διωγμού».* (σελ. 125)

Στο μυαλό του ήρωα η σκληρή πραγματικότητα είναι ένα κακό όνειρο που σύντομα θα τελειώσει. *«Όνειρο κακό τα θεωρούσε όλα τούτα ο Τέλης. Έλεγε πως θα ζυπνήσει κάποια στιγμή και θα βρεθεί πάλι στο λιμανάκι να παίζει ανέμελα [...] και να είναι όλα ήσυχα όπως πρώτα. Όχι αυτό δεν το είχε φανταστεί ο Τέλης,[...] πως θα μπορούσαν να συμβούν, έτσι αναπάντεχα, τέτοια φριχτά πράγματα στην πατρίδα [....] πως θα φτάσουν έπειτα από τόσα χρόνια αναμονής και λαχτάρας κι άξαφνα πάλι θα ξεριζωθούν.....».* (σελ 125-126)

Η οικογένεια μαζί με τους άλλους πρόσφυγες στεγάζονται σε σκηνές. «Άνθρωποι του κράτους και του Ερυθρού Σταυρού έφεραν κουβέρτες [...] Ο Τέλης κατάλαβε. Τους ετοίμαζαν προσφυγικό καταυλισμό [...] Ως το βράδυ είχαν στήσει σ' όλο τον κάμπο σκηνές-πολλές σκηνές, σειρές ατελείωτες». (σελ 127)

Η μητέρα δίνει κουράγιο στα παιδιά της είναι στοργική και προσπαθεί να τα παρηγορήσει. «Έκανε πολύ κουράγιο η μητέρα τους τακτοποίησε όσο γινόταν καλύτερα στη σκηνή... Χαμογελούσε κιόλας πού και πού, να τους δίνει θάρρος [...] έπειτα φρόντισε να γραφτούν στο συσσίτιο[...] Κάθε τόσο τους χάιδευε τους παρηγορούσε ...» (σελ 127)

Ο ήρωας παρατηρεί την Ναταλία και τους άλλους πρόσφυγες, τις αντιδράσεις και τα συναισθήματά τους. «Η Ναταλία, ωστόσο ήταν αμίλητη. Θαρρούσες πως δεν ανέπνεε, δεν ήταν ζωντανή. Δεν έτρωγε, δεν κοιμόταν [...] Έτσι, πέτρινες σαν εκείνη, έβλεπε πολλές, πάρα πολλές γυναίκες ο Τέλης, σαν περπατούσε ανάμεσα στις σκηνές..... μία μάνα ...το γάλα της είχε στερέψει από την τρομάρα. Κι εκείνη δε σάλευε πια, δεν αντιδρούσε.... Πιο κάτω,[...]ένας γέρος. Αμίλητος και αυτός.... απ' τα μάτια του έτρεχαν δάκρυα [...] Ήταν και εκείνη η γριούλα... του σπάραζε την ψυχή... κρατούσε μία φωτογραφία στα χέρια και όλο ρωτούσε;- μην είδατε τούτο το παιδί!...». (σελ 128)

Τα παιδιά γρήγορα επανέρχονται στους ρυθμούς τους. «η χαρά της ζωής ήξερε καλά πού έπρεπε να κρυφτεί, έτοιμη να ξεπεταχτεί και ν' αγκαλιάσει πάλι τον κόσμο, σαν όλα θα ησύχαζαν. Κρυβόταν στις καρδιές των μικρών παιδιών, που λησμονούσαν τη θλίψη τριγύρω και έβγαιναν να κυνηγηθούν και να κάνουν τούμπες στο ζερό καλοκαιριάτικο χόρτο». (σελ 129)

Η Ηλέκτρα είχε αγωνία και θλίψη και περίμενε νέα από τον πατέρα και τον θείο Ιάσονα. Έβρισκε κουράγιο και ελπίδα στην προσευχή. Παρακαλούσε για όλους και για τα αιτήματα των φίλων της. «Γονάτιζε τότε η μικρή και παρακαλούσε [...]. Να γυρίσουν γρήγορα ο πατέρας κι ο θείος Ιάσοντας κι ο Κυριάκος , κι οι μπαμπάδες όλων των παιδιών [...]. και η προσευχή μάκραινε, μάκραινε ώσπου μούδιαζαν στο τέλος τα γόνατα της[...] κάνε να μην ξαναγίνει πόλεμος! Ποτέ μα ποτέ!». (σσ. 131, 132,134)

Η μητέρα κάποια στιγμή λυγίζει και χάνει την ελπίδα της. «Η μητέρα δεν έβγαζε λέξη... Έσκυψε, έκρυψε το κεφάλι στα χέρια, κι άρχισε να κλαίει ... να κλαίει... ένα κλάμα που του έσκιζε του Τέλη το στήθος. Πλησίασε, της χάιδεψε τα μαλλιά. Μα εκείνη δεν έλεγε να πάρει ανάσα. Είχε χάσει μεμιάς το κουράγιο της..... Κι εκείνος δεν ήξερε τι να πει για να την παρηγορήσει...». (σελ 136)

Ο πόνος μετατρέπεται σε πείσμα και υπομονή «Όμορφη έμενε η πατρίδα κι ας την είχαν ρημάξει οι εχθροί, κι ας είχε μια πελώρια πληγή ανοιχτή στο κορμί της. Οι ξεριζωμένοι και τ' αδέρφια που τους αγκάλιασαν, κατάπιναν τη θλίψη και το πένθος, έσφιγγαν τα δόντια και πάλευαν να σταθούν στα πόδια τους [...] ο πόνος βουβαινόταν. Πέτρωνε. Γινόταν πείσμα κι υπομονή. Πείσμα να επιζήσουν. Υπομονή να διώξουν μία μέρα τους εχθρούς και να γυρίσουν στα σπίτια τους». (σελ 137)

Ο Τέλης ανησυχεί για τον πατέρα του και φοβάται ότι είναι νεκρός. Λυγίζει προσπαθώντας να κρατήσει τα δάκρυά του. «Ήταν στα αλήθεια αυτό που λέμε «ορφανός». Είχε θυσιαστεί ο πατέρας για την άλλη πατρίδα Προσπάθησε να νιώσει περήφανος όπως είχε ακούσει πως νιώθουν οι γιοι των ηρώων. Μέσα του όμως ήταν αδειανός παγωμένος. Όχι, όχι δάκρυα οι άντρες[...].» (σελ 144)

Ο πατέρας τελικά επιστρέφει και τότε ο Τέλης λυγίζει από χαρά. «Καλά λοιπόν ήταν άντρας ...Μα για τόσα που είχε τραβήξει, για τόσες τυραννίες, τόση συγκίνηση, δεν ήταν ακόμη κάπως μικρός; δεν είχε το δικαίωμα να κλάψει και λίγο;» (σελ 145)

Ο πατέρας φέρνει πάλι την ελπίδα πως όλα θα τελειώσουν «όλα θα πάνε καλά αγόρι μου, του ψιθύριζε. Όλα θα πάνε καλά. Θα το δεις. Θύελλα είναι και θα περάσει. Και τον έσφιγγε δυνατά, με λαχτάρα. Κι η αγκαλιά του άχνιζε σιγουριά». (σελ 145) «Κάποτε θα καταλάβαινε όλος ο κόσμος το έγκλημα, την αδικία που τους είχε γίνει. Και θα τους βοηθούσε[...] κι όλοι οι ξεριζωμένοι θα γυρνούσαν στα σπίτια τους, στο βοριά. Μπορεί ν' αργούσε αυτή η μέρα όμως θα ερχόταν. Σίγουρα θα ερχόταν. Έπρεπε, λοιπόν να κάνουν κουράγιο. Να μη λυγίσουν». (σελ 146)

Προσαρμογή στη νέα πατρίδα

Όλα αρχίζουν να γίνονται καλύτερα. Οι πρόσφυγες προσαρμόζονται «Οι μέρες που ξημέρωσαν έπειτα ήταν μέρες αλλιώτικες. Ο Τέλης τις ένιωθε φτερωτές, κι ας ήταν φθινόπωρο. Γιορτινές και ας είχαν πένθος στη χώρα. Και σιγά σιγά, σ' όλα τα πρόσωπα πήρε ν' ανθίζει κάποιο χαμόγελο. Ν' αστράφτει η ελπίδα.» (σ.σ 145, 146)

Ο μικρός ήρωας έχοντας ωριμάσει πολύ γρήγορα από την ίδια τη ζωή επιθυμεί να βοηθήσει τους συνανθρώπους του και αρνείται την ανάγκη του για παιχνίδι «Δεν άντεχε να βλέπει τους άλλους να υποφέρουν» (σελ 147) [...] όλους τους φρόντιζε... ακόμη και τους τριγύρω. Ήταν ελεύθερος να παίζει όλη μέρα αν ήθελε να χαρεί σαν παιδί. Μα αυτό δεν του έφτανε. Δεν άντεχε να βλέπει τους άλλους να υποφέρουν.» (σελ 147). Ο Τέλης δε ντρέπεται πια να κλαίει, τα δάκρυα ποτίζουν την

ελπίδα του.«Δεν ντρεπόταν πια που δάκρυζε έτσι συχνά. Ένιωθε πως με τούτα τα δάκρυα πότιζε τις ελπίδες του να βλαστήσουν». (σελ 150)

Η νοσταλγία της πατρίδας και η ελπίδα επιστροφής

Ο παππούς νιώθει νοσταλγία για την πατρίδα του. Θέλει να επιστρέψει «Να την ξαναδεί έστω μία μέρα πριν πεθάνει [...] Να φιλήσει το χόμα της και να κλείσει τα μάτια του εκεί.» (σελ 17) [...]. Έπειτα «γυρισμός»... Ο παππούς , ο πατέρας, όλοι ήθελαν να γυρίσουν στον τόπο τους, στη Γαλαζόνησο». (σελ 15)

Η Ηλέκτρα η αδερφή του Τέλη ζητάει να επιστρέψει «-πότε θα πάμε πίσω, μαμά;[...]Θέλω τα παιχνίδια μου, μαμά! Δες να μου τα πάρουν οι εχθροί από το χαρτόκουτο;» (σελ 125)

Ο πατέρας φέρνει πάλι την ελπίδα πως όλα θα τελειώσουν «όλα θα πάνε καλά αγόρι μου, του ψιθύριζε. Όλα θα πάνε καλά. Θα το δεις. Θύελλα είναι και θα περάσει. Και τον έσφιγγε δυνατά, με λαχτάρα. Κι η αγκαλιά του άχνιζε σιγουριά.» (σελ 145) «Κάποτε θα καταλάβαινε όλος ο κόσμος το έγκλημα , την αδικία που τους είχε γίνει. Και θα τους βοηθούσε[...] κι όλοι οι ξεριζωμένοι θα γυρνούσαν στα σπίτια τους, στο βοριά. Μπορεί ν' αργούσε αυτή η μέρα όμως θα ερχόταν. Σίγουρα θα ερχόταν. Έπρεπε, λοιπόν να κάνουν κουράγιο. Να μη λυγίσουν». (σελ 146)

Αντιμετώπιση των προσφύγων

Οι κάτοικοι της Γαλαζόνησου τους βοηθούν και τους νοιάζονται. Είναι άλλωστε συμπατριώτες τους. «Βολεύτηκαν πρόχειρα. Άλλοι σε καλύβες, άλλοι κάτω από δέντρα, σε στάβλους, σε σχολεία, σ' εκκλησιές [...].Κι όσοι χωρούσαν στα φιλόξενα σπίτια των χωρικών.» «Ένας χωρικός τους έφερε άλλη μία κουβέρτα. Τους έδωσε και λίγο νερό ... λίγο ψωμί [...]Έπειτα μία καλοσυνάτη γερόντισσα τους έγνεψε και τους φίλεψε μία στάμνα νερό, λίγα τρόφιμα (σελ 122,123.) «Οι ξεριζωμένοι και τ' αδέρφια που τους αγκάλιασαν..» (σελ 137)

Καλλιέργεια εθνικής συνείδησης

Η διατήρηση της εθνικής συνείδησης ήταν πολύ σημαντική γι' αυτό το λόγο ο παππούς έλεγε στο θείο Ιάσονα «Το μόνο που θα μας σώσει είναι να διατηρήσουμε, όσο μπορούμε, την εθνική μας συνείδηση [...] κοίταζε να μάθεις στα παιδιά όσα πρέπει να ξέρουνε για τον τόπο τους» (σελ. 26). «Εμείς είμαστε Γαλαζονήσιοι, τους έλεγε. Αυτό μη το ξεχνάτε.» έπειτα τους διάβαζε βιβλία για την ιστορία της χώρας τους,

για τη θρησκεία, τα έθιμα [...] άναβε η παιδική φαντασία τους. Φούντωνε ο πόθος του γυρισμού. Η πατρίδα φάνταζε όνειρο απλησίαστο». (σελ 27)

Φιλία

Ο μικρός Κυριάκος έμενε στο νησί. Ήταν συγγενής του Τέλη. Ήταν σχεδόν στην ίδια ηλικία. Δέθηκαν και έγιναν φίλοι. «Όλα φαίνονταν να πηγαίνουν καλά. Ο Τέλης έπαιζε κάθε μέρα με τον Κυριάκο. Έτρεχαν έξω με την παρέα του, κατέβαιναν ως το λιμάνι με τις βαρκούλες..»(σελ 111). Ο Τέλης μετά την εισβολή χάνει τον Κυριάκο. «Και τότε άξαφνα πάγωσε. Θυμήθηκε τον Κυριάκο! Πού να βρίσκονταν άραγε γιαγιά κι εγγονός με τούτο το χαλασμό; ..Πώς, πού θα τον έβρισκαν τώρα;» (σελ 118). Η χαρά του όταν τον βρίσκει πάλι είναι μεγάλη. «Κυριάκο! Κι όρμησε, τον άρπαξε στην αγκαλιά του κι άρχισε να τον γυρίζει γύρω γύρω χοροπηδώντας σαν παλαβός». (σελ 138)

Μηνύματα φιλειρηνικά- Ανθρώπινα δικαιώματα

Ερωτήματα για τον πόλεμο, την αδικία, την ελευθερία και τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι διάχυτα στο κείμενο «Μέσα η μητέρα σταυροκοπιόταν κατάχλωμη.- Πάλι, Θεέ μου, αδερφός τον αδερφό! Πάλι τα ίδια! Τι κατάρα είναι τούτη;» (σελ115) «Πόλεμος, λοιπόν! Γινόταν πόλεμος.... Ποιος άνανδρος τολμούσε να τους χτυπήσει; Γιατί άφηναν τον εχθρό να τους βομβαρδίζει; Και τ' ανθρώπινα δικαιώματα που του διάβαζε ο θεός;[..] Δεν υπήρχε λοιπόν δικαιοσύνη σε τούτη τη γη; [...] Α, πόση απογοήτευση τον κυρίευε! (σελ 115) «Ξεχνούν μεμιάς την ελευθερία την ατομική, που τόσο υποστηρίζουν. Λησμονούν τ' ανθρώπινα δικαιώματα όποτε τους συμφέρει». (σελ 115)

Η έννοια της ελευθερίας είναι επαναλαμβανόμενη σε όλο το μυθιστόρημα. «Οι άνθρωποι έμοιαζαν μουδιασμένοι, φοβισμένοι «Και πάντα τα αυτιά του έπιαναν την λέξη «ελευθερία». (σελ 15) «Οι μεγάλοι όμως; ήθελε να μάθει πώς ένιωθαν εκείνοι. Πρέπει να ένιωθαν άσχημα, αυτό πια το έβλεπε. Και καιρό τώρα είχε αρχίσει να ανησυχεί». «Μια χώρα έλεγε, όσο μεγάλη κι αν είναι, μοιάζει με φυλακή, όταν οι άνθρωποι που την κατοικούν δεν έχουν το δικαίωμα να φύγουν. Έλεγε ακόμη, πως εκείνος, χωρίς την ατομική του ελευθερία, αισθανόταν σαν αντικείμενο που το χρησιμοποιούσαν οι άλλοι[..] του είχε πει «τα ανθρώπινα δικαιώματα» που είχαν συμφωνήσει και υπογράψει όλα τα κράτη πως έπρεπε να έχουν όλοι οι άνθρωποι πάνω στη γη. Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα ήταν το αγαπημένο του θέμα». (σελ.16)

«Αμυνόμαστε στην καταπίεση που ασκεί μία ομάδα ατόμων πάνω μας. Υπερασπιζόμαστε το δικαίωμα που έχει ο κάθε άνθρωπος να φεύγει από μια χώρα,

όταν δεν θέλει να ζήσει πια εκεί. Και εμείς παλεύουμε να φύγουμε με κάθε τρόπο.» (σελ 37) «Μα θα ήταν ελεύθερος! Ελεύθερος να έλεγε ό,τι πίστευε, να έκανε ό,τι νόμιζε εκείνος σωστό[...]. Θα μιλούσε δίχως φόβο τη γλώσσα του. Θα κρατούσε φανερά τα έθιμα και τις συνήθειες του τόπου του, των προγόνων του [...] θα μπορούσε να πηγαίνει στη εκκλησιά [...] ελεύθερος να σκέφτεται και να αποφασίζει.....» (σελ 58)

Μέσω του προσώπου του Στεφάν εκφράζονται προβληματισμοί. «Τα δικαιώματα αλλάζουν ανάλογα με τις ανάγκες των ανθρώπων[...] οι ανάγκες μας μεταβάλλονται. Πώς όμως θα διαπιστώνουμε τις αλλαγές αυτές αν δεν υπάρχει διάλογος; Για να γίνει κάτι τέτοιο πρέπει οι άνθρωποι να είναι ελεύθεροι να εκφράζουν τη γνώμη τους [...] ένας τέτοιος αγώνας ξεκινάει από το προαιώνιο δικαίωμα για ζωή και ελεύθερη βούληση. «Χρειάζεται οργάνωση, κοινή προσπάθεια, κοινοί στόχοι για να φτάσουν κάποτε να ζουν ανθρωπινά όλες οι ανθρώπινες υπάρξεις σ' όλες τις άκρες της γης. Και αυτό θέλει θυσίες» (σελ 73-75)

Η συγγραφέας περνά μηνύματα πανανθρώπινα για την ειρήνη και τη συναδέλφωση. Ο Στεφάν υποστηρίζει «Και σταυρική κρίνω πως πρέπει να είναι η πορεία μου: με τα πόδια στέρεα στη γη, το κεφάλι ψηλά, στραμμένο στην αιωνιότητα, που δικαιώνει την ύπαρξη μου, όμως τα χέρια μου απλωμένα για να πιάνω σφιχτά τα χέρια των συνανθρώπων μου, να συμμετέχω στη μοίρα τους, να βοηθώ όσους έχουν ανάγκη τώρα, σήμερα. Κι έτσι πιασμένοι όλοι απ' τα χέρια, με το κορμί σε σχήμα Σταυρού, να προχωρούμε αδερφωμένοι, αγαπημένοι, και σε αρμονία με τον εαυτό μας, σίγουροι πως για κάποιο λόγο σπουδαίο γεννηθήκαμε και βρεθήκαμε σε τούτη τη γη». (σελ 76)

Είναι χαρακτηριστική η σκηνή που τα παιδιά κάνουν κύκλο και τραγουδούν και ο Τέλης θυμάται: «Κι έτσι πιασμένοι όλοι απ' τα χέρια, με το κορμί σε σχήμα σταυρού, να προχωρούμε αδελφωμένοι, αγαπημένοι, σε αρμονία με τον εαυτό μας.. «Ένωθε ταγμένος να παλέψει, σα θα μεγάλωνε, για τη δικαιοσύνη, την ειρήνη, την ελευθερία [...] γιατί ήξερε πια καλά τι σημαίνει βία, καταπίεση, πόλεμος [...] να ζουν αδελφωμένοι και λεύτεροι όλοι οι άνθρωποι, οι λαοί, ο καθένας με τα ήθη και τα έθιμά του τη γλώσσα, τις ιδιομορφίες του σαν καλοί γείτονες – οικογένειες μονοιασμένες που κατοικούν η μία δίπλα στην άλλη...». (σελ 148)

«Με ένα τέτοιο όνειρο δεν μπορεί να συμφωνούσαν ακόμη και τα παιδιά των εχθρών . γιατί παιδιά ήταν και κείνα. Και δε θα νοιάζονταν διόλου για των μεγάλων τις διαφορές...» (σελ 149)

5.4 Λίτσα Ψαραύτη «Το διπλό ταξίδι»

Πρόσωπα

Βαγγελίτσα: Είναι η ίδια η συγγραφέας, η οποία ξετυλίγει το κουβάρι των αναμνήσεων της δικής της προσφυγιάς που έζησε πριν χρόνια όταν αναγκάστηκε να εγκαταλείψει εξαιτίας του πολέμου τη Σάμο. Μετά από μία επίσκεψη της στην Παλαιστίνη θυμάται όλα αυτά που έζησε εκεί ως πρόσφυγας με την οικογένειά της. Γυρίζει στα παιδικά της χρόνια στη Σάμο, όπου ήταν ευτυχισμένα, μέχρι που οι κατακτητές σκόρπισαν την παιδική ανεμελιά της και τη γέμισαν φόβο και αγωνία. *«Οι μνήμες, σαν το κύμα που αναδιπλώνεται για να ξαναγυρίσει ορμητικότερο, χίμηξαν και μ' έφεραν σαράντα χρόνια πίσω...».*

Η μητέρα: είναι ένας άνθρωπος γενναϊόδωρος, που βοηθά το συνάνθρωπό της, τους συγγενείς και τους φίλους «Υπάρχουν πιο αναγκασμένοι από εμάς»(σελ 17) Προσπαθεί να συνετίσει τον άνδρα της να αφήσει τους ηρωισμούς στην περίοδο της ιταλικής κατοχής για να αποφύγουν τις συμφορές. *«θα μας βρει καμιά συμφορά ....είναι καιροί για τέτοιες παλικαριές...»* (σελ 37). Όταν αρχίζουν να βιώνουν το προσφυγικό δράμα είναι ψύχραιμη και προσπαθεί να δώσει κουράγιο στα παιδιά της αλλά και στους άλλους πρόσφυγες. Δεν αντέχει όμως πάντα και είναι φορές που λυγίζει. Είναι άνθρωπος δραστήριος και βρίσκει λύσεις στις δυσκολίες.

Ο πατέρας: είναι ένας άνδρας γενναίος με υψηλά πατριωτικά αισθήματα. Προσπαθεί να προσαρμοστεί στις συνθήκες της προσφυγιάς, δεν μπορεί όμως να βρει δουλειά.

Ισμήνη: η αδερφή της Βαγγελίτσας: *«Ήταν το καμάρι της οικογένειας. Κοπελάρα στα δεκαεφτά της ψηλή, γεροδεμένη, με σπαστά κορακάτα μαλλιά, σταράτο δέρμα και μάτια*

σαν τα τσάγαλα της μυγδαλιάς που φύτευε στη μέση της αυλής μας. Ο πατέρας τη λάτρευε..... ήταν ο γιος που του έλειπε.... η ζωντάνια και το κέφι μας ξεσήκωναν.» (σελ 25). Η Ισμήνη γνωρίζει έναν Ιταλό και παντρεύεται.

Θείος Λεωνίδα: «Τα ήξερε όλα.....όλο διάβαζε κάτι χοντρά βιβλία... ήταν ο καημός της μάνας μου. Τον αγαπούσε σαν παιδί της» Υπερασπιζόταν την πατρίδα και παλλέυε ενάντια στον κατακτητή. «αν σε πιάσουν με προκηρύξεις ...θα σε τουφεκίσουν».(σελ 32).

Ανάλυση

Η ζωή στο νησί και η βίαιη εγκατάλειψη του

Η Σάμος με την ιταλική κατοχή υποφέρει και η Βαγγελίτσα βιώνει τη στέρηση και τις δυσκολίες. «Η κατάσταση όλο και χειρότερη. Μαζί με τα τρόφιμα και το ψωμί, χάθηκε κι η ανθρωπιά και η συμπόνια.» «Εβλεπες το γείτονα σου , το φίλο σου , το γνωστό σου, να λιώνει [...]και η καρδιά σου έμενε πέτρα.» (σελ 21) «Ο κόσμος ζάρωσε [...] η ξενοιασιά έφυγε από τις παιδικές μας καρδιές [...] παρακολουθούσαμε τα μισόλογα των μεγάλων, διαβάζαμε στα πρόσωπά τους την απόγνωση, προσπαθούσαμε να καταλάβουμε....» (σελ 40)

Η Βαγγελίτσα περιγράφει τις αντιδράσεις της και τις σκέψεις της όταν το νησί αρχίζει να βομβαρδίζεται από τους Γερμανούς και όλοι τρέχουν να σωθούν: «Ακούστηκε το ουρλιαχτό της σειρήνας [...] ο φόβος με έχει παραλύσει [...] φωνές ακούγονταν από παντού, ο κόσμος έτρεχε αλαφιασμένος ..με έπιασε πανικός...». Μπήκαν στο χαντάκι» (σελ 64) «Φτάνει πια, φτάνει[...] Γιατί τους αφήνεις και μας σκοτώνουν, Παναγιά μου; έκλαιγα και παρακαλούσα..» (σελ67) «Εβλεπες μόνο χαλάσματα [...] ο κόσμος έτρεχε παραλογισμένος...» (σελ 69) «Μέσα σε λίγες ώρες η ζωντανή και όμορφη πόλη έγινε στάχτη[...] Όλα τα αγαθά, οι κόποι, ο ιδρώτας, ο μόχθος των ανθρώπων ήταν τώρα ένας σωρός χαλάσματα. Ένα πελώριο ΓΙΑΤΙ ορθωνόταν μπροστά μου και γύρευε απάντηση. Γιατί να γίνονται πόλεμοι; Γιατί να σκοτώνονται παιδιά;[...] Κατάπινα τα δάκρυά μου κι έτρεχα πίσω από τη μάνα μου, ξεψυχισμένη...» (σελ 70)

Άλλες φορές αυτό το δρόμο τον κάναμε με χαρές και τραγούδια.. (σελ 76)» Τώρα ο κόσμος είχε έρθει τα πάνω κάτω» «Προσπαθούσα να καταλάβω γιατί τρέχαμε μέσα στη νύχτα με την ψυχή στο στόμα, γιατί τα αεροπλάνα γκρέμιζαν τα σπίτια μας, έσβησαν τα όνειρα και τις ελπίδες μας, ποιος έφταιγε...» (σελ 78)

Ο κόσμος εγκαταλείπει το νησί με πανικό και με όποιο μέσο διαθέτει: «τον κόσμο τον έχει πιάσει πανικός. Όσοι έχουν βάρκες, καΐκια, ανεμότρατες, τ' αρπάζουν και περνάνε στην Τουρκία». (σελ 73)

Η μητέρα αποφασίζει ότι πρέπει να φύγουν ενώ ο πατέρας αρνείται να εγκαταλείψει το νησί: «- Όλος ο κόσμος φεύγει, εμείς θα καθίσουμε να πληρώσουμε τα σπασμένα; Όπου πάνε οι άλλοι, θα πάμε κι εμείς. Όλη νύχτα δεν έκλεισα μάτι. Δεν έχουμε άλλη επιλογή. Το Κουσάντασι είναι μία δρασκελιά.» - Γυναίκα, σίγουρα τρελάθηκες! Θα παρατήσουμε το σπιτικό μας, τα ζωντανά μας, το βιος μας και θα τρέχουμε στην Τουρκία; - ας ρημάζουν όλα, φτάνει να σωθούμε εμείς και τα παιδιά μας... Εγώ πάω να μαζέψω τα πράγματα που θα πάρουμε μαζί μας, έκανε κοφτά η μάνα μου και έφυγε σκουπίζοντας κρυφά τα μάτια της.....» (σελ 74)

Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της σκηνης στην οποία η μητέρα προσπαθεί με δάκρυα στα μάτια να χωρέσει σ' έναν μπόγο ό,τι μπορούσε να περισώσει από τα οικογενειακά κειμήλια: «έβγαζε κουβέρτες, χράμια, τραπεζομάντηλα κεντητά, σεντόνια [...] τα μάτια της έτρεχαν βρύσες[...] Είναι όλα δουλεμένα από τα χέρια των προγιαγιάδων σου [...] το κουτί των θησαυρών[...] άδειασε στη σακούλα τα πεντόλιρα, τα κωνσταντινάτα φλουριά.....τα κρεμαστά σκουλαρίκια [...] την έδεσε στη μέση της». (σσ 74,75)

Συγκινημένος εμφανίζεται και ο πατέρας «Όταν είδε τους μπόγους, στο πρόσωπό του ζωγραφίστηκε μια απέραντη θλίψη, τα μάτια του νοτίστηκαν. Κατέβασε το εικονοστάσι ...το δελφίني μας... θα το πάρουμε..(σελ 75).

Πρόσφυγες στο Κουσάντασι της Τουρκίας

Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή της άφιξης στο λιμάνι του Κουσάντασι. Οι εικόνες είναι ρεαλιστικές μέσα σ' ένα κλίμα αγωνίας και φόβου: «Φτάσαμε στο Κουσάντασι[...]στο λιμάνι[...]γινόταν κακό μεγάλο[..]ζεφόρτωναν στην αποβάθρα ανθρώπινα μπουλούκια[....] Βγάλαμε τους μπόγους, πατήσαμε στη στεριά [...] Οι αποβάθρες είχαν πήξει. Χιλιάδες άνθρωποι στριμώχονταν [...] φώναζαν... παρακαλούσαν... Οι Τούρκοι χωροφύλακες έσπρωχναν τον κόσμο, τον μάντρωναν μέσα στα σχολεία, στο τελωνείο, στις αποθήκες [...] Φορτωθήκαμε τους μπόγους και ακολουθήσαμε το κοπάδι.. .Βρήκαμε αποκούμπι στην αυλή του σχολείου». (σελ 82)

Η μητέρα αναλαμβάνει δράση και δίνει χρήματα στο φύλακα του σχολείου που τους παραχωρεί το σπιτάκι του «Η μάνα μου ανασκουμπώθηκε[....]Πώς κατάφερες το γέρο και μας άφησε να μείνουμε.... έβαλα το χέρι στο πουγκί..... Μία λίρα

στοιχίζει αυτό το αχούρι. Ας είναι ....δεν είμαστε στο δρόμο. Από την πρώτη στιγμή μάθαμε το μπαζίσσι, έπρεπε να πληρώνουμε το φύλακα.... το μάγειρα....». (σελ 83)

Η συγγραφέας ακούει τη λέξη «πρόσφυγες» και συνειδητοποιεί τη νέα της ιδιότητα: «ήρθε διαταγή να μπουν οι πρόσφυγες στα τρένα. Οι πρόσφυγες! Ήμασταν λοιπόν πρόσφυγες. Όλο αυτό το ανθρωπομάνι που άφησε τα σπίτια του, το βιος, τους δικούς του και με το Χάρο ακόμα μπρος στα μάτια του σήκωσε από ένα μπογαλάκι και πέρασε στην Τουρκία, ήταν πρόσφυγες, φοβισμένοι, πεινασμένοι, βρώμικοι, που ξεκινούσαν πάλι για καινούργιες περιπέτειες» (σσ. 84-85)

«Οι πρώτες νύχτες στο βαγόνι ήταν άγριες, αλλόκοτες.» Καβγάδες φωνές[...] για μια πιθαμή τόπου που πήρε ο ένας από τον άλλου. Ο φόβος είχε φωλιάσει μέσα μας δεν έλεγε να μας αφήσει». (σελ 86)

Η συγγραφέας παρουσιάζει τους συμπατριώτες και συγγενείς της που είχαν ζήσει τη Μικρασιατική καταστροφή και είχαν εγκατασταθεί στη Σάμο και βιώνουν για δεύτερη φορά την προσφυγιά. «Μια μέρα, Αύγουστος του 22 ήταν.....κάποια μεγάλη συμφορά θα μας βρει[....] άρχισαν να φτάνουν από τη μικρά Ασία χιλιάδες πρόσφυγες, τρελοί από φόβο[....]έφευγαν[...]για να γλιτώσουν από το μαχαίρι του Τούρκου...» (σελ 31) «Αχ τι πάθαμε οι κακορίζικοι. Πάλι πρόσφυγες! Καμία γη δεν μας δέχεται, πουθενά δεν στεριώνουμε. Πάνε είκοσι χρόνια που φύγαμε από τούτα δω τα προγονικά χώματα και βρήκαμε αποκούμπι στη Σάμο. Δεν προλάβαμε να χαρούμε το καμαράκι που χτίσαμε με χίλια βάσανα και να μαστέ πλάι κυνηγημένοι με μια αλλαξιά ρούχα, να ξαναπαίρνουμε το δρόμο της προσφυγιάς. Τι μας έχει γραμμένο ακόμα το ριζικό μας; Σε ποια ξενιτιά θα αφήσουμε τα κοκαλάκια μας;» έλεγε η Ελπινίκη Αλαστατιανή που είχε το ψιλικατζίδικο στα προσφυγικά». (σελ 85)

Η τραγικότητα του δράματος αυτών των ανθρώπων μεγεθύνεται όταν περνούν ξανά από τις περιοχές που είχαν ζήσει: «Πως κατάντησαν έτσι τα πλούσια χώματα που μας έδιναν τότε του κόσμου τα αγαθά; ..όλα ρήμαζαν, σαν να έπεσε πάνω τους βαριά κατάρα... σκούπιζε με την ποδιά τα δάκρυα της.» (σελ 88) «Ποιος να έλεγε πως θα ξαναπερνούσαμε από αυτό τον καταραμένο τόπο, αναστέναξε ο κυρ Νικόλας..... τον Αύγουστο του 21 άφησα το ένα μου χέρι στη μάχη.....» (σελ 88)

Πρόσφυγες στη Γάζα

Το τοπίο τρομάζει, ο νέος τόπος είναι μια έρημος. «Κοιτούσαμε ολόγυρα βουβοί, παγωμένοι. Εδώ λοιπόν θα περνούσαμε τις μέρες της προσφυγιάς; Καταμεσής στην έρημο, μέσα σε παράγκες και σκηνές». (σελ 92)

Η μητέρα προσπαθεί να παρηγορήσει τη Βαγγελιώ «υπομονή θα τα αντέξουμε και αυτό, έσφιξε τα δόντια η μάνα μου, κι ακολουθήσαμε τον υπεύθυνο που τακτοποιούσε τους νέους πρόσφυγες». (σελ 92) Η Βαγγελίτσα δεν αντέχει στη σκηνή «Ένωσα να πνίγομαι. Η μάνα μου με πήρε στη αγκαλιά της, σκούπισε τα δάκρια μου. Η αγάπη της με σκέπασε σαν πουπουλένιο πάπλωμα, τα λόγια της μαλάκωσαν την απελπισία και τους φόβους μου. -Όλα θα φτιάξουν, θα δεις. Αύριο όλοι θα νιώθουμε καλύτερα...». (σσ. 93,94) «Ο πατέρας έφερε κουβέρτες[...]. κανένας μας δε σηκώθηκε..... για το βραδινό συσσίτιο. Ποιος είχε όρεξη για φαγητό;». (σελ 93)

Κάποια στιγμή η μητέρα λυγίζει και μετανιώνει για την απόφασή τους να φύγουν από την πατρίδα «Σε τι κόλαση μας έφεραν! Πώς θ' αντέξουμε μέσα στην έρημο; ...Καταραμένος τόπος!» (σελ 93) «Η μάνα μου δεν κρατήθηκε άλλο. Έβαλε τα κλάματα. Ένα σιγανό, πονεμένο αναφιλητό, που μου μάτωνε την καρδιά» (σελ 94). Ο πατέρας τις δίνει κουράγιο και εκφράζει την αισιοδοξία του για την επιστροφή «Προσωρινοί είμαστε εδώ.... Ο πόλεμος θα τελειώσει γρήγορα.... Τι έγινε το κουράγιο σου...-Έπρεπε να σ' ακούσω, Μανόλη, να μείνουμε στην πατρίδα. Τώρα θα αφήσουμε τα κοκαλάκια μας στην έρημο» (σελ 94). «Η μάνα μου δεν μπορεί να συνηθίσει και όλο κλαίει κρυφά». (σελ 111)

Οι συνθήκες είναι δύσκολες στη σκηνή που πλημμυρίζει από τη βροχή και τρέχουν να βρουν καταφύγιο σε άλλη σκηνή: «Πλημμύρισε η σκηνή μας ..μια γωνιά ν' ακουμπήσουμε, έκανε ξεψυχισμένα η μάνα μου» (σελ 96). Σε δύσκολες ώρες υπάρχουν και οι διαμάχες : «Τώρα έχουμε πόλεμο, ο Κόσμος ήρθε τα απάνω κάτω. Είμαστε όλοι πρόσφυγες χτυπημένοι από την ίδια συμφορά» (σελ 97).

Στο Σχολείο: Η Βαγγελίτσα γράφτηκε στο σχολείο «Από τις πρώτες μέρες γράφτηκα στο σχολείο. Το μάθημα γινόταν μέσα σε μια σκηνή. Ο καημένος ο κύριος Θεοφάνης, ο δάσκαλός μας, είδε κι έπαθε να μας συμμαζέψει.» (σελ.105)

Οι γιορτές στην προσφυγιά έχουν άλλη αίσθηση. Ωστόσο οι ελπίδες δε χάνονται «Τέτοια θλιβερά Χριστούγεννα να πάνε και να μην ξανάρθουν! Να έχετε την ευχή μας παιδιά! Καλή λευτεριά και του χρόνου στην πατρίδα! «Πρέπει να πούμε τα δικά μας κάλαντα, τα κάλαντα της προσφυγιάς, για να δώσουμε κουράγιο και δύναμη στον κόσμο» (σελ 116) «Οι ευχές διασταυρώνονταν και δάκρυα αλάκωναν τα πρόσωπα» (σελ 117).. «Στις 16 Απριλίου το ημερολόγιο έγραφε: Κυριακή, Άγιον Πάσχα δε βρέθηκε όμως ούτε ένα κόκκινο αυγό να τσουγκρίσουμε, δεν ακούσαμε αν αναστήθηκε ο Χριστός....(σελ 134).

Η ζωή στο στρατόπεδο δε σταματά για τους πρόσφυγες. Αρχίζουν να προσαρμόζονται. «*Η καινούργια χρονιά μπήκε με ελπίδες και καλά προμηνύματα. Η ζωή στο στρατόπεδο έστρωσε. Έγιναν γάμοι, γεννήθηκαν παιδιά... Δεν μας έλειψε και η ψυχαγωγία.... « Δίνονταν και διαλέξεις. Καθηγητές... μας μιλούσαν για μια καινούργια γενιά που θα διώξει τα σκοτάδια και θα γράψει μια νέα πορεία» (σελ 124) [...] «Τα παιδιά πουλούσαν πορτοκαλάδες και λεμονάδες στους στρατιώτες» (σελ 127).*

Πρόσφυγες στην Ιερουσαλήμ -Αγώνας για επιβίωση και προσαρμογή

Η οικογένεια αποφασίζει να μετακομίσει στα Ιεροσόλυμα για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης αφού οι συνθήκες στις σκηνές ήταν δύσκολες και με αρρώστιες, ιλαρά, βρογχικά... (σελ 138). Έτσι η Βαγγελίτσα αναγκάζεται να αποχωριστεί τις φίλες της «*Δέσαμε πάλι τους μπόγους, αποχαιρέτισαμε γνωστούς και φίλους[...]όλες μας αποφύγαμε να μιλήσουμε για πράγματα που θα μας πονούσαν.....(σελ 139)*

Η συγγραφέας θυμάται: «*σαράντα χρόνια πριν, ένα σαραβαλιασμένο λεωφορείο είχε σταματήσει και μια ταλαιπωρημένη οικογένεια, η δική μου, κατέβηκε παραζαλισμένη σέρνοντας τους μπόγους της προσφυγιάς» (σελ 158).*

Η ιδέα του άγνωστου και του αβέβαιου την κυριεύει «*Η καρδιά μου σφίχτηκε Σε ποια φυλακή πηγαίναμε να κλειστούμε;» (σελ 159) «Φορτωθήκαμε τους μπόγους και χωθήκαμε στα στενά σοκάκια.... Άραβες., Εβραίοι..., Εγγλέζοι..., Ινδοί, άγνωστες γλώσσες, συνωστισμός, μπόχα....(σελ 160).*

Τελικά θα βρουν καταφύγιο σε ένα κελί στο μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης. Εκεί η Βαγγελίτσα θα μάθει πολλά για την Ιερουσαλήμ και τη συνύπαρξη διαφορετικών θρησκειών και πολιτισμών. «*Χριστιανοί..., Μουσουλμάνοι..., Εβραίοι....(σσ 163, 164).*

Τα παιδιά προσαρμόζονται στο μοναστήρι. Βρίσκουν παιχνίδια αλλά παρακολουθούν και μαθήματα «*....βρήκαμε καινούργια παιχνίδια... στα υπόγεια των μοναστηριών[...]ανεβήκαμε στις ταράτσες» (σελ 165) ...από τις ταράτσες... βρέθηκα στα θρανία... μαζί με τα άλλα προσφυγάκια κατεβαίναμε στα υπόγεια του Πατριαρχείου [.....]για δάσκαλο είχαμε ένα γέροντα παπά... (σελ 166). Ο πάτερ Μελέτιος άλλο βιβλίο δεν ήξερε από το ευαγγέλιο και τις Πράξεις των Αποστόλων[...]μας έβαζε να ζωγραφίσουμε σκηνές από τη ζωή του Χριστού. (σελ 167)*

Στα Ιεροσόλυμα ο πατέρας προσπαθεί να βρει δουλειά, απογοητεύεται και θυμώνει. «*Στην Ιερουσαλήμ ο πατέρας έτρεξε παντού, χτύπησε πόρτες, ζητούσε να βρει μια οποιαδήποτε δουλειά[...] κάθε φορά που γύριζε άπρακτος κλεινόταν στον εαυτό*

του[...]άλλες φορές πάλι ξέσπαζε ο θυμός του[...] έπαιρνε τους δρόμους. Γύριζε ζαλαφρωμένος κι άφηνε στο τραπέζι ένα πακετάκι με γλυκά».(σελ 170)

Η μητέρα πουλά τα κοσμήματά της για να εξασφαλίσει χρήματα. Αναλαμβάνει να εργαστεί για να επιβιώσουν. Βρίσκουν ιδέα να φτιάχνουν στέφανα για γάμους. «Μπορώ να ζήσω και χωρίς τα σκουλαρίκια... δεν ξέρει κανείς τι μας λάχει να γράψει η τύχη...».(σελ 102) Αφού δεν υπάρχουν δουλειές για τους άντρες, θα δουλέψουν οι γυναίκες. Η δουλειά δεν είναι ντροπή» (σελ 171). «Φτιάχνουν στέφανα για γάμους». (σελ 171)

Ο Πατέρας αρρωσταίνει βαριά και χρειάζονται λεφτά για φάρμακο. Δίνουν τις λίρες και τα φλουριά που τους απέμειναν. (σελ 188)

Αντιμετώπιση από τους γηγενείς κατοίκους- Ρατσισμός

Στην Παλαιστίνη πολλοί ντόπιοι τους φέρονται με ανθρωπιά και δεν τους εκμεταλλεύονται όπως άλλοι. «Τα πορτοκάλια για το μαγαζί μας τ' αγοράζαμε από το Σαμίχ, τον περιβολάρη. Τις περισσότερες φορές γέμιζε το δίκτυ μας χωρίς να παίρνει τα δύο γροσάκια, χώρια που μας άφηνε και τρώγαμε όσα θέλαμε. Είχε επτά παιδιά.».(σελ.129)

Η ελληνική παροικία στα Ιεροσόλυμα βοηθάει τους πρόσφυγες. « Η ελληνική παροικία στα Ιεροσόλυμα ήταν πλούσια και δραστήρια. Οι κυρίες έκαναν εράνους και οργάνωναν γιορτές για να βοηθούν τους πρόσφυγες. Μια μέρα ήρθαν στο σχολείο δύο κυρίες και μας μοίρασαν δέματα με ρούχα και μας κάλεσαν την επόμενη Κυριακή στο YMCA για μια απογευματινή παιδική γιορτή».(σελ 175)

Η Βαγγελίτσα όμως γνωρίζει ρατσιστική συμπεριφορά από παιδιά της ελληνικής παροικίας όταν βρίσκεται καλεσμένη σε μία γιορτή. Ενώ περιμένει με λαχτάρα τη γιορτή θα πληγωθεί και θα νιώσει την απόρριψη. « Όταν γύρισα στο σπίτι κι άνοιξα το δέμα, θαμπώθηκα. Πιο όμορφο φουστάνι δεν είχα ξαναδεί.(σελ 175)» « Περίμενα με χτυποκάρδι τη γιορτή».(σελ 176)

Η αφήγηση δηλώνει τη δύσκολη θέση στην οποία βρέθηκε και τα συναισθήματα θυμού και λύπης. «Κάθισα ανάμεσα στα πλουσιόπαιδα της παροικίας και πρόσεχα να μη ζαρώσω το ωραίο μου φουστάνι. Πού μένεις; με ρώτησε το αγόρι που καθόταν πλάι μου, προσπαθώντας ν αρχίσει κουβέντα. [...] στο μοναστήρι της αγίας Αικατερίνης. Μα εκεί μένουν πρόσφυγες, είπε περιφρονητικά. Εγώ μένω στη βίλα που είναι απέναντι από την Πύλη της Δαμασκού. Εμείς είμαστε πρόσφυγες, κράτησα με δυσκολία το θυμό μου. Ο μπαμπάς μου είναι πρεσβευτής , ο δικός σου τι δουλειά κάνει;

Ο πατέρας μου δεν έχει δουλειά τώρα στο νησί όμως φρόντιζε τα κτήματά μας. Γύρισε και με κοίταζε λες και είχα χολέρα. Κοιτούσα ίσα μπροστά μου για να μη δει την ταραχή που με έπνιγε[...]πήρα ένα πορτοκάλι κι άρχισα να το καθαρίζω με τα χέρια». (σελ 177)

Η συγγραφέας περιγράφει με λεπτομέρεια την απόρριψη που ένιωσε. «*Στο τραπέζι παγωμάρα. Κοιτάζτε πως τρώει, με κάρφωσε το διπλανό κορίτσι.... στην κυρία που μας σερβίριζε. - Δεν πειράζει αγάπη μου μουρμούρισε μέσα από τα δόντια της η κυρία. Τα μάτια της όμως με κοιτάζαν επιτιμητικά, έλεγαν ότι πείραζε».* (σελ 178)

«Ένα κορίτσι ....στάθηκε μπροστά μου ποζάτη και με παρατηρούσε εξεταστικά. Η μύτη της έσταζε περιφρόνηση. Παιδιά κοιτάζτε! Αυτό το φουστάνι που φοράει είναι δικό μου..- λες ψέματα! τραύλισα. ....- δεν το φορούσα πια το δώσαμε στον έρανο των κυριών, συνέχισε με κακία. ..κι άλλα παιδιά διασκέδαζαν με τη σαστιμάρα μου. Τα κορίτσια ήταν πιο σκληρά[....] Με έπνιξε θυμός. Όρμησα καταπάνω τους και άστραφα ένα χαστούκι στο ζανθό κορίτσι. Με μια δυνατή σπρωξιά ζάπλωσα κάτω την ψηλομύτα που μου έφραζε το δρόμο ..Η φωνή της κυρίας έφτασε στα αυτιά μου σαν βιτσιά. - Αυτά παθαίνει κανείς όταν προσκαλεί πρόσφυγες, κάθε καρυδιάς καρύδι[....] άρχισα να τρέχω σαν κυνηγημένη. Τα μάτια μου είχαν θολώσει από τα δάκρυα, δεν ήθελα όμως να τ' αφήσω να τρέξουν[...]έσφιγγα τα δόντια μου... (σσ. 178,179)

Εξιστορούνται και ρατσιστικές συμπεριφορές προς τους Εβραίους αφού η φίλη της στο νησί η Σάρα είναι Εβραία «*Πάλι σ' αυτούς τους αντίχριστους πήγες! «ξέρεις τι τα κάνουν οι Εβραίοι τα μικρά παιδιά; Τα βάζουν μέσα σ' ένα βαρέλι με καρφιά ..για να βγει το αίμα να το πιούνε. «Είναι Εβραίοι.. Αυτοί σταύρωσαν το Χριστό[...]*Η γειτονιά δεν είχε ευτυχώς τις προκαταλήψεις της Σμαράγδας» (σσ. 56,57)

Οι Εβραίοι γίνονται και αυτοί πρόσφυγες: «*Οι Γερμανοί τους κυνήγησαν σε όλες τις χώρες[...]*όσοι γλίτωσαν αναζητούν στην Παλαιστίνη καταφύγιο και μια νέα πατρίδα. Δε θα ήταν και αυτή προσφυγάκι, σαν κι εμένα σε ξένο τόπο; η Σάρα είχε γεννηθεί στη Σάμο, όπως και εγώ, μιλούσε ελληνικά εκεί ήταν η πατρίδα της, το σπίτι της, το σχολείο της, οι φίλοι της που την αγαπούσαν». (σελ 200)

Η συγγραφέας αναρωτιέται για τη στάση των Παλαιστινίων απέναντι στους Εβραίους. «*Και η φάρα της Ρασμίγιας πώς θα αντιμετώπιζε τους νιόφερτους; θα δέχονταν να μοιράζουν τα πορτοκάλια τους και τα πλούσια χωράφια της Παλαιστίνης; Δε θα είναι και πολλοί καλόδεχτοι εδώ. Οι Άραβες δε τους θέλουν».* (σελ 201)

Νοσταλγία για την πατρίδα- ελπίδα επιστροφής

Περιγράφονται οι ευτυχισμένες και οι ανέμελες μέρες στην Σάμο «Όλη τη μέρα τρέχαμε στα στενά δρομάκια κοντά στα σπίτια μας και παίζαμε...» (σελ 15)

Η συγγραφέας περιγράφει τη σκηνή που ανακαλύπτουν με την παρέα της τη θάλασσα και χαίρονται νοσταλγώντας το νησί τους. «*Η θάλασσα! Οι μνήμες ξεσηκώθηκαν και χίμηξαν να μας πνίξουν. Ήμασταν όλες παιδιά της θάλασσας, γεννημένες δίπλα στο κύμα*» (σελ 107) «*κάθε φορά που βαριόμασταν τα παιχνίδια στο στρατόπεδο και μας έπνιγε η νοσταλγία, τρέχαμε στους αμμόλοφους να αντικρύσουμε τη θάλασσα.....*» (σελ 109)

Η Βαγγελίτσα προσπαθεί να φτιάξει ένα καράβι για να επιστρέψουν στην πατρίδα. «*Θα σας πάω εγώ στο νησί, έλεγα. Μάζενα χρωματιστά χοχλάδια και.. σκάρωνα ένα καράβι.... έγραψα στην πλώρη «Ελευθερώτρια.... και ξανάφτιαχνα το καράβι μου όλο και πιο μεγάλο για να μας χωρέσει όλες, να χωρέσει ολόκληρη την προσφυγιά, που λαχταρούσε να ξαναγυρίσει στα νησιά μας*». (σελ 110).

Ο πατέρας δε χάνει την ελπίδα του «*«Προσωρινοί είμαστε εδώ.... Ο πόλεμος θα τελειώσει γρήγορα....(σελ 94)*

Οι πρόσφυγες γιορτάζουν τα Χριστούγεννα με την ελπίδα της επιστροφής στην πατρίδα. «*Τι και αν γιορτάζουμε ξανά πρόσφυγες μες στην άμμο, σε λίγο θα αντικρίσουμε τη λατρεμένη Σάμο.*» (σελ 117)

Η διατήρηση του ελληνικού και θρησκευτικού στοιχείου

Η μητέρα εκφράζει το θυμό της για τον έρωτα της Ισμήνης με έναν Ιταλό «*Καλύτερα να πεθάνω παρά να δω τέτοιο ρεζίλικι[...] η κόρη μου[...] με έναν Ιταλό!*» (σελ 44)

Ο πατέρας επιθυμεί τα παιδιά του να διατηρήσουν την ελληνική παράδοση: «*Δεν καταλαβαίνεις πως όλα αυτά είναι προπαγάνδα; Θέλουν να σκλαβώσουν την ψυχή μας, να ξεχάσουμε την πατρίδα μας..[...].Πού ακούστηκε το παιδί ενός Δελφινόσημου να κάνει παρέα με τους εχθρούς της πατρίδας!*» (σελ 28) «*Ακούς εκεί να θέλει να πάει σε ιταλικό σχολείο το παιδί μου!*» (σελ 32)

«*Και το δελφίني μας θα το πάρουμε. Είναι και αυτό ένα κομμάτι από την οικογένεια..... και το 'βαλε στον μπόγο μαζί με τα εικονίσματα.*».(σελ 76)

«*Άλλοι το γύριζαν στο ένδοξο παρελθόν της Ελλάδας: Είμαστε απόγονοι των πολεμιστών της Σαλαμίνας και του Μαραθώνα, να συνεχίσουμε τον αγώνα του Κολοκοτρώνη και του Μιαούλη, να κρατήσουμε την Ελλάδα ελληνική, ενωμένη και δυνατή, βροντοφώναζαν.*» (σσ.123,124)

Θρησκευτικό στοιχείο: «Το καντήλι τσίριζε μπροστά στα εικονίσματα,..... η μάνα μας κράταγε έναν κόμπο λάδι για ν' ανάψει το καντήλι για να έχουν οι άγιοι συντροφιά.....» (σελ 41) Κατέβασε το εικονοστάσι, δύο εικονίσματα, την Αγία Τριάδα και την Παναγία με το βρέφος και τις έχωσε σ' έναν μπόγο.....(σελ 75).

Φιλία

Σημαντική θέση έχει η έννοια της φιλίας η οποία στις παιδικές ψυχές δεν έχει σύνορα. Η Βαγγελίτσα συνδέεται με φίλια στη Σάμο με την Εβραία Σάρα, που παίζει μουσική. Οι δυο τους θα συναντηθούν μετά από χρόνια στην Ιερουσαλήμ: *Η Σάρα «Ήταν αλλιότικη από όλα τα κορίτσια της τάξης, όχι μόνο στην εμφάνιση αλλά και στα φερσίματα..έπαιζε βιολί... θα γινόταν μεγάλη καλλιτέχνης μία μέρα.....»* (σελ 54-55)

Η σχέση της επίσης με τη Ρασμίγια που γνώρισε ως πρόσφυγας στη Γάζα ήταν πολύ σημαντική. Η Ρασμίγια της αλάφραινε το βάρος της προσφυγιάς με τις ζωγραφιές και τις συζητήσεις τους. *«Τη Ρασμίγια ,την κόρη του Σαμίχ, τη γνώρισα όταν πρωτοπήγαμε στο περιβόλι τους.[...] διάλεξε το πιο μεγάλο ρόδι από το σωρό και μου το πρόσφερε. Ντράπηκα που δεν είχα και εγώ κάτι να της χαρίσω[....]Το κοριτσάκι γνώριζε ελληνικά από τους πρόσφυγες που έρχονταν και αγόραζαν φρούτα[...].είναι φυσικό να έχουν μάθει οι ντόπιοι τη γλώσσα μας».*(σελ 130)

Οι ζωγραφιές της Ρασμίγια προκαλούν στη Βαγγελίτσα την ίδια συγκίνηση με τη μουσική της Σάρας. *«Ενιωσα την ίδια ταραχή, όπως τότε που η Σάρα έβαζε τις νότες δίπλα δίπλα και το μυαλό αλάφρωνε και πέταγε μακριά»* (σελ 131) *«Στο δρόμο του γυρισμού δεν περπατούσα, πετούσα. Η καρδιά μου τραγουδούσε. Έχω μία καινούργια φιλενάδα, έχω μια καινούργια φιλενάδα».. Με τη Ρασμίγια συνδεθήκαμε με γερή φίλια. Τη θαύμαζα, γιατί έκανε πράγματα που εγώ δεν μπορούσα.» Πού ξέρεις μπορεί και εσύ μία μέρα να κάμεις σπουδαία πράγματα, έλεγε με χαμόγελο... Να θα μπορούσες να γράφεις για τις χαρές και τις λύπες, τις έγνοιες και τους καημούς των ανθρώπων[...]. δηλαδή να γίνω συγγραφέας σαν τον Ιούλιο Βερν και να γράψω για τους άγνωστους κόσμους και μακρινά ταξίδια;»* (σελ 132).

Η συγγραφέας περιγράφει τα συναισθήματα του πόνου του αποχωρισμού από τη Ρασμίγια. *«Με τη Ρασμίγια ο χωρισμός ήταν δύσκολος. Ήξερα πως δε θα την ξαναέβλεπα ποτέ πια. Εδώ κλείνει ένα αγαπημένο κεφάλαιο, σκεφτόμουν, μια εποχή όπου όλα ήταν αστραφτερά και όμορφα, ακόμα και μέσα στη ξεραϊλα της ερήμου [...]Άδικα στενοχωριέσαι, συνέχισε, θα ξαναβρεθούμε.....όποιος έρθει μια φορά στην Παλαιστίνη, ξανάρχεται...»* (σελ 139)

Ωστόσο διατήρησαν επικοινωνία αφού η Ρασμίγια της έστειλε τις ζωγραφιές της που απεικόνιζαν τη σκληρή μοίρα του τόπου της. *«Οι άνθρωποι εκεί κάτω ξέχασαν το θεό των Δέκα εντολών..., είπε ο πατέρας όταν ήρθε η εικόνα με το πληγωμένο πουλί»* Εικόνες ζωγραφισμένες με τραχύ μαύρο, σβησμένο λευκό και σκούρο γκριζο». (σελ 151)

Η συγγραφέας μετά από χρόνια αναζητά τη φίλη της τη Ρασμίγια *«η Ρασμίγια μπαινοβγαίνει στις φυλακές. Για τους πίνακες της. Είναι η εθνική μας ζωγράφος, η λαϊκή ηρωίδα της Παλαιστίνης. Τα έργα της κρίθηκαν ανατρεπτικά... Μόλις βγαίνει από τη φυλακή αρπάζει τα πινέλα της..... ξεσηκώνει τις καρδιές των ξεριζωμένων.»* (σελ 154)

Επιστροφή στη Σάμο

Η Βαγγελίτσα με την οικογένεια της είναι τυχερή. Ζουν για λίγο την προσφυγιά και μόλις τελειώνει ο πόλεμος γυρίζουν στη Σάμο. Στο φορτηγό της επιστροφής τραγουδούν: *«Του γυρισμού η ώρα να τη, έφτασε, παιδιά*

Στη λεύτερη πατρίδα μας ο νους μας φτερουγά.... (σελ 197)

Το σύμβολο της προσφυγιάς ο μπόγος ελαφραίνει πια από το βάρος όπως και οι ψυχές των ανθρώπων που τον κουβαλούν. *«Πόσο ανάλαφρος γίνεται ο μπόγος όταν παίρνεις το δρόμο της επιστροφής για την πατρίδα.! (σελ 197). Έβλεπα πρόσωπα ολόγυρα χαμογελαστά να λάμπουν σαν να βρίσκονται σε γιορτή. Μήπως δεν ήταν γιορτινή αυτή η μέρα, που ξεκινούσε το ταξίδι του γυρισμού; (σελ 198).*

Η σκηνή της επιστροφής στο λιμάνι είναι συναισθηματικά φορτισμένη. *«Ο κόσμος στην αποβάθρα μυρμήγκιαζε. Όλο το νησί είχε κατεβεί να μας υποδεχτεί. Είχαμε ανεβάσει τους μπόγους στο κατάστρωμα, οι πιο ανυπόμονοι στριμώχνονταν στη σκάλα. Μόλις έριξε άγκυρα, χιμήξαμε όλοι μαζί. Στην αποβάθρα αφήσαμε τους μπόγους, γονατίσαμε, φιλήσαμε το χώμα και πέσαμε στις αγκαλιές των δικών μας.... «Φτάσαμε στην πατρίδα, στο σπίτι μας... στο σπίτι μας... τραγουδούσε η καρδιά μου.»* (σελ 204)

Στην Ιερουσαλήμ και στη Γάζα μετά από σαράντα χρόνια

Η συγγραφέας επιστρέφοντας στην Ιερουσαλήμ και στη Γάζα της Παλαιστίνης θυμάται τα προσφυγικά της χρόνια. *«Να με λοιπόν ξανά στην Ιερουσαλήμ.... Ένας κύκλος σαράντα χρόνων έκλεινε.... Είχα τραβήξει την κλωστή από το κουβάρι του χρόνου και ήθελα να πιω γουλιά γουλιά το γλυκόπικρο πιτό της θύμησης.»* (σελ 143).

«Μπροστά σ' αυτή την πέτρα, σαράντα χρόνια πριν, ένα σαραβαλιασμένο λεωφορείο είχε σταματήσει και μια ταλαιπωρημένη οικογένεια, η δική μου, κατέβηκε παραζαλισμένη, σέρνοντας τους μπόγους της προσφυγιάς» (σελ 158)

«Η Γάζα των παιδικών μου χρόνων, η προσφυγιά, το στρατόπεδο στην έρημο, τα παιχνίδια στην άμμο, ο καιρός που η πίκρα και η χαρά πήγαιναν χέρι χέρι... Το αχολογητό της κοντινής καμπάνας εξακολουθούσε να γεμίζει τον αγέρα. Γύρνα πίσω μου ψιθύριζε η μουσική της, ψάξε να βρεις τα παιδικά χρόνια που χάθηκαν, τότε που τα γέλια, οι χαρούμενες φωνές, οι φιλίες, η δίψα για ζωή, ανακατεύονταν με τα δάκρυα και τις έγνοιες. Φέρε στο φως τις ξεχασμένες μορφές, τις ελπίδες και τα όνειρα που γέννησαν εκείνοι οι καιροί, ...γίνε ξανά παιδί και παίζε στην άμμο» (σελ 144, 145)

Στη Γάζα η συγγραφέας αντικρίζει σ' ένα στρατόπεδο πάλι πρόσφυγες και διαπιστώνει ότι ο πόλεμος και η προσφυγιά είναι διαχρονικά φαινόμενα. Βλέπει το δράμα του λαού της Παλαιστίνης. *«Βγήκα στον κάμπο. Σαν να ζούσα σ' ένα έργο επιστημονικής φαντασίας και η σήραγγα του χρόνου με είχε γυρίσει σαράντα χρόνια πίσω... λες και ο πόλεμος και η προσφυγιά δεν είχαν τελειώσει ακόμα» ...Νόμιζα πως η προσφυγιά είχε παντού την ίδια τραγική όψη. Τούτη όμως είχε τη δική της αγριάδα , γιατί οι άνθρωποι που έμεναν σ' αυτό το στρατόπεδο είχαν γίνει πρόσφυγες στον ίδιο τους τον τόπο, διωγμένοι από τα σπίτια τους, τα χωράφια τους, τη γη τους.» (σελ 152)*

«Οι άθλιοι καταυλισμοί, η φτώχεια, οι διωγμοί, οι φυλακές.... χιλιάδες ξεσπιτωμένοι ζουν μέσα στη φτώχεια και την εξαθλίωση, κνηνημένοι μέσα στην ίδια την πατρίδα τους». (σελ 156)

Εκεί στον προσφυγικό καταυλισμό συναντά παιδιά που της θυμίζουν τα δικά της προσφυγικά βιώματα. *«Τσούρμο παιδιά καθόταν.... χτυπούσαν ρυθμικά τα χέρια τους και τραγουδούσαν .....όρθια η δασκάλα τους, έδινε τον τόνο..... σκοτεινά ματάκια με κοίταζαν υποψιασμένα» (σελ 152)*

Μηνύματα αντιπολεμικά και συναδέλφωσης

Στο κείμενο είναι διάχυτα ερωτήματα για τους υπαίτιους των πολέμων καθώς και μηνύματα ειρήνης και συναδέλφωσης. *«Ποια είναι τα μεγάλα αφεντικά;» (σελ 74)*

«Ξέρω κι εγώ; Θα' ναι αυτοί που ορίζουν τις τύχες του κόσμου και αποφασίζουν πότε θα γίνει πόλεμος, αν θα ζήσουμε ή θα πεθάνουμε....» (σελ 74)

«Εμείς θα παλέψουμε.[...]θα φτιάξουμε έναν όμορφο κόσμο, που θα πιστεύει στην αγάπη και στην αδερφοσύνη....(σελ 33) «Φαντάσου κάποιον να σου σφίγγει το λαιμό και εσύ να πνίγεσαι και να μην μπορείς ν' ανασάνεις... να φοβάσαι να πεις ελεύθερα

αυτό που σκέφτεσαι .....να μην ορίζεις τη ζωή σου και να ζεις συνέχεια μέσα στον τρόμο και την σκλαβιά...» (σελ 38) «Οι πόλεμοι δε λύνουν πάντα τις διαφορές. Αντίθετα δημιουργούν νέες, συνδανλίζουν τις παλιές... (σελ 157) «Τον πόλεμο τον ξέρουν όλοι, γεννήθηκε με τον άνθρωπο από τότε που ο Κάιν σκότωσε τον αδερφό του»....(σελ169) «Εκείνο που ξέρω εγώ είναι πως πρέπει ν αλλάζουν οι καρδιές των ανθρώπων, αλλιώς οι πόλεμοι θα εξακολουθούν, έλεγε η μάνα μου..» (σελ 196).

5.5 Σύγκριση των βιβλίων

Μετά την ανάλυση που προηγήθηκε, είναι φανερό ότι και τα τέσσερα μυθιστορήματα, που εξετάσαμε στην παρούσα εργασία, επικεντρώνονται στο θέμα της προσφυγιάς και αποτυπώνουν καθαρά τις διαστάσεις των τραγικών γεγονότων που οδήγησαν τους ήρωες σ' αυτή την κατάσταση.

Συγκρίνοντας τα βιβλία αναφορικά με τις ιστορίες τους, θα λέγαμε ότι το «*Χαρές και Λύπες*» της Φιλίσα Χατζηχάννα έχει ομοιότητες με το «*Για την άλλη πατρίδα της Λότης Πέτροβιτς*, αφού το θέμα τους και το ιστορικό πλαίσιο των ιστοριών είναι κοινά. Πρόκειται για το γεγονός της εισβολής στην Κύπρο και το προσφυγικό ζήτημα που δημιουργήθηκε μετά το πραξικόπημα. Η Φιλίσα Χατζηχάννα βίωσε το τραγικό αυτό γεγονός, ενώ η Λότη Πέτροβιτς αφηγείται ένα αληθινό περιστατικό, όπως λέει στον πρόλογό της, που η ίδια άκουσε. Αντίθετα το «*Μέσα στις φλόγες*», αναφέρεται στη μικρασιατική καταστροφή και το "Διπλό ταξίδι» στην γερμανική εισβολή το 1940. Παρόλα αυτά στο βιβλίο της Ψαραύτη υπάρχουν αναφορές από πρόσωπα που έζησαν τη Μικρασιατική καταστροφή και ήρθαν πρόσφυγες στην Ελλάδα και ξαναζούν το προσφυγικό δράμα για δεύτερη φορά.

Η αιτία της προσφυγιάς και στα τέσσερα βιβλία είναι ο πόλεμος, Οι ήρωες αναγκάζονται να εγκαταλείψουν βίαια την πατρίδα τους εξαιτίας του πολέμου. Στο «για την άλλη πατρίδα», η αιτία εγκατάλειψης, αρχικά, είναι το ανελεύθερο καθεστώς της χώρας, που ζουν οι ήρωες και στη συνέχεια ο πόλεμος. Η περιγραφή της εγκατάλειψης είναι χαρακτηριστική. Η βιαιότητα του πολέμου και η ανάγκη σωτηρίας αποτυπώνονται με σκηνές ρεαλιστικές, αποκαλυπτικές των συναισθημάτων των ηρώων.

Σχετικά με τους ήρωες των βιβλίων, στα τρία βιβλία κεντρικοί ήρωες είναι κορίτσια: η Αλίκη Μάγη της Σωτηρίου, η Βαγγελίτσα της Ψαραύτη και η Γιωργούλα της Φιλίσα Χατζηχάννα. Στο βιβλίο της Πέτροβιτς, κεντρικός ήρωας είναι ένα αγόρι, ο Τέλης Ιακώβου. Η Αλίκη Μάγη και η Βαγγελίτσα ταυτίζονται με τις συγγραφείς τους, Διδώ Σωτηρίου και η Λίτσα Ψαραύτη αντίστοιχα, αφού πρόκειται για προσωπικές ιστορίες τους και βιώματα. Μαζί τους, παρακολουθούμε και το προσφυγικό ταξίδι των οικογενειών τους, με τις οποίες υπάρχει έντονος δεσμός και εξάρτηση. Ωστόσο, στο «Μέσα στις φλόγες» η Αλίκη Μάγη, η ίδια η Σωτηρίου, δε ζει με την οικογένειά της, αφού την υιοθετεί η θεία της, ενώ ο Τέλης Ιακώβου, της Πέτροβιτς, δεν επιστρέφει στην πατρίδα με τους γονείς του, αλλά με το θείο του.

Ως προς τα συναισθήματά τους, όλοι οι ήρωες βιώνουν σε τρυφερή ηλικία τον ξεριζωμό και την προσφυγιά και αναγκάζονται από τις δύσκολες συνθήκες να ωριμάσουν. Περνούν από διάφορες συναισθηματικές διαδρομές κατά τη διάρκεια του προσφυγικού τους ταξιδιού. Ο πόνος αποτυπώνεται και εκφράζεται στα βιβλία με μεταφορές, προσωποποιήσεις, έντονες εικόνες. Ο φόβος, η θλίψη, η αγωνία, η αβεβαιότητα, ο θυμός, αλλά και η νοσταλγία, η ελπίδα και η αισιοδοξία αποτυπώνονται ρεαλιστικά από τους συγγραφείς. Με ιδιαίτερο τρόπο και οι τέσσερις συγγραφείς χρησιμοποιούν τη «γλώσσα του πόνου» για να εκφράσουν το δράμα του ξεριζωμού, της φυγής και εγκατάλειψης της πατρίδας, του αποχωρισμού, της προσφυγιάς, των κακουχιών, του ρατσισμού, της επιβίωσης, του «κλάματος που πνίγεται και δεν βγαίνει».

Ως προς τον αγώνα προσαρμογής τους, οι ήρωες με τις οικογένειές τους, μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες, προσπαθούν να επιβιώσουν αρχικά. Με πείσμα και με την ελπίδα της επιστροφής, αγωνίζονται να βρουν εργασία, να φτιάξουν ένα νέο σπιτικό. Η ανάγκη τους κάνει να ξεπερνάνε τους εαυτούς τους και να μάχονται για ένα καλύτερο αύριο. Είναι πρόσωπα που εξελίσσονται, διαμορφώνουν το χαρακτήρα τους και διδάσκονται από τη ζωή. Βέβαια παρουσιάζονται και στιγμές ψυχολογικής κατάρρευσης και αδιεξόδου. Στο «Μέσα στις φλόγες», ο πατέρας της Αλίκης πέφτει σε τέλμα επειδή δε βρίσκει δουλειά. Αντίθετα οι μητέρες των ηρώων ξεδιπλώνουν έναν ηρωισμό και θέληση για επιβίωση, που τροφοδοτείται από την αγάπη για τα παιδιά τους. Είναι η μητέρα της Αλίκης, που θα πάρει την κατάσταση στα χέρια της για να ξεφύγει από τη φτώχεια και η μητέρα της Βαγγελίτσας, στο «Διπλό Ταξίδι», που θα εξαντλήσει τη δημιουργικότητα της για να εξασφαλίσουν χρήματα.

Η νοσταλγία για την πατρίδα και η ελπίδα της επιστροφής είναι διάχυτα σε όλα τα βιβλία. Είναι αυτό που τους δίνει δύναμη να αντέξουν και να αγωνιστούν. Η νοσταλγία αυτή συνοδεύεται και από τις αναμνήσεις των ευτυχισμένων στιγμών στην πατρίδα. Ωστόσο, μόνο στο «Διπλό ταξίδι» της Ψαράτη, το όνειρο της επιστροφής γίνεται πραγματικότητα. Έτσι, όταν τελειώνει ο πόλεμος, η ηρωίδα –συγγραφέας ξαναγυρίζει μαζί με την οικογένειά της στην πατρίδα της, στη Σάμο.

Η αγάπη για την πατρίδα διαφαίνεται και από τις αναφορές που γίνονται στην προσπάθεια διατήρησης της ελληνικής παράδοσης και της καλλιέργειας της εθνικής συνείδησης. Στο «Μέσα στις φλόγες», η μητέρα της Αλίκης μιλάει στα παιδιά για την υπεροχή των Ελλήνων, ενώ ο παππούς του Τέλη Ιακώβου, στο «Για την άλλη πατρίδα», πιστεύει ότι η σωτηρία τους θα είναι η διατήρηση της εθνικής συνείδησης. Το ίδιο αισθάνεται και ο πατέρας της Βαγγελίτσας στο «Διπλό Ταξίδι» όταν νιώθει να απειλείται η ελληνικότητα τους από τον εχθρό.

Η αντιμετώπιση των προσφύγων από τους γηγενείς κατοίκους είναι ένα θέμα που θίγεται σ' όλα τα βιβλία. Στο «Μέσα στις φλόγες», οι πρόσφυγες με την είσοδο τους στο λιμάνι του Πειραιά αντιμετωπίζουν τη σκληρότητα και το ρατσισμό. Η επιβίωση και η προσαρμογή τους είναι δύσκολη, αφού τους συμπεριφέρονται απαξιωτικά. Οι πρόσφυγες είναι υπεύθυνοι για όλες τις συμφορές και αποτελούν απειλή. Οι σκηνές που περιγράφονται με τους διαλόγους είναι χαρακτηριστικές. Στο «Χαρές και Λύπες», η ηρωίδα αντιμετωπίζει τη ρατσιστική συμπεριφορά των συμμαθητών της στο σχολείο. Νιώθει τον πόνο της απόρριψης, όταν αρνούνται να γίνει πρόεδρος της τάξης, επειδή είναι πρόσφυγας. Τον ίδιο πόνο νιώθει και η Βαγγελίτσα στο «Διπλό ταξίδι», όταν σ' έναν χορό βιώνει την απαξίωση και την απόρριψη από τα παιδιά της ελληνικής παροικίας εξαιτίας του παλιού δανεικού φορέματός της και της προσφυγικής της ιδιότητας. Στο «Για την άλλη πατρίδα», δε γίνεται αναφορά σε αρνητική αντιμετώπιση των κατοίκων απέναντι στους πρόσφυγες, αφού είναι Κύπριοι συμπατριώτες τους. Αντίθετα τονίζεται η αλληλεγγύη τους και η βοήθεια που τους προσφέρουν. Η θετική αντιμετώπιση των προσφύγων είναι φανερή και στο «Διπλό ταξίδι», όταν ο Παλαιστίνιος Σαμίχ προσφέρει φρούτα στα παιδιά από το περιβόλι του. Το ίδιο και στο «Μέσα στις φλόγες», όταν κάποιοι Αθηναίοι δίνουν στους πρόσφυγες εργασία, και με την αναφορά στο γάμο της αδερφής της Αλίκης με ντόπιο.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει και στις σχέσεις των Ελλήνων με τους Τούρκους στη Μικρασία και στην Κύπρο. Στο «Μέσα στις φλόγες» και στο «Χαρές

και Λύπες» δίνεται έμφαση στην ειρηνική συνύπαρξη των δύο λαών. Η Αλίκη Μάγη της Σωτηρίου παίζει με τα Τουρκάκια, θυμάται με νοσταλγία τις συζητήσεις με το Χασάν και τον Αλή. Στο «Χαρές και Λύπες» είναι συγκινητική η ιστορία με την Τουρκάλα Νενέ Ραχμέ, της οποίας την κόρη θήλασε η μητέρα της Γιωργούλας.

Επίσης και η αξία της φιλίας τονίζεται στα επιλεγμένα βιβλία. Ιδιαίτερα στο «Διπλό ταξίδι», γίνεται φανερό ότι η φιλία δεν έχει σύνορα και φυλετικές διακρίσεις. Η συγγραφέας αναφέρεται με αγάπη στη φιλία της με τη Σάρα, την Εβραιοπούλα, και με τη Ρασμίγια από την Παλαιστίνη. Η Γιωργούλα στο «Χαρές και Λύπες» παίρνει δύναμη από τη φιλία της με το Χάρη. Ενώ, ο Τέλης Ιακώβου, στο για την «άλλη πατρίδα», αναπτύσσει φιλία με τον Κυριάκο.

Σ' όλες τις ιστορίες, είναι διάχυτα πανανθρώπινα μηνύματα ειρήνης και συναδέλφωσης των λαών, μηνύματα που αποκαλύπτουν αντιπολεμικές διαθέσεις. Οι συγγραφείς, μέσα από το λόγο των κεντρικών ηρώων, μεταδίδουν τις απόψεις τους κατά του πολέμου και κάνουν εμφανή τη θέση τους. Εκφράζουν ερωτήματα που απασχολούν τον άνθρωπο. Με την αφηγηματική τεχνική των ερωτήσεων, προσπαθούν να εκφράσουν τις διαχρονικές απορίες όλων των ανθρώπων για τους πολέμους και τις αιτίες του.

Οι συγγραφείς που επιλέχθηκαν στη μελέτη μας, είδαν να διαδραματίζονται μπροστά τους κάποια από τα μεγαλύτερα γεγονότα που σημάδεψαν ολόκληρη την ανθρωπότητα. Παρά όμως τη δύσκολη πορεία ζωής τους και τις αντιξοότητες που αντιμετώπισαν και τις εμπειρίες, που αποκόμισαν, μένουν πιστές στον άνθρωπο. Τα έργα τους, δηλαδή, έχοντας ως επίκεντρο τον άνθρωπο, δε χάνουν τη βαθιά ουμανιστική τους οπτική.

Τέλος, σχετικά με την εικονογράφηση, το «Μέσα στις φλόγες» περιέχει μόνο την εικόνα του εξωφύλλου. Τα υπόλοιπα περιέχουν εικόνες που συνδέονται με την αφήγηση. Χαρακτηριστικές και ενδεικτικές των συναισθημάτων, είναι οι μορφές των προσώπων. Στο βλέμμα τους διακρίνεται ο φόβος, η αγωνία, η απόγνωση, η αβεβαιότητα. Στο «διπλό ταξίδι» υπάρχουν φωτογραφίες από τη Σάμο που έζησε η συγγραφέας και από την Παλαιστίνη και την Ιερουσαλήμ.

Συμπεράσματα

Τα βιβλία που εξετάσαμε, συνδυάζουν με αξιοσημείωτη αποτελεσματικότητα την αισθητική και την ιδεολογία. Οι υπαινικτικές εικόνες διαχέονται στις σελίδες των βιβλίων, που περιέχουν εικονογράφηση, και λειτουργούν ως το υπόβαθρο του λεκτικού κειμένου. Ο αναγνώστης «εισέρχεται» με την πρωτοπρόσωπη αφήγηση στην ιστορία, μέσα από την οπτική και τη βιωμένη εμπειρία των ίδιων των συγγραφέων και ταυτίζεται μαζί τους. Η χρήση του διαλόγου, προσθέτει στα έργα ζωντάνια και θεατρικότητα και προσδίδει στην ιστορία παραστατικότητα, διευκολύνοντας παράλληλα την πρόσληψη της αφήγησης.¹¹⁴

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι τα συγκεκριμένα λογοτεχνικά βιβλία, αναδεικνύουν τα φαινόμενα και τις επιπτώσεις του πολέμου, του ξεριζωμού και ιδιαίτερα της προσφυγιάς. Οι συγγραφείς τους διαχειρίζονται τα θέματα αυτά αξιοποιώντας τη μνήμη και τα προσωπικά τους βιώματα και με τη βοήθεια της μυθοπλασίας, αποτυπώνουν τις μορφές και τους ανθρώπινους χαρακτήρες, που έζησαν αυτές τις τραγικές καταστάσεις. Μέσα από το βιωματικό υπόβαθρο των συγγραφέων και τη συναισθηματική τους εμπλοκή, αναπαριστάνεται ο άνθρωπος πρόσφυγας και η τραγικότητά του, αλλά ταυτόχρονα διαφαίνεται η ελπίδα και η αισιοδοξία.

Όπως έγινε φανερό, οι τέσσερις καταξιωμένες λογοτεχνικοί δημιουργοί συνδέονται με το προσφυγικό ζήτημα. Αποτυπώνουν με τα έργα τους την εμπειρία και το βίωμα τους, τη μαρτυρία τη δική τους ή του συνανθρώπου τους. Η Λότη Πέτροβιτς βασιζόμενη σε πραγματικές μαρτυρίες αποτυπώνει με τη χρήση της μυθοπλασίας το δράμα του Κυπριακού λαού, όπως και η Φιλίσσα Χατζηχάννα εκφράζει τον πόνο του ξεριζωμού έχοντας ζήσει την εισβολή. Η Διδώ Σωτηρίου ταυτίζεται με την Αλίκη Μάγη του μυθιστορήματός της, όμοια και η Λίτσα Ψαραύτη είναι η Βαγγελίτσα του προσφυγικού καταυλισμού της Παλαιστίνης. Έχοντας ζήσει την προσφυγιά οι ίδιες επιβεβαιώνουν την άποψη ότι *«όταν άτομα έχουν περάσει σύνορα, το παρελθόν τους μένει πίσω και έτσι η αυτοβιογραφία είναι ένας τρόπος να τους βοηθήσουμε να θυμηθούν και να ανανεώσουν την αντίληψή τους για τον εαυτό....*

---

114. Βλ. Μαριάνα Σπανάκη, *Ο Καζαντζάκης και η Παιδική Λογοτεχνία, Μύθος και Ιστορία στα Μυθιστορήματα, Ο Μέγας Αλέξανδρος-Στα Παλάτια της Κνωσού*, εκδ. Gutenberg, Κύπρος 2011, σσ. 200, 203.

*Αν η εμπειρία είναι τραυματική, και εμπεριέχει τη δίωξη ή τις φρίκες του πολέμου, η αυτοβιογραφία ίσως λειτουργήσει ως κάθαρση».*¹¹⁵

Η τραυματική εμπειρία της προσφυγιάς των Ελλήνων, με τη Μικρασιατική καταστροφή, τη Γερμανική κατοχή, αλλά και την εισβολή της Κύπρου, θυμίζουν καταστάσεις της σύγχρονης εποχής. Σήμερα βιώνουμε ένα προσφυγικό κύμα μετακινήσεων πληθυσμών σε παγκόσμιο επίπεδο. Ειδικότερα, η Ελλάδα έχει γίνει χώρα υποδοχής προσφύγων και η σημερινή κατάσταση επιβεβαιώνει το γεγονός ότι η προσφυγιά δε συνδέεται μόνο με την ελληνική ιστορία, αλλά είναι ένα δράμα πανανθρώπινο, παγκόσμιο.¹¹⁶

Αξίζει βέβαια να σημειωθεί, ότι σήμερα οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονται συχνά ως ένα πρόβλημα και απειλή. Στα μέσα ενημέρωσης, παραμένουν ανώνυμοι. Αντίθετα στα λογοτεχνικά βιβλία, η προσφυγιά αποκτά συγκεκριμένο πρόσωπο και συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Αποτυπώνεται, λογοτεχνικά και εικονογραφικά, μέσα από τα πορτραίτα των ηρώων και ιδιαίτερα των παιδιών. Έτσι οι ήρωες-πρόσφυγες γίνονται φίλοι του αναγνώστη, αφού ειδικά οι μικροί αναγνώστες, ενδιαφέρονται πολύ περισσότερο για τους ήρωες και λιγότερο για τα λογοτεχνικά κείμενα.¹¹⁷

Η συνολική εικόνα περιόδων προσφυγιάς, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το κοινό, όταν παρουσιάζεται μέσα από μαρτυρίες και αφηγήσεις συγκεκριμένων προσώπων. Με τον τρόπο αυτόν, οι αναγνώστες ευαισθητοποιούνται απέναντι στα τραγικά γεγονότα που έγιναν παλαιότερα, αλλά και απέναντι σε αυτά του καιρού τους. Έτσι αποκτούν ενσυναίσθηση και διαμορφώνουν μία αντίληψη και ένα σύστημα αξιών, που περιλαμβάνει τη διάθεση κατανόησης του άλλου και της συνύπαρξης, υπερβαίνοντας φοβίες και προκαταλήψεις.

Τα βιβλία αυτά θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, σε συνδυασμό με την επικαιρότητα, για να αναδείξουν και να εκφράσουν μια νέα εποχή, μια εποχή αλλαγών, μετακινήσεων των ορίων και των πολιτισμών. Γι αυτό το λόγο, θα μπορούσαν να αποτελέσουν εργαλείο στο χώρο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και να συμβάλλουν στην ευαισθητοποίηση των μαθητών στο προσφυγικό ζήτημα και των

---

113. Βλ. J. Hope, *One Day We Had to Run: The Development of the Refugee Identity in Children's Literature and its Function in Education*. *Children's Literature in Education*, 39, σσ. 299, στο: Ευγενία Σηφάκη, «Ερωτήματα για την παιδική προσφυγική λογοτεχνία», Περιοδικό Κείμενα, Τεύχος 3, σ. 8.

114. Βλ. Μ. Κανατσούλη, *Αμφίσημα της παιδικής λογοτεχνίας (ανάμεσα στην ελληνικότητα και την πολυπολιτισμικότητα)*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα 2002, σ. 75.

115. Βλ. Αλεξάνδρα Ζερβού, «Εξιστορώντας την προσφυγιά και την αναγκαστική μετανάστευση στα παιδικά βιβλία – Υπερβαίνοντας την παιδαγωγική λογοκρισία», Περιοδικό Κείμενα, τεύχ. 31, σ. 20.

επιπτώσεών του σε παγκόσμιο επίπεδο. Επίσης μπορούν να αξιοποιηθούν στα πλαίσια της Ευέλικτης Ζώνης ως μέθοδος βιβλιοθεραπείας,¹¹⁸ αλλά και στα πλαίσια διδασκαλίας της Γλώσσας με την αξιοποίηση των εκφράσεων της «γλώσσας του πόνου».¹¹⁹

Τέλος, θα ήταν χρήσιμο να μελετηθούν και άλλα σύγχρονα βιβλία με την ίδια θεματική, Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, που συνδέονται με το προσφυγικό και τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, τόσο στην Εκπαίδευση, όσο και στην έρευνα της Λογοτεχνίας και άλλων ανθρωπιστικών επιστημών.

---

116. Βλ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *Η κοινωνικοσυναισθηματική διδασκαλία της Γλώσσας μέσα από το παιδικό ρεαλιστικό μυθιστόρημα: Ένα παράδειγμα με θεματική ενότητα «το διαζύγιο»*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, σ. 21.

117. Βλ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *Η Γλώσσα του πόνου και οι μεταφορές της. Από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2019.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς Πηγές

- Σωτηρίου Δ., *Μέσα στις φλόγες.*, εκδ. Κέδρος, 1978.
- Χατζηγάννα Φ., *Χαρές και Λύπες*, 1977.
- Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου Λ., *Για την άλλη πατρίδα*, Εκδ. Πατάκης, 2019.
- Ψαραύτη Λ., *Το διπλό ταξίδι*, εκδ. Πατάκη, 1988.

Βιβλιογραφία

- Αβραμίδης Χ., *Διδώ Σωτηρίου: Μια βιωματική λογοτέχνης και αγωνίστρια*, Max Mag, 23/9/2017. Ανακτήθηκε από: <https://www.maxmag.gr/afieromata/dido-sotiriou-mia-viomatiki-logotechnis-ke-agonistria/>.
- Ακριτόπουλος Α.Ν, Βλάχου Π. *Τα παιδικά διηγήματα του συγγραφέα Ι. Δ Ιωαννίδη*, International Interdisciplinary Conference, Lived Experience, Metaphor and Multimodality: Implications in Communication, Education, Learning and Knowledge, Programme & Abstracts, University Campus Rethymnon, 10-12 October 2008.
- Αμπατζοπούλου Φ., *Η γραφή και η βία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2000.
- Αμπατζοπούλου Φ., *Ο άλλος εν διωγμώ, η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία- ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998.
- Αναγνωστόπουλος Β.Δ., *Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας*, Ανιχνεύσεις, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1987.
- Βάμβουκας Μ., *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1988.
- Biro D., *The language of pain: Finding Words, Compassion and Relief*, Norton Publishing, N.Y 2010.
- Βρύζας Κ., *Παγκόσμια Επικοινωνία, Πολιτισμικές Ταυτότητες*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Γκόβαρης Χ., *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, εκδ. Διάδραση, Αθήνα 2011.
- Γκόβαρης Χ., *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2004.

- Γκόβαρης Χ., Θεοδωροπούλου Ε. & Κοντάκος Α., *Η Παιδαγωγική πρόκληση της πολυπολιτισμικότητας. Ζητήματα θεωρίας και πράξης της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2007.
- Γκότοβος Α.Ε, *Εκπαίδευση και ετερότητα, Ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*, εκδ. Μεταίχμιο 2002.
- Γουλής Δ. *Το έργο και η προσφορά της Φιλίσας Χατζηχάννα στην Παιδική Λογοτεχνία της Κύπρου και της Ελλάδας*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2010.
- Διαμαντής Γ., *Διδώ Σωτηρίου: Ζώντας και γράφοντας σε Ματωμένα Χώματα*, στο: Εφημερίδα το Βήμα, 23/09/2020, από Ιστορικό Αρχείο «ΤΟ ΒΗΜΑ» & «ΤΑ ΝΕΑ» 9.12.1976.
- Ζερβού Α., *Εξιστορώντας την προσφυγιά και την αναγκαστική μετανάστευση στα παιδικά βιβλία-Υπερβαίνοντας την παιδαγωγική λογοκρισία*, στο: Περιοδικό Κείμενα, τεύχ. 31.
- Θεοδούλου Δ., *Η Κυπριακή Παιδική Λογοτεχνία*, Ανθολογία Κυπριακής Λογοτεχνίας, τομ. 11ος, [παιδική ποίηση], εκδ. Χρ. Ανδρέου, Λευκωσία 1987.
- Ιωαννίδης Ι.Δ., *Βίωμα και παιδικό βιβλίο*, στο: Περιοδικό Διαδρομές, τεύχ.12, 1988.
- Halbwachs M., *Η συλλογική μνήμη*, μτφρ. Τίνα Πλυτά, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2013.
- Heidegger M., *Poetry, Language, Thought*, Translated by A. Hofstadter., Harper& Row, N.Y 1971.
- Hope, J., *One Day We Had to Run»: The Development of the Refugee Identity in Children's Literature and its Function in Education*, Children's Literature in Education.
- Hunt P., *Criticism theory and children's Literature*, Basic Blackwell, Oxford 1991.
- Hunter M., *Talent is not Enough and Row*, New York 1976.
- Κανατσούλη Μ., *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997.
- Καρακίτσιος Α., *Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Ζυγός, Θεσσαλονίκη 2008.
- Καρακίτσιος Α., Καρασαββίδου Ε., *Αναπαραστάσεις του μετανάστη στο παιδικό μυθιστόρημα*, Περιοδικό Κείμενα, Τεύχος 3, Δεκέμβριος 2005.

- Κατσίκη- Γκίβαλου Α., *Παιδική Λογοτεχνία. Θεωρία και πράξη*. 2ος τόμος, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1994.
- Καψάλης Γ.Δ., *Μελέτες Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003.
- Καψάλης Γ.Δ., *Μελέτες για την Παιδική Λογοτεχνία*, εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1998.
- Κοντολέων Ι., *Μου αρέσει να είμαι συγγραφέας-σκέψεις για τη λογοτεχνία*, Εργαστήριο Λόγου και Πολιτισμού Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος 2003.
- Κούγιαλη Γ., *Το βίωμα και η μαρτυρία στο σύγχρονο μυθιστόρημα* στο: Τσιλιμένη Τ, (επιμ.), *Το σύγχρονο παιδικό – νεανικό μυθιστόρημα*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα 2004.
- Κουκουλομάτης Δ., *Βίωμα και δημιουργία στην παραδοσιακή και την παιδική λογοτεχνία*, στο: Άντα Κατσίκη- Γκίβαλου (Επιμέλεια), *Παιδική Λογοτεχνία, Θεωρία και πράξη*. 2ος τόμος, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1994.
- Λαμπράκη Αντωνία – Ραφαηλία, «Τα ίχνη του αυτοβιογραφικού λόγου και η λειτουργία του σε μυθιστορήματα της Ζωρζ Σαρή», Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος 2018.
- Μαντόγλου Α. , *Αυτοβιογραφική μνήμη και «λήθη» σε προσωπικό, οικογενειακό και κοινωνικό πλαίσιο*, *Hellenic journal of Psychology*, τεύχ. 8, 2011.
- Μιχαηλίδου Μ., *Το παιδικό και νεανικό μυθιστόρημα στην Κύπρο από το 1980 ως σήμερα* στο: Τσιλιμένη Τ., *Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004.
- Νάσκου Β. – Περράκη Π., *Η μετανάστευση, η διαπολιτισμικότητα και οι διεθνείς οργανισμοί* στο: Δ. Συρρή (επιμ), *Συμβιώνοντας με τη Μετανάστευση*, εκδ. Ιανός, Θεσσαλονίκη 2011.
- Νικολάου Γ., *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο. Από την ομοιογένεια στην πολυτισμικότητα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
- Οικονόμου–Αγοραστού Ι., *Εισαγωγή στη συγκριτική στερεοτυπολογία των εθνικών χαρακτηριστικών στη λογοτεχνία*, εκδ. University Studio Press Θεσσαλονίκη 1992.
- Παπαδάτος Γ., *Η θεματολογία του σύγχρονου μυθιστορήματος για παιδιά και εφήβους*, Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας, τομ.7, εκδ. Βιβλιογονία, Αθήνα 1992.

- Παπαδοπούλου-Μανταδάκη Σμαράγδα, *Η κοινωνικοσυναισθηματική διδασκαλία της Γλώσσας μέσα από το παιδικό ρεαλιστικό μυθιστόρημα: Ένα παράδειγμα με θεματική ενότητα «το διαζύγιο»*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.
- Παπαδοπούλου - Μανταδάκη Σμαράγδα, *Η Γλώσσα του πόνου και οι μεταφορές της. Από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2019.
- Παπαστυλιανού Α., *Διαπολιτισμικές Διαδρομές, Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.
- Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου Λ., *Η Παιδική Λογοτεχνία στην εποχή μας*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1990.
- Πέτροβιτς -Ανδρουτσοπούλου Λ., *Το μικρόβιο της ευεξίας. Γράφοντας βιβλία για παιδιά*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2002.
- Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου Λ., *Γράφοντας για πρόσφυγες και μετανάστες*, 20/6/2016, Ανακτήθηκε από: http://lotypetrovits.blogspot.com/2016/06/blog-post_20.html
- Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου Λ, *Συνέντευξη στο Παιδικό- εφηβικό βιβλίο και παιδί*, 11/11/16, Ανακτήθηκε: https://paidikoeffivikovivliokaipaidi.blogspot.com/2016/11/blog-post_11.html?m=0.
- Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου Λ.: *Επειδή η ζωή χωρίς παραμύθι γίνεται αφόρητη*, 2012, http://lotypetrovits.blogspot.com/2012/11/blog-post_9261.html
- Robson C., *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010.
- Σπανάκη Μ., *Ο Καζαντζάκης και η Παιδική Λογοτεχνία, Μύθος και Ιστορία στα Μυθιστορήματα, Ο Μέγας Αλέξανδρος-Στα Παλάτια της Κνωσού*, εκδ. Gutenber, 2011.
- Σηφάκη Ε., *Ερωτήματα για την παιδική προσφυγική λογοτεχνία*, Περιοδικό Κείμενα ,Τεύχος 30.
- Στεργίου Λ., *Εμείς και οι Άλλοι. Κρίσεις και διακρίσεις. Στάσεις μελλοντικών εκπαιδευτικών έναντι της ετερότητας*, στο Γκόβαρης Χ., Θεοδωροπούλου Ε. & Κοντάκος Α. (Επιμ), *Η Παιδαγωγική πρόκληση της πολυπολιτισμικότητας. Ζητήματα θεωρίας και πράξης της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2007.
- Συρρή Δ., *Συμβιώνοντας με τη Μετανάστευση*, εκδ. Ιανός, Θεσσαλονίκη 2011.
- Τζούμα Α., *Η διπλή ανάγνωση του κειμένου. Για μια κοινωνιοσημειωτική της αφήγησης*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1992.

- Τσιλιμένη Γ., *Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό–νεανικό μυθιστόρημα*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004.
- Χαραλαμπίδης Ρ., *Αποδημία, Νόστος και Τραύμα*, στο: Παπαστυλιανού Α. (επιμ), *Διαπολιτισμικές Διαδρομές, Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.
- Χρηστομάτη Ε., *Μορφές του πρόσφυγα και του μετανάστη στο μυθιστορηματικό έργο της Λότης-Πέτροβιτς Ανδρουτσοπούλου*, Διπλωματική Εργασία, Θεσσαλονίκη, 2018.
- Ψαραύτη Λ., *Συνέντευξη στην Ελένη Σαραντίτη*, στο: Περιοδικό Διάστιχο, 9/10/2012, Ανακτήθηκε από: <https://diastixo.gr/sinentefxeis/ellines/346-litsa-psarafti>.
- Ψαραύτη Λ., *Συνέντευξη στη Μαρία Τοπάλη*, στο: *Καθημερινή*, 9/7/2016, Ανακτήθηκε: <https://www.kathimerini.gr/opinion/interviews/866694/psarayti-ta-raidia-antechoyn-prepei-na-xeroyn/>.

Ιστότοποι

- Ηλεκτρονική Βάση Βιβλιογραφικών Δεδομένων,
<https://biblionet.gr/πρόσωπα>
<https://biblionet.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%89%CF%80%CE%BF/?personid=14495>.
- Διάστιχο, Ηλεκτρονικό Περιοδικό, <https://diastixo.gr/sinentefxeis/ellines/346-litsa-psarafti>.
- Κύκλος Παιδικού Βιβλίου, <https://www.ibby.org/>
- Κύκλος Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου, <http://www.greekibby.gr/>
- Οργανισμός Μετανάστευσης, <https://Greece.iom.int/el>
- Εφημερίδα Καθημερινή,
<https://www.kathimerini.gr/opinion/interviews/866694/psarayti-ta-raidiaantechoyn-prepei-na-xeroyn/>
- Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου, http://lotypetrovits.blogspot.com/2016/06/blog-post_20.html.
- Πέτροβιτς -Ανδρουτσοπούλου, http://lotypetrovits.blogspot.com/2012/11/blog-post_9261.html.
- Περιοδικό MAX MAG, <https://www.maxmag.gr/afieromata/dido-sotiriou-mia-viomatiki-logotechnis-ke-agonistria/> Αφιέρωμα στη Διδώ Σωτηρίου.

Παιδικό Βιβλίο και Παιδί:

https://paidikoeffinikovivliokaipaidi.blogspot.com/2016/11/blogpost_11.html?m=0

Εφημερίδα το Βήμα, <https://www.tovima.gr/2020/09/23/culture/dido-sotiriou-zontas-kai-grafontas-se-matomena-xomata/> Διδώ Σωτηρίου.

UNHCR (Υπατη αρμοστέία του ΟΗΕ), https://www.unhcr.org/gr/12771-prosfygas_i_metanastis.html.

UNHCR, https://www.unhcr.org/cy/wpcontent/uploads/sites/41/2018/02/UNHCR_Refugee_or_Migrant_GR.pdf

Γυναικεία Λογοτεχνική συντροφιά, <http://www.womensliteraryteam.com/>

